

Op deze uitgave is de CC-BY-NC-licentie van toepassing.

Het is toegestaan om deze uitgave te kopiëren, distribueren, vertonen en op te voeren, en om afgeleid materiaal te maken dat op dit werk gebaseerd is zolang dit geen commerciële doeleinden heeft en uitsluitend als de auteur vermeld wordt als maker: R. de Jong / Theologische Universiteit Apeldoorn

Die hier bedrukt met tranen zaait

Een onderzoek naar de relatie biografie en pastorale theologie bij John Bunyan,
Ralph en Ebenezer Erskine en Samuël Rutherford.

Remco de Jong

Masterthesis Kerkgeschiedenis

Die hier bedrukt met tranen zaait

Een onderzoek naar de relatie biografie en pastorale theologie bij John Bunyan,
Ralph en Ebenezer Erskine en Samuël Rutherford

Remco de Jong

Thesis ter afronding van de master Kerkgeschiedenis

aan de

Theologische Universiteit Apeldoorn

Begeleider:

prof. dr. H.J. Selderhuis

Dokkum

juli 2019

De ploegtijd zal voorbij gaan,
en de oogst zal dan eens naderen;
en dan zullen zij, die in tranen gezaaid hebben,
met vreugde maaijen.

Ebenezer Erskine (1680-1754)

Inhoud

Proloog.....	11
1. Inleiding.....	12
1.1 Onderzoeksvraag.....	12
1.2 Deelvragen.....	12
1.3 Relevantie	13
1.4 Onderwerp van onderzoek.....	14
1.5 Methode van onderzoek.....	15
1.6 Begripsbepaling: lijden.....	16
2. John Bunyan en zijn persoonlijke omstandigheden.....	17
2.1 Biografische schets John Bunyan.....	17
2.2 Zijn persoonlijk lijden.....	18
2.3 Zijn duiding van het lijden.....	20
2.4 Zijn houding in het lijden.....	22
2.5 Zonde en vertwijfeling.....	24
2.6 De uitwerking van het lijden.....	25
3. John Bunyan en zijn pastorale theologie.....	26
3.1 Inleiding.....	26
3.2 Bunyan en zijn advies aan de lijdende christen.....	26
3.3 Aanleidingen voor het lijden.....	27
3.4 De houding in het lijden.....	29
3.5 Het belang van een rein geweten.....	31
3.6 Geloofstwijfel.....	32
3.7 De ambtelijke uitwerking van het lijden.....	32
3.8 Voorzienigheid.....	33
3.9 Evaluatie.....	34

4. Ebenezer Erskine en zijn persoonlijke omstandigheden.....	37
4.1 Biografische schets Ebenezer Erskine.....	37
4.2 Zijn huiselijk lijden.....	37
4.3 Zijn lijden aan de kerk.....	39
4.4 Zijn houding in het lijden aan de kerk.....	46
4.5 Zijn duiding van het lijden.....	47
4.6 Zijn houding in het huiselijk lijden.....	48
4.7 Beloften en verbond.....	50
4.8 Eschatologie.....	50
5. Ebenezer Erskine en zijn pastorale theologie.....	52
5.1 Prediking.....	52
5.2 Patronaatswet en Afscheiding.....	52
5.3 Zijn prediking en het conflict met George Whitefield.....	58
5.4 Zijn houding in het lijden.....	59
5.5 Zijn tekstkeuze voor de prediking.....	60
5.6 Overgave.....	62
5.7 De ambtelijke uitwerking van het lijden.....	62
5.8 Beloften.....	63
5.9 Evaluatie.....	64
6. Ralph Erskine en zijn persoonlijke omstandigheden.....	67
6.1 Biografische schets Ralph Erskine.....	67
6.2 Zijn huiselijk lijden.....	67
6.3 Zijn lijden aan de kerk.....	68
6.4 Zijn duiding van het lijden.....	69
6.5 Zijn houding in het lijden.....	70
6.6 Verbond en beloften.....	72

7. Ralph Erskine en zijn pastorale theologie.....	73
7.1 Prediking.....	73
7.2 Zijn prediking en de Eed van Afzwering.....	73
7.3 Zijn prediking en politieke dreiging.....	74
7.4 Zijn prediking en het Marrow-conflict.....	75
7.5 Zijn prediking en de schorsing van broer Ebenezer.....	78
7.6 Zijn prediking en de Afscheiding van 1740.....	79
7.7 Zijn prediking en de Patronaatswet.....	82
7.8 Zijn tekstkeuze voor de prediking.....	83
7.9 Zijn catechese.....	84
7.10 Zijn brieven.....	85
7.11 Beloften in zijn prediking.....	86
7.12 Evaluatie.....	87
8. Samuël Rutherford en zijn persoonlijke omstandigheden.....	91
8.1 Biografische schets Samuël Rutherford.....	91
8.2 Zijn huiselijk lijden.....	92
8.3 Zijn lijden aan de kerk.....	92
8.4 Zijn houding in het lijden en de duiding van het lijden.....	94
9. Samuël Rutherford en zijn pastorale theologie.....	98
9.1 Zijn brieven.....	98
9.2 Het lijden als echtheidskenmerk.....	98
9.3 Goddelijke motieven voor het lijden.....	100
9.4 De houding in het lijden.....	101
9.5 Overgave.....	103
9.6 Vergelding.....	106
9.7 Geleende panden en afgesneden bloemen.....	107
9.8 Het lijden aan de kerk.....	108
9.9 Evaluatie.....	110

10. Conclusies.....	112
10.1 Conclusie deelvragen.....	112
10.1.1 Hun persoonlijk lijden.....	112
10.1.2 Hun duiding van het lijden.....	113
10.1.3 Hun houding in het lijden.....	113
10.2 Conclusie hoofdvraag.....	114
Epiloog: En stil berusten in Uw beleid?	117
Literatuur.....	121

Proloog

Deze scriptie is de schriftelijke neerslag van mijn masteronderzoek, dat ik heb uitgevoerd in het kader van de studie theologie aan de Theologische Universiteit Apeldoorn. Binnen het vakgebied kerkgeschiedenis heb ik als afstudeerrichting gekozen voor twee stromingen, namelijk het Puritanisme en de Nadere Reformatie. Deze masterthesis richt zich uitsluitend op het Puritanisme.

De titel van deze scriptie is ontleend aan de berijmde versie van Psalm 126. Het is een psalm waarin de dichter de gedachte bezingt dat hij die tranen zaait in dit leven, eens daarvan de vrucht zal oogsten. Hij die wenend voortgaat in dit leven, zal eens met blijdschap de schoven binnendragen in de hemelse schuur, zo zingt de pelgrim. In deze masterthesis komt een viertal puriteinen aan bod. Voor alle vier geldt dat ze veel tranen hebben gezaaid. De vraag die in dit onderzoek aan bod komt, is hoe de lijdens-ervaring de pastorale theologie en lijdens-theologie van deze puriteinen heeft beïnvloed. Met een variant op Psalm 126 kan de vraag ook anders gesteld worden: wat is de theologische vrucht van deze gezaaide tranen?

Op het voorblad staat een afbeelding afgedrukt van een detail uit de *Pietà* van Michelangelo. Dit meesterwerk van de Italiaanse kunstschilder en beeldhouwer is niet alleen een kunstwerk dat ontroert, maar dat ook uitdrukking geeft aan het lijden. De blik in Maria's terneer geslagen ogen weerspiegelen het leed dat in haar omgaat, als ze haar overleden Zoon Jezus Christus op haar schoot draagt. Er schemert moederlijke liefde in door. Ontredde ook. Wie zal kunnen omschrijven wat er in haar omgaat? Gods Woord zegt ons dat ze dit lijden ervaren heeft als een zwaard door haar ziel (Luk. 2:35). Ralph Erskine -een van de puriteinen in dit onderzoek- heeft zijn lijden ook omschreven als een zwaard door zijn ziel. Naast hem kijken we nog een drietal puriteinen in hun hart en zien we eveneens hoe zij anderen hebben gediend met hun eigen lijdenservaring.

Dokkum, juli 2019

Remco de Jong

*“Na een vochtige tijd van zaaien,
volgt een rijke oogst.
Na een regenbui van tranen,
volgt een vreugdevolle zonneshijn.”¹*

1. Inleiding

1.1 Onderzoeksvraag

In deze studie staat de vraag centraal op welke wijze het persoonlijke lijden van een viertal puriteinen bepalend is geweest voor de manier waarop hun pastorale theologie en theologie van het lijden vorm kreeg. Onder theologie van het lijden versta ik het theologiseren, dat zich richt op een Bijbelse doordenking van het lijden, waarbij het lijden enerzijds wordt geduid en er anderzijds geestelijk leiding wordt gegeven inzake de lijdenservaring. Daar waar sprake zal zijn van een theologie van het lijden, zal dit expliciet in dit onderzoek worden benoemd. In andere gevallen zal gesproken worden van pastorale theologie.

1.2 Deelvragen

De hoofdvraag van deze thesis wil ik beantwoorden via een drietal deelvragen, die bij elk van de vier puriteinen gesteld worden. In de eerste plaats zal worden onderzocht in welke mate de vier puriteinen zelf aan het lijden onderworpen zijn geweest. Nadat het antwoord op deze deelvraag is gegeven, zal worden geanalyseerd hoe deze puriteinen hun eigen lijden hebben geduid. Daarmee zal een tweede deelvraag worden beantwoord. Vervolgens zal worden gekeken naar de wijze waarop de puriteinen zich hebben verhouden tot hun eigen lijden, oftewel: hoe was hun houding hierin? Na deze drie deelvragen zal de hoofdvraag bij elk van de vier puriteinen worden behandeld en kan een antwoord worden gegeven op de vraag hoe hun eigen biografie hun pastorale theologie in brede zin of lijdens-theologie in engere zin heeft beïnvloed.

¹ Chrysostomos, *geciteerd door Robert Dingley in: Wandel voor mijn aangezicht* (Utrecht: De Banier, 2008) 202.

1.3 Relevantie

Het lijden is van oude tijden. We komen de thematiek van het lijden al uitgebreid tegen in de Bijbel. De vrome Job heeft er op een existentiële wijze mee geworsteld. In het boek van de Psalmen klinken herhaaldelijk klachten vanuit het lijden en het boek Klaagliederen heeft zelfs haar naam daaraan te danken. Ook het Nieuwe Testament laat zien dat verschillende gelovigen aan den lijve ondervonden hebben, wat het is om te moeten lijden. Het lijden komt tenslotte ook tot uitdrukking in het leven van Jezus, Die Zijn volgelingen voorging in de weg van het lijden. Ook de kerkvaders hebben veel over deze thematiek nagedacht.² In de Middeleeuwen verscheen een keur aan troostliteratuur, waarmee mensen werden opgeroepen om het lijden vooral positief te duiden.³ Het lijden werd in de vroege Middeleeuwen beschouwd als een vorm van boete (*poena*). Er moest betaald worden voor de overgebleven zonden.⁴ In de periode van de Reformatie stelden Luther en Zwingli dat het noodzakelijk was voor christenen, om in de smeltkroes van het leed terecht te komen. Het zou dienen tot het zuivering van het hart en daarmee dienstig zijn aan het geloofsleven.⁵ Zo is er een veelheid aan visies op het lijden en wordt er op verschillende manieren met deze thematiek omgegaan.

Op deze gang door de geschiedenis, die we hier met grote stappen nemen, komen ook de puriteinen in beeld. Zij staan bekend bekend om zowel hun karakteristieke vorm van spiritualiteit als om hun *practical divinity*. Het laatste betekent dat ze hun theologische opvattingen niet op een strikt dogmatische of geïsoleerde manier brachten, maar deze toespitsten op de levens van hun hoorders en lezers. Op deze wijze wisten ze geestelijke leiding te geven.⁶ Daarbij komt dat ze zelf niet vreemd waren aan leed en tegenslag. Veel puriteinen hebben aan den lijve ondervonden wat het is om dierbaren te moeten verliezen. Ook ziekte, pijn en vervolging bleven hun niet bespaard. Er zijn er die lange perioden in gevangenschap hebben doorgebracht, terwijl anderen ter dood zijn gebracht.

² Concreet kan hierbij gedacht worden aan mannen als Cyprianus, Ambrosius en Augustinus. Men lette ook op de grote hoeveelheid troostliteratuur die in de periode van de Middeleeuwen verscheen. Rittgers, *Reformation of Suffering*, 47 v.v. en 55 v.v.

³ Rittgers, *Reformation of Suffering*, 81.

⁴ Rittgers, *Reformation of Suffering*, 131.

⁵ Rittgers, *Reformation of Suffering*, 123 en 126.

⁶ De Koeijer, *Geestelijke Strijd bij de Puriteinen*, 9, 14.

De thematiek van het lijden is vandaag de dag nog hoogst actueel. In het kader daarvan kunnen vragen aan de orde komen als: hoe moet het lijden worden geduid? Hoe ging men hier in het verleden mee om? Vanwege deze vragen is het relevant om te onderzoeken hoe de vier puriteinen in deze thesis hun eigen lijdensweg hebben geduid, hoe ze zich hiertoe hebben verhouden en hoe zij hiermee anderen hebben gediend. Een antwoord op deze vraag kan eveneens dienend zijn in de ambtelijke praktijk en kan richtinggevend zijn in prediking en pastoraat. Daarnaast wordt er met dit onderzoek een diepteboring gedaan naar de perceptie van het lijden bij de puriteinen. De onderzoeksresultaten van deze thesis zullen daarom ook bijdragen aan de wetenschappelijke opbrengst ten aanzien van onderzoek naar het Puritanisme.

1.4 Onderwerp van onderzoek

Binnen de bandbreedte van het Puritanisme is sprake van verscheidenheid. Om het onderzoeksveld tegelijk overzichtelijk en representatief te houden, heb ik gekozen om enkele puriteinen van zowel Engelse als Schotse bodem te onderzoeken. Ook hebben deze vertegenwoordigers geleefd en gewerkt in verschillende periodes binnen deze stroming. Ik heb me hierbij door twee motieven laten leiden. In de eerste plaats heb ik geen puriteinen willen betrekken in dit onderzoek, die al eerder onderwerp van onderzoek zijn geweest inzake het lijden.⁷ Een andere bepalende factor was dat er voldoende (auto)biografisch materiaal beschikbaar moest zijn, om daarmee de mogelijke relatie tussen eigen biografie en de pastorale theologie aantoonbaar te maken. De selectie van puriteinen voor dit onderzoek zijn John Bunyan (1628-1688), Ralph Erskine (1685-1752), Ebenezer Erskine (1680-1704) en Samuël Rutherford (1600-1661).

De keuze voor deze personen kan als volgt worden gemotiveerd:

1. Het puritanisme is vooral een beweging geweest in Engeland, Schotland en Noord-Amerika. Om die reden heb ik gekozen voor puriteinen binnen deze geografische gebieden.

⁷ Van de hand van drs. J.C. den Ouden is een boek verschenen met als titel: *Gelovig Kruisdragen*. In dit boek behandelt de schrijver een viertal puriteinen met betrekking tot de thematiek van het kruisdragen. De puriteinen die een plaats hebben in dit boek zijn Jeremiah Burroughs, Thomas Brooks, Thomas Watson, John Flavel en Thomas Boston. Ouden, den, J.C., *Gelovig Kruisdragen, de visie van de puriteinen op kruisdragen* (Houten: Den Hertog, 2010).

2. Om een onderzoek uit te voeren dat zich richt op het persoonlijk lijden van puriteinen en om tevens te onderzoeken op welke wijze dit hun (pastorale) theologie heeft beïnvloed, moeten voldoende bronnen aanwezig zijn. Hierbij moet worden gedacht aan (auto)biografieën, brieven, dagboekverslagen en preken of geschriften. Bij het gekozen viertal zijn deze bronnen beschikbaar.
3. Er zijn naast genoemde puriteinen diverse andere puriteinse schrijvers die voor dit onderzoek in aanmerking konden komen. Zo kan gedacht worden aan Thomas Brooks, die het bekende werk *The Mute Christian under the Smarting Rod* schreef. Ook Thomas Boston en zijn *The Crook in the Lot* zou een voorwerp van onderzoek kunnen zijn. Reden waarom echter niet voor deze puriteinen is gekozen, is dat deze mannen al voorwerp van onderzoek zijn geweest op dit gebied.⁸

In deze thesis wordt zowel Ebenezer als Ralph Erskine onderzocht. Reden hiervoor is dat beide broers vaak gezamenlijk onderwerp van onderzoek zijn.⁹ Met de keuze voor een Engelse en drie Schotse puriteinen, wil recht gedaan worden aan de geografische spreiding van het Puritanisme. De reden waarom New England als puriteins grondgebied buiten beschouwing is gelaten, ligt in het feit dat van Thomas Hooker en Thomas Sheppard (als representanten van het Puritanisme aldaar) niet voldoende informatie voorhanden was om dit te onderzoeken in deze thesis.

1.5 Methode van onderzoek

Voor deze masterthesis zijn eerst verschillende egodocumenten en (auto)biografieën op de onderzoekstafel gelegd. Op basis daarvan werd onderzocht welk leed de betrokkenen zelf hebben meegemaakt. Vervolgens werd aan de hand daarvan onderzocht, hoe zij hun lijdenservaring hebben geduid. Daarna werd op basis van geschriften, verhandelingen, preken en brieven, geanalyseerd op welke wijze hun lijdenservaring vorm heeft gegeven aan hun pastorale theologie, nader bepaald hun lijdens-theologie. In mijn betoog zal ik gebruik maken van citaten uit de hiervoor omschreven documenten. Daarbij zal ook geciteerd

⁸ Zie hiervoor voetnoot 7.

⁹ Van Harten, *De Erskines*, 7-8. Ook prof. Van der Linde onderschrijft dat de gebroeders Erskine dermate verbonden zijn met elkaar, dat ze als eenheid besproken kunnen worden. Van der Linde, *Encyclopedie*, 630.

worden uit vertaald werk. Voor zover sprake is van dat laatste, is dat omdat een andere bron op dat moment niet beschikbaar was.

1.6 Begripsbepaling: lijden

De betekenis die Van Dale aan het zelfstandig naamwoord 'lijden' toekent, kan worden samengevat als 'het ondergaan van verdriet en ellende.' Ook heeft het zelfstandige naamwoord de connotatie van 'zich ongelukkig voelen' en 'nadeel ondervinden.'¹⁰

Verder wordt het lijden gekwalificeerd als een onaangename gewaarwording van bijvoorbeeld verdriet, rouw, en droefheid.¹¹ Als het over lijden gaat, betreden we dus een groot gebied met zich ver uitstreckende grenzen. Om het onderzoeksveld toch overzichtelijk te houden, moeten kaders worden aangebracht. In deze masterthesis beschouw ik het lijden als een onaangename ervaring van meer dan geringe betekenis, die leidt tot emotionele of fysieke pijn. De oorzaak van deze pijn moet worden gezocht in ziekte, overlijden van dierbaren, vervolging of huiselijk leed van algemene aard. Als het om persoonlijk lijden gaat, kan de persoon in kwestie zelf onderwerp van lijden zijn, maar kan deze ook lijden doordat de huiselijke situatie daartoe aanleiding geeft.

Ook het lijden aan de kerk zal in deze thesis als persoonlijk lijden worden gedeut. Ik ben me ervan bewust dat persoonlijk lijden in de vorm van ziekte of overlijden van een ander soortelijk gewicht is, dan lijden aan de kerk. Toch zal uit dit onderzoek blijken dat ook het lijden aan de kerk door de vier puriteinen terdege als een vorm van lijden is ervaren. Om die reden worden ook ambtelijke tegenslagen en kerkelijke conflicten betrokken bij de lijdenservaring van de betreffende puriteinen. Dit onderzoek zal zich niet richten op spiritueel-geestelijk lijden, aangezien dit aspect al uitvoerig is onderzocht.¹² Elke vorm van spiritueel geestelijk lijden zal dan ook buiten beschouwing worden gelaten.¹³ Ook depressiviteit in het kader van de persoonlijke spiritualiteit zal geen onderwerp van onderzoek zijn.

¹⁰ Bron internet: www.vandale.nl/lijden. Als zoekterm is op de zoekpagina van Google ingevoerd: 'definitie leed Van Dale.'

¹¹ Bron internet: www.betekenis-definitie.nl/leed. Als zoekterm is op de zoekpagina van Google ingevoerd: 'definitie leed.'

¹² Koeijer, R.W., *Geestelijke strijd bij de puriteinen* (Utrecht: De Banier, 2010) en Koeijer, R.W. *Een duistere wolk die voorbijgaat, Engelse puriteinen over geestelijk lijden*, (Utrecht: De Banier, 2014).

¹³ Hierbij gaat het om geestelijk lijden als gevolg van overtuiging van zonde, gevoelens van godverlatenheid en geestelijke aanvechting.

*“Of all tears, they are the best
that are made by the blood of Christ;
and of all joy, that is the sweetest
that is mixed with mourning over Christ”¹⁴*

2. John Bunyan en zijn persoonlijke omstandigheden

2.1 Biografische schets John Bunyan

John Bunyan werd op 30 november 1628 geboren in het Engelse Elstow, een dorp onder de rook van de stad Bedford. Afgaand op het uiterlijk van het dorp, leek de moderniteit er volledig aan voorbij te zijn gegaan.¹⁵ Bunyans vader was smid van beroep en had een eigen werkplaats naast een eenvoudig huisje waarin het gezin Bunyan woonde.¹⁶ Bunyan zegt zelf afkomstig te zijn uit een ‘nederig en onaanzienlijk geslacht.’ Het gezin waarin hij opgroeide wordt door hem omschreven als laag van rang en als het meest veracht van het hele land.¹⁷ Deze voorstelling van zaken behoeft echter bijstelling. Onderzoek heeft namelijk uitgewezen dat de ouders en voorouders van Bunyan vrije burgers waren, over (gepachte) grond beschikten en goed in hun eigen onderhoud konden voorzien. Om welke reden schildert hij zijn afkomst dan met deze donkere kleuren, terwijl de feitelijke situatie veel rooskleuriger was? Vermoedelijk heeft hij hiermee willen aantonen dat God juist mensen in Zijn dienst wil gebruiken, die in de ogen van de wereld niet in tel zijn. Daarbij gaat het naar een woord van Paulus om ‘niet vele wijzen, machtigen en edelen (1 Kor. 1:26).’¹⁸ Gezien de omstandigheden waren er voldoende middelen voorhanden om de jonge Bunyan naar school te sturen, zodat hij leerde lezen en schrijven. Zijn kinderjaren werden naar eigen zeggen gekenmerkt door vloeken, zweren, liegen en het lasteren van Gods Naam. Anderzijds werd hij sterk bepaald bij de eindigheid van zijn leven en het oordeel dat hem zou wachten na zijn dood. Ondanks deze indrukken kon hij geen afstand doen van zijn zondige vermaken.¹⁹ Bunyan diende later in het parlamentsleger van Cromwell en ging daarna in het voetspoor van zijn vader aan de slag als ketellapper. Hij trouwde met een vrouw wiens vader hij omschrijft als een gelovige man. Doordat deze vader zijn dochter enkele theologische

¹⁴ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. I, 50.

¹⁵ Brown, *John Bunyan*, 17, 28 en 36.

¹⁶ Van 't Veld, *De pelgrimsstaf is in mijn hand*, 41.

¹⁷ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. I, 6.

¹⁸ Lang, *Puritanismus und Pietismus*, 206. Zo ook: Van 't Veld, *De pelgrimsstaf is in mijn hand*, 44.

¹⁹ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. I, 6.

boeken naliel, kwam Bunyan in aanraking met geestelijke literatuur met een piëtistische inslag. Het lezen van deze boeken zorgde ervoor dat hij de gang naar de kerk maakte, hoewel er volgens eigen zeggen nog geen sprake is van een innerlijke ommekeer.²⁰ In zijn twintiger jaren maakte Bunyan een existentieel-spiritueel conflict door en kwam het tot een geestelijke doorbraak. Hij sloot zich vervolgens aan bij een congregationalistisch ingestelde gemeente in Bedford. Enige jaren later begon hij met preken en werd hij tijdens een kerkdienst in 1660 gearresteerd. Vervolgens bracht hij twaalf jaar achter de tralies door, waar verschillende geschriften van zijn hand verschenen. Ook werd daar zijn meest bekende pennenvrucht *The Pilgrims Progress* geboren, die in ons land bekend is geworden als *De Christenreis naar de Eeuwigheid*. Na een periode van ruim tien jaar, volgde opnieuw een half jaar gevangenschap.²¹ Uiteindelijk zou hij een jaar later voor de derde maal in hechtenis genomen worden, waarna hij in 1677 blijvend in vrijheid werd gesteld. Bunyan en zijn eerste vrouw kregen vier kinderen, van wie de oudste blijvend blind was vanaf haar geboorte. De puritein uit Bedfordshire hertrouwde kort voor zijn eerste gevangenschap.²² In 1688 vatte hij tijdens een lange reis kou door de stromende regen, waarna hij hevige koorts opliep en stierf. De vele jaren in de ongezonde kerkers eisten hun tol. Op het moment van overlijden was Bunyan dermate ver van vrouw en kinderen verwijderd, dat hij zonder hun aanwezigheid is gestorven.²³

2.2 Zijn persoonlijk lijden

Al jong werd Bunyan geconfronteerd met de dood. Toen hij zestien jaar oud was, overleed zijn moeder. Binnen een maand stierf ook zijn zus.²⁴ Toen Bunyan ongeveer dertig jaar oud was en hij samen met zijn vrouw vier kinderen grootbracht, overleed zijn vrouw. Bunyan was op dat moment nog geen dertig jaar oud.²⁵ Hij bleef achter met vier kinderen, waarvan de oudste blind was. Na ongeveer een jaar alleen te zijn geweest, trad Bunyan opnieuw in het huwelijk. In dit huwelijk werden twee kinderen geboren, waarvan één tijdens de gevangenschap van de puritein geboren werd.²⁶ Toen Bunyan gearresteerd werd en voor

²⁰ Van't Veld, *De pelgrimsstaf is in mijn hand*, 11 en Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol I, 7.

²¹ De Koeijer, *Geestelijke strijd bij de puriteinen*, 205.

²² Beeke/Pederson, *Meet the Puritans*, 104-105.

²³ Van 't Veld, *De pelgrimsstaf is in mijn hand*, 279.

²⁴ Beeke/Pederson, *Meet the Puritans*, 101.

²⁵ Van 't Veld, *De Pelgrimsstaf is in mijn hand*, 12.

²⁶ Lang, *Puritanismus und Pietismus*, 206.

twalf jaar achter de tralies verdween, was zijn tweede vrouw op dat moment zwanger van hun eerste kind. De jonge moeder zou -mede ten gevolge van de spanning van het moment- vroegtijdig het kind ter wereld brengen. Dit kind bleek echter niet levensvatbaar en werd dood geboren.²⁷ Een andere tegenslag in Bunyans persoonlijke leven werd gevormd door een ziekte – met vermoeden van tering- die zich uitte in lichamelijke klachten, die niet nader door Bunyan werden omschreven. Wel had deze ziekte dermate ernstige gevolgen voor hem, dat hij de dood in de ogen keek.²⁸ Vermoedelijk is hij overleden aan een longontsteking die hij heeft opgelopen tijdens een reis. De hevige koorts die daarbij optrad werd hem uiteindelijk fataal.

Bunyans leven is vooral gestempeld door gevangenschap. Na een periode van relatieve tolerantie tegenover de puriteinen, ontstond er na het wegvallen van de monarchie in het Engeland van de zeventiende eeuw een ander klimaat. Ondanks de positieve opbrengst van de Westminster Assembly (1643-1653) ging men over tot het vervolgen van predikanten die niet instemden met de praktijken binnen de nationale kerk van Engeland.²⁹ Deze maatregelen hadden ook consequenties voor Bunyan. Nadat hij vier jaar werkzaam was geweest als voorganger, werd hij tijdens kerkdienst op een boerderij gearresteerd. Aanleiding hiervoor was Bunyans overtreding van een verbod op het organiseren van onwettige vergaderingen en gezelschappen. Ook zou hij met zijn activiteiten de positie van de Engelse staatskerk ondermijnen. Tijdens de verhoren verklaarde Bunyan zich eveneens niet te willen conformeren aan de eredienst zoals die door de Engelse staatskerk vorm werd gegeven. Met name het *Book of Common Prayer* bleek voor hem het grootste bezwaar.³⁰ Na verschillende rechtszittingen, waarin Bunyan een bekennende verklaring aflegde, werd hij ruim twalf jaar in hechtenis genomen. Voor deze hechtenis blijkt de puritein al geplaagd te zijn geweest door gedachten aan een eventuele verbanning en de gevolgen die deze gevangenschap voor zijn gezin zouden hebben. Deze zorgen werden verzwaard door zorgen omtrent zijn blinde kind, dat te meer afhankelijk was van vaderlijke zorg.³¹ De feitelijke gevangenschap was naar eigen zeggen een zware weg voor de puritein. Naast het feit dat hij

²⁷ Beeke/Pederson, *Meet the Puritans*, 104.

²⁸ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. I, 39.

²⁹ Beeke/Pederson, *Meet the Puritans*, 8.

³⁰ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. I, 54-55.

³¹ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. I, 48.

verbannen was van vrouw en kinderen, was hij zich goed bewust van de reële mogelijkheid dat het einde van zijn leven in zicht was. De wetenschap van een eventuele aanstaande executie, heeft bij de dissenter zoveel angst teweeg gebracht dat hij dit later omschreef alsof hij met een strop op zijn nek op een ladder stond.³² Op basis van een relaas van een vriend van Bunyan, weten we dat de gevangenschap gekenmerkt werd door een ruwe en strenge behandeling. De omstandigheden waren dusdanig van aard, dat Bunyan het medelijden van een cipier heeft opgewekt. Van deze cipier kreeg de dissident zoveel vertrouwen dat hij zorg mocht dragen voor andere gevangenen. Dat deze beschrijving mogelijk niet helemaal vrij is van hagiografie, blijkt uit het feit dat de schrijver Bunyan vergelijkt met Jozef in de Egyptische gevangenis.³³ Na de gevangenschap van twaalf jaar, zouden nog twee perioden van een half jaar gevangenschap volgen. In totaal heeft Bunyan meer dan twaalf jaar in een cel doorgebracht. Het was een periode waarin hij zijn vrouw en kinderen in zorgelijke omstandigheden achterliet. Voor zijn eigen waarneming liet hij met zijn geloofskeus het huis boven de hoofden van zijn geliefden instorten.³⁴

2.3 Zijn duiding van het lijden

In 1684 werd Bunyans *Advice to Sufferers* gepubliceerd. Het is een geschrift waarmee de schrijver de lijdende christenen een hart onder de riem wilde steken. In dit geschrift brengt Bunyan verschillende verklaringen voor het lijden naar voren. Hieruit wordt duidelijk hoe hij het lijden heeft geduid. Een belangrijke verklaring wordt volgens hem gevonden in de zondigheid van de mens. Vanwege de zonde moet God een roede hanteren. Het gebruik van de roede moet ertoe dienen dat de gelovige wordt beproefd en gezuiverd. In deze weg wordt de gelovige voorbereid op de hemel.³⁵ Het lijden wordt hier door hem voorgesteld als een roede. Een ander belangrijk motief wordt volgens de schrijver gevormd door de gehoorzaamheid aan het evangelie. Handelt men naar het Woord van God, dan valt men onder de drukkende hand van mensen.³⁶ Ook blijkt het lijden eigen te zijn aan het christenleven. In een postuum verschenen aanvulling op zijn *Grace Abounding* verwijst Bunyan naar Mattheüs 5:10-12. In dit gedeelte worden zij zalig gesproken die worden

³² Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. 1, 49.

³³ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. 1, 64.

³⁴ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. 1, 48.

³⁵ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 693, 725.

³⁶ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 704.

vervolgd. Daarna volgt een relaas over zijn eerste arrestatie en hechtenis. De bijbeltekst uit Mattheüs waarmee hij dit relaas inleidt, zet de door hem beschreven ervaringen in het kader van lijden omwille van de gerechtigheid.³⁷

In de autobiografie die van de hand van Bunyan verscheen, schrijft hij nadrukkelijk bepaalde gebeurtenissen aan Gods voorzienigheid toe en troost hij zich met deze wetenschap. Voor zijn gevangenschap werd Bunyan al geplaagd door de mogelijke implicaties van een eventuele toekomstige hechtenis. De gedachten van het gemis van vrouw en kinderen viel de verbannen puritein uiterst zwaar. Daarbij drukte hem vooral de gedachte hoe zijn gezin werd blootgesteld aan ontberingen en tegenspoed. Vooral zijn blinde kind is onderwerp van zorg. Dit kind zou in de toekomst van de bedelstaf moeten leven als het zonder vaderlijke zorg zou moeten opgroeien. Bunyan probeerde zichzelf te troosten door deze omstandigheden in het kader van Gods voorzienigheid te plaatsen.³⁸ Ook na het eerste verhoor voor de rechtbank in Harlington, gaf Bunyan te kennen dat hij op de goddelijke voorzienigheid vertrouwde. Hij gaf zich over aan datgene wat God behaagde, in de wetenschap dat zonder de wil van de Vader geen van zijn haren ter aarde zou vallen.³⁹ Zijn vrijheidsbeneming heeft de dissident voornamelijk geduid als een weg waarin volharding werd gevraagd. Op bepaalde plaatsen is deze volharding ook eschatologisch bepaald. Hij omschrijft deze periode verder als een tijd van tevredenheid. Deze tevredenheid blijkt in zeker opzicht relatief, aangezien hij ook aangeeft op verschillende manieren te zijn aangevochten. Zo beschrijft hij hoe hij werd bestreden door de Heere, door de satan en door zijn eigen 'verdorvenheden'.⁴⁰

Ook uit zijn *Advice to Sufferers* blijkt hoe Bunyan het lijden heeft geduid. Daarin merkt hij op dat het lijden een kenmerk is van een oprecht gelovige. Met een verwijzing naar verschillende bijbelplaatsen, stelt hij dat God Zijn kinderen kastijdt in de vorm van lijden. Ontbreekt de kastijding, dan is men een bastaard en heeft men geen deel aan het heil. Met deze opvatting wekt Bunyan de indruk dat hij zelf een norm aanlegt voor de echtheid van het geloof. Bunyan schrijft dat hij het lijden zelf niet zou opzoeken, maar dat hij het lijden

³⁷ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. I, 50.

³⁸ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. I, 48.

³⁹ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. I, 54.

⁴⁰ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. I, 47.

prefereert boven een leven in de zonde.⁴¹ Verder wordt het lijden door hem omschreven als een middel in de hand van God, waarmee het kaf van het koren wordt gescheiden. De lijdensweg wordt door hem ook voorgesteld als een school van het kruis, waardoor de ijdelheid van het leven en de leegheid van de wereld aan het licht worden gebracht. Ook werpt het lijden licht op de bedoelingen van God in het leven. In tijden van beproeving worden volgens de puritein de meest aangename ervaringen van Gods liefde genoten.⁴² De beste christenen worden volgens hem gevonden in de slechtste tijden. Als God het reinigingsmiddel achterhoudt, heeft dat onmiskenbaar consequenties voor de kwaliteit van het christen-zijn, zo stelt Bunyan.⁴³ Tijdens zijn gevangenschap in 1665 stelde Bunyan een aantal overdenkingen op schrift. In deze *prison meditations* stelt hij dat de wereldling (*worldling*) niet begrijpt dat een gevangenschap omwille van het geloof meer waard is dan een leven in de zonde.⁴⁴ Hieruit blijkt dat het lijden bij hem een echtheidskenmerk vormt voor de daadwerkelijke participatie aan het heil.

2.4 Zijn houding in het lijden

Zoals hierboven opgemerkt, bleek de arrestatie van Bunyan voor hem niet geheel een verrassing te zijn. Voordat de betreffende openluchtdienst begon waarop hij zou worden gearresteerd, kwam hem ter ore dat er een arrestatiebevel voor hem was uitgevaardigd. Een vriend die Bunyan voor deze dienst had uitgenodigd, vroeg hem ernaar of het wel verstandig was de dienst alsnog te laten doorgaan, gezien de wetenschap van een dreigende vrijheidsbeneming. Bunyan gaf hierop te kennen dat het een goede zaak is om voor het evangelie voor God te lijden. Dit kon volgens hem alleen maar beloond worden door God. Ook bleek dat het Bunyan eraan gelegen was een goede indruk op zijn omgeving te maken. Door onverschrokken de verkondiging van het Woord op zich te nemen ondanks de dreigende situatie, meende hij een goed voorbeeld van christelijke moed te geven. Het was zijn bedoeling de hoorders standvastiger maken in het geloof.⁴⁵ Verder blijkt dat Bunyan verwachtte dat zijn zelfovergave zal leiden tot Gods bewaring van zijn gezin. Hij riep zichzelf met die gedachten op tot zelfverloochening en onderwerping. De puritein was ervan

⁴¹ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 1, 694.

⁴² Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. I, 65.

⁴³ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. I, 66.

⁴⁴ Bunyan, *Prison Meditations, strofe 63, Works*, vol. 1, 66.

⁴⁵ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. I, 51.

overtuigd dat als hij niet zou staan voor zijn belijdenis, hem niets anders te wachten stond dan het eeuwige oordeel. Deze gedachten veroorzaken angst in het leven van Bunyan.⁴⁶

In *Grace Abounding* beschrijft Bunyan hoe hij op een gegeven moment onderworpen werd aan een ernstige ziekte. Hierbij rees het vermoeden dat hij leed aan de tering. Dit leidde er vervolgens toe dat hij zichzelf aanzette tot zelfonderzoek. Tijdens deze introspectie staat de vraag naar de eigen heilsparticipatie centraal. Bunyan merkt op dat hij zelfonderzoek op enig moment tot een vast onderdeel van zijn leven heeft gemaakt. Tijdens perioden van angst en verdriet intensiverde hij deze vorm van zelfexaminering.⁴⁷ Ook de dreigende gevangenschap heeft de puritein aangezet tot reflectie. Dit gaf hem opnieuw aanleiding tot zelfonderzoek. Daarbij stelde Bunyan zichzelf twee vragen. De eerste vraag was of hij zou volharden in de komende weg van lijden. Een tweede vraag was of hij bereid zou zijn de dood in te gaan als dat zijn deel zou worden. Bunyan zegt dat deze vragen hem beantwoord werden vanuit het Woord van God. Met het oog op het eerste was Kolossensen 1:11 hem tot zegen. In deze tekst wijst Paulus op Gods kracht die ervoor zorgt dat men met lijdzaamheid en blijdschap tegenslagen kan verdragen. De tweede vraag zag hij beantwoord in Paulus' brief aan Korinthe. In 2 Korinthe 1:9 brengt de apostel tot uiting dat hij het gevoel had dat het doodsvonnissen over hem voltrokken was. Dit diende er echter toe dat Paulus afzag van alle menselijke mogelijkheden tot verbetering en het leven uit de dood verwachtte van God. Deze woorden van Paulus maakten Bunyan duidelijk, dat als hij op een goede manier wilde lijden, hij eerst afstand moest kunnen doen van alles wat hem lief was. Daarbij doelt Bunyan concreet op zichzelf, zijn vrouw, zijn kinderen en zijn gezondheid. Hij stelt met een verwijzing naar Mattheüs 10:37, dat diegene die deze zaken meer liefheeft dan God, God niet waard is. Ook maakt Bunyan melding van het feit dat hij probeerde vertrouwd te raken met de dood. Hij deed dit door het graf als zijn thuis te beschouwen. Het doel dat Bunyan hiermee voor ogen stond, was om te voorkomen dat hij door de dood overrompeld zou worden tijdens zijn gevangenschap.⁴⁸

⁴⁶ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. I, 48.

⁴⁷ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. I, 39.

⁴⁸ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. I, 48.

Een andere trek in Bunyans attitude is zijn onderdanigheid ten opzichte van het gezag. Na zijn arrestatie volgde een langdurig proces waarin de dissident meerdere malen werd ondervraagd door de rechter in Harlington.⁴⁹ Tijdens een van deze verhoren gaf Bunyan expliciet aan het over hem gestelde gezag als autoriteit te erkennen. Hij beschouwde het als zijn plicht om zich te onderwerpen aan koninklijke heerschappij.⁵⁰ Ook zei hij tijdens hetzelfde verhoor niet uit te zijn op wanorde en anarchie. Daarentegen keurde hij dit met een verwijzing naar een recente opstand nadrukkelijk af.⁵¹ De houding van de lijdende christen moet volgens Bunyan worden gekenmerkt door geduld.⁵² Verder valt in Bunyans leven zijn vasthoudendheid op. Zijn overtuiging om het Woord te willen blijven preken heeft een grote aanleiding voor zijn lijden gevormd. Tijdens de verhoren voor de meervoudige kamer van Harlington, heeft Bunyan meerdere malen de kans gekregen om van zijn ambtelijke werk af te zien. In dat geval zou hij in vrijheid worden gesteld. Herhaaldelijk getuigde Bunyan er echter van dat hij niet voornemens was om het brengen van Gods Woord te staken. Nog wel het meest komt dit tot uiting in zijn antwoord tegenover de rechtbank, dat wanneer vandaag zijn gevangenschap zou worden opgeheven, hij morgen weer zou preken.⁵³ Uiteindelijk zou deze standvastigheid de dissenter een jarenlange hechtenis opleveren.

2.5 Zonde en vertwijfeling

Aan het slot van zijn autobiografie zijn enkele woorden opgenomen die de puritein aan het eind van zijn leven heeft uitgesproken. Deze woorden zijn te boek gesteld door een bevriende kennis. In deze woorden klinkt door dat van alle rampspoed het gewicht van de zonde het zwaarste weegt. Wil men de beproevingen van het leven kunnen dragen, dan moet men er zorg voor dragen dat men het gewicht van de zonde kwijt raakt. Welke beproevingen vervolgens op het levenspad mogen komen, ze zullen in verhouding tot de zondelast 'zeer licht' zijn. Hiermee plaatst Bunyan zijn lijdenservaring in een ander perspectief, namelijk in het perspectief van zijn persoonlijke geestelijke leven.⁵⁴

⁴⁹ Van 't Veld, *De pelgrimsstafis in mijn hand*, 13.

⁵⁰ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. 1, 57.

⁵¹ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. 1, 57.

⁵² Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2.

⁵³ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. 1, 52-57.

⁵⁴ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. 1, 65.

In zijn *Grace Abounding* geeft Bunyan tot besluit aan dat hij –alle leed ten spijt- nog het meest heeft geleden aan geloofstwijfel. Hij kwalificeert de twijfel aan het godsbestaan en de twijfel aan het waarheidsgehalte van het Evangelie als de zwaarste aanvechtingen die hij persoonlijk heeft gekend. Deze twijfel heeft hem nog het meest geplaagd, toen hij achter de tralies verkeerde.⁵⁵

2.6 De uitwerking van het lijden

Na zijn relaas over de gerechtelijke procedure, rondt Bunyan zijn levensbeschrijving af. Een goede vriend van hem neemt vervolgens de pen ter hand en vult de autobiografie van de puritein aan. Hij beschrijft hoe Bunyan na zijn vrijlating meteen contact zocht met diegenen door wie hij zich gesteund wist in zijn twaalfjarige gevangenschap. Ook hadden deze bezoeken ten doel met zijn voorbeeld van volharding anderen aan te moedigen. Bunyan wees hen er op in geval van droefheid of moeite geduldig te lijden, om daarmee de vroomheid te bevorderen. Het effect hiervan was, dat menigeen zich getroost wist door de woorden en ervaringen van de puritein, aldus de biograaf. Daarbij komt dat Bunyan bewust mensen opzoekt die eveneens gevangen zitten om dezelfde redenen als die tot zijn gevangenschap hebben geleid. Hij bemoedigt en vertroost deze gevangenen en ondersteunt anderen die te maken krijgen met aanvechtingen van de satan. Dat de puritein daarbij grote afstanden moet afleggen, vormt voor hem geen obstakel. Ook blijft hij samenkomsten beleggen, ondanks het nog steeds van kracht zijnde verbod daarop.⁵⁶

⁵⁵ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. 1 49-50.

⁵⁶ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. I, 63.

3. John Bunyan en zijn pastorale theologie

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal aan de orde komen hoe Bunyan zijn theologie van het lijden vorm heeft gegeven. Het doel hiervan is om zicht te krijgen welk verband aantoonbaar is tussen zijn biografie en zijn pastorale theologie en lijdens-theologie. Uitgangspunt daarbij is de stelling dat iemands theologie mede bepaald wordt door diens biografie.

3.2 Bunyan en zijn advies aan de lijdende christen

In het vorige hoofdstuk kwam Bunyans *Advice to Sufferers* al kort ter sprake. Het motief voor dit werk lag voor Bunyan in het feit dat veel christenen worden verdrukt en vervolgd.⁵⁷ Hij heeft hierbij juist die christenen voor ogen in vanwege het lijden omwille van de gerechtigheid achter de tralies terecht kunnen komen.⁵⁸ In het voorwoord van dit geschrift, stelt redacteur George Offor dat niemand beter dan Bunyan dit werk had kunnen schrijven, aangezien Bunyan zelf in grote mate is verdrukt en vervolgd.⁵⁹ Uit het feit dat Bunyan in de eerste persoon meervoud spreekt, blijkt dat hij zichzelf betreft bij datgene wat hij de lijdende christen voorhoudt.⁶⁰ In zijn *Advice to Sufferers* werkt Bunyan de gedachte uit van het lijden omwille van de gerechtigheid. Hij doet dit aan de hand van Mattheüs 5:10. Hij biedt op grond van deze tekst een uitvoerige analytische exegese over wat het inhoudt om te lijden omwille van de gerechtigheid. Van lijden omwille van de gerechtigheid, is volgens Bunyan sprake, als men nadelig wordt behandeld omdat men niet instemt met een zondige vorm van godsdienst. Van een zondige vorm van godsdienst is volgens hem sprake als men zondige overleveringen vermengt met goddelijke instellingen om God daarmee te aanbidden. Volgens Bunyan kan God hierdoor nooit op de juiste wijze worden aanbeden, aangezien God jaloers is op zijn eer. Conformanceert men zich niet aan een dergelijke vorm van godsdienst en moet men om die reden lijden, dan lijdt men volgens hem om de gerechtigheid.⁶¹ We zagen eerder hoe Bunyan zelf aan deze vorm van verdrukking heeft

⁵⁷ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 692.

⁵⁸ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 720.

⁵⁹ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 691.

⁶⁰ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 736.

⁶¹ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 717.

geleden. Hij werd niet alleen veroordeeld vanwege het beleggen van strafbare kerkelijke bijeenkomsten, maar ook vanwege het zich niet willen conformeren aan de staatskerkelijke vorm van eredienst met daarin de *Book of Common Prayer* als leidraad voor het gebed. De wijze waarop hij zijn theologie in zijn *Advice* vormgeeft, laat zien dat hij zijn eigen houding als normatief oplegt aan zijn lezers. Een detail dat deze stelling ondersteunt, is dat de tekst uit Mattheüs 5 niet alleen leidend is in zijn *Advice to Sufferers*, maar dat hij deze bijbeltekst ook gebruikt heeft als inleiding op zijn eigen autobiografie *Grace Abounding*. Daarmee fungeert deze bijbeltekst als brug tussen zijn eigen leven en zijn lijdens-theologie. Op grond van deze gegevens kunnen we dus constateren dat Bunyans lijdens-theologie is bepaald door zijn eigen lijdenservaring en hoe hij deze ervaring heeft gekwalificeerd.

3.3 Aanleidingen voor het lijden

Eerder zagen we dat het belijden van het evangelie volgens Bunyan vaak een aanleiding is om te moeten lijden. In zijn bekende allegorie *The Pilgrims Progress* zien we dit element op verschillende plaatsen terugkomen. Zo komt de hoofdpersoon van de allegorie op enig moment in een vallei terecht. Aan het eind van deze vallei blijken de menselijke resten te liggen van pelgrims die hem voorgegaan zijn op de weg naar de hemel. Deze pelgrims blijken door verminking en verbranding om het leven te zijn gebracht. Uit de beschrijving wordt duidelijk wie verantwoordelijk waren voor deze christenvervolging. Het zijn *Pope* (Paus) en *Pagan* (Heiden). Uit dit relaas blijkt dat de tirannie van deze twee personages een oorzaak van het lijden vormt voor de christelijke pelgrim.⁶² Is men een oprecht gelovige pelgrim, dan mag het lijden als vanzelfsprekend worden verondersteld. Een andere passage uit deze pelgrimsallegorie wijst eveneens op het motief om te lijden voor het evangelie. Zo komen *Christian* en *Faithful* op enig moment noodzakelijkerwijs door een stad, genaamd *Vanity Fair* (Ijdelheidsmarkt). In de stad blijkt een markt op poten te zijn gezet. De beide pelgrims vallen onmiddellijk op als ze over deze 'ijdele markt' gaan. Alleen al hun uiterlijke verschijningsvorm zorgt ervoor dat ze het mikpunt van spot worden. Deze spot gaat echter over in mishandeling en eindigt met een terechtstelling. Uiteindelijk zal *Faithful* het leven laten en *Christian* zijn weg naar de hemelpoort vervolgen.⁶³ Dat het lijden van de gelovige eigen is aan de weg die hij gaat naar het hemels Jeruzalem, blijkt uit Bunyans beschrijving

⁶² Bunyan, *Pilgrims Progress, Works*, vol. 3, 116.

⁶³ Bunyan, *Pilgrims Progress, Works*, vol. 3, 127-132.

van het feit de ijdelheidsmarkt exact op de route ligt naar Jeruzalem. Deze kan niet door de reizigers worden omzeild door een omweg te nemen.⁶⁴ De belijdenis van het evangelie gaat altijd gepaard met vervolging, zo is Bunyans boodschap. Gezien Bunyans eigen lijdenservaring en gelet op het feit dat *The Pilgrims Progress* geboren werd achter de tralies, kan veilig worden aangenomen dat Bunyans eigen biografie bepalend is geweest voor de lijdens-theologie in de pelgrimsallegorie.

We zien deze noties ook terug in Bunyans *Advice to Sufferers*. Centraal in dit werk staat de gedachte dat de gelovige moet lijden omwille van de gerechtigheid. Degene die lijdt vanwege de gerechtigheid lijdt volgens Bunyan vanwege zijn godsvrucht.⁶⁵

In het vorige hoofdstuk werd gesteld dat Bunyan nog het meest geleden heeft vanwege zijn onverzettelijkheid ten aanzien van de prediking van het evangelie. Tijdens de verhoren door de magistraten heeft hij meerdere malen de mogelijkheid gehad om af te zien van het preken, met een invrijheidsstelling als beloning. Toch bleef hij van mening dat hij het evangelie moest blijven verkondigen. Dit leidde ertoe dat voor hem de deur naar de kerker open ging en de deur naar de kansel dichtging. In een postuum uitgegeven geschrift getiteld *Paul's Departure and Crown*, gaat Bunyan uitvoerig in op de notie van het lijden omwille van het evangelie. Hij doet dit aan de hand van een opdracht van Paulus aan het adres van Timotheüs (2 Tim. 4:6-8). In deze opdracht roept Paulus de jonge Timotheüs ertoe op om trouw te blijven aan het uitdragen van het Evangelie. Het brengen van het Evangelie vraagt evenwel grote offers. Het Leitmotiv van *Paul's Departure and Crown* wordt gevormd door een oproep om trouw te blijven aan (brengen van) het Evangelie, in weerwil van het lijden dat dit met zich meebrengt. Met dit werk wil Bunyan zijn lezers tot stichting zijn.⁶⁶ Opvallend is dat Bunyan in dit geschrift veelvuldig spreekt in de eerste persoon meervoud. Daarmee betreft hij zichzelf voortdurend bij de inhoud van dit geschrift.⁶⁷

⁶⁴ Bunyan, *Pilgrims Progress, Works*, vol. 3, 127.

⁶⁵ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 720.

⁶⁶ Bunyan, *Paul's Departure and Crown, Works*, vol. 1, 722-723.

⁶⁷ Enkele voorbeelden hiervan: Bunyan, *Paul's Departure and Crown, Works*, vol. 1, 725, 726, 728, 737, 738.

3.4 De houding in het lijden

Eerder kwam aan de orde dat Bunyan er veel waarde aan hechtte zich te onderwerpen aan het over hem gestelde gezag. Hij heeft erop gewezen dat hij er niet op uit was om de overheid en de openbare orde te ondermijnen. Ook gaf hij op verschillende plaatsen aan dat hij zich vanuit christelijk oogpunt vriendelijk wilde gedragen ten opzichte van degenen die hem vervolgden. We zien deze gedachte terug in *The Pilgrims Progress*. Hierboven werd al gewezen op de *Vanity Fair* waar *Christian* en *Faithful* op hun pelgrimstocht doorheen trokken. De mannen werden in deze stad verantwoordelijk gehouden voor een oproer dat door hun komst was ontstaan. Toen de beide mannen hiervoor werden opgepakt, moesten ze voor enkele rechters verschijnen die hen schuldig bevonden. Vervolgens werden zij mishandeld, wat de beide pelgrims geduldig ondergingen. Na deze situatie werd *Faithful* opnieuw gevangen genomen en moest hij zich opnieuw verantwoorden. Ditmaal werd hij voor *Lord Hate-good* (Heer deugdhater) gedaagd. Tijdens dat bewuste verhoor benadrukte *Faithful* dat hij een man van vrede is. Hij zei er niet op te zijn wanorde te scheppen en slechts in verzet te zullen komen als iets in strijd is met Gods wil.⁶⁸ De noties die *Faithful* hier ter sprake brengt, vertonen opmerkelijke overeenkomsten met Bunyans persoonlijke verdediging voor de rechtbank in Harlington. Bunyan geeft daar namelijk ten overstaan van de rechters aan, dat het nooit zijn doel is geweest om de vrede van het volk te verstoren. Hij onderstreept dit door te zeggen dat hij ondermijning van de openbare orde verfoeit. Hij zegt het als zijn plicht te beschouwen, zich te onderwerpen aan de heerschappij van de koning, zoals het een christen betaamt.⁶⁹

Ook de vriendelijke houding die Bunyan -naar eigen zeggen- kenmerkte tijdens het proces, komt op subtiele wijze terug in een passage uit *The Pilgrims Progress*. Als *Christian* aan het eind van de donkere vallei aankomt, komt hij de nog in leven zijnde *Pope* tegen. Het is duidelijk dat deze *Pope* verantwoordelijk wordt gehouden voor het massagraf waar *Christian* getuige van is. Hoewel het bloed van al die christenen aan de handen van *Pope* kleven, gaat *Christian* de grote vervolger rustig voorbij. Daarbij vergunt de pelgrim hem zelfs een vriendelijk gezicht.⁷⁰ De notie van de vriendelijkheid jegens onderdrukkers komt wel het

⁶⁸ Bunyan, *Pilgrims Progress, Works*, vol. 3, 129.

⁶⁹ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol 1, 57.

⁷⁰ Bunyan, *Pilgrims Progress, Works*, vol. 3, 116.

meest tot uiting in Bunyans genoemde *Advice to Sufferers*. Hij stelt daarin dat de grondhouding van de christen gekenmerkt moet worden door het goede te zoeken voor een ieder. Hij merkt dit aan als het grondbeginsel voor de gelovige.⁷¹ Ook roept hij zijn lezers ertoe op niet de geringste negatieve gedachte te koesteren tegenover de koning of hen die anderszins met gezag zijn bekleed.⁷² De verdrukking biedt volgens hem zelfs de beste mogelijkheid om zachtmoedigheid, verdraagzaamheid en liefde te betonen aan anderen.⁷³ Ook in *Paul's Departure and Crown* roept de puritein zijn lezers er nadrukkelijk toe op om mild (*liberal*), goed (*good*) en vriendelijk (*kind*) te zijn jegens allen. Dit is wat God van zijn knechten vraagt, aldus de schrijver.⁷⁴ Het lijden zou volgens Bunyan gepaard moeten gaan met goede woorden en daden. Hierdoor zou een getuigenis van de lijdende christen uitgaan, die zelfs na diens overleden nog spreekt.⁷⁵

Een andere belangrijk aspect dat de houding van de gelovige moet typeren, is de eigenschap van het geduld. De lijdende christen moet zijn tegenslagen geduldig ondergaan.⁷⁶ In *The Pilgrims Progress* roept *Hopeful* de hoofdpersoon ertoe op om geduld te oefenen in het lijden.⁷⁷ Volgens Bunyan mag een christen nooit driftig worden tijdens de verdrukking. Ook mag men geen wraak nemen. Daardoor worden Gods geboden overtreden en kan met nooit daadwerkelijk een overwinnaar zijn.⁷⁸ Daaraan verbonden roept Bunyan de vervolgte gelovige ertoe op om zich te onderwerpen aan Gods wil.⁷⁹ De wil van God is ondoorgrondelijk en dit vormt het motief om hiertegen niet in opstand te komen.⁸⁰ Ook roept de puritein zijn lezers er toe op om zichzelf te verloochenen.⁸¹

Eerder werd op grond van Bunyans biografische relaas gesteld, dat hij het belang van vrouw en kinderen ondergeschikt achtte aan het lijden omwille van het evangelie. Dezelfde

⁷¹ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 692.

⁷² Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 707.

⁷³ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 707.

⁷⁴ Bunyan, *Paul's Departure and Crown*, vol. 738.

⁷⁵ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 721.

⁷⁶ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 707-708. Zo ook: Bunyan, *Paul's Departure and Crown, Works*, vol. 1, 734.

⁷⁷ Bunyan, *Pilgrims Progress, Works*, vol. 3, 141.

⁷⁸ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 740.

⁷⁹ Bunyan, *Paul's Departure and Crown*, vol. 1, 724, 735.

⁸⁰ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 724.

⁸¹ Bunyan, *Paul's Departure and Crown*, vol. 1, 734.

gedachte zien we terugkomen in *Paul's Departure and Crown*. Hierin stelt Bunyan met een verwijzing naar het leven van Job, dat het moeilijke lessen voor hemzelf zijn als vrouw, kinderen en bezittingen als tol moeten dienen voor het lijden.⁸² De bewoording die Bunyan hier kiest, vertonen opmerkelijke overeenkomsten met zijn. Daarin omschrijft hij dat het losgescheurd worden van vrouw en kinderen door hem werd ervaren als het losscheuren van zijn vlees van zijn botten.⁸³ In lijn hiermee roept Bunyan zijn lezers ertoe op om niet teveel gericht te zijn op eigen zaken, ten gunste van het belang van het evangelie.⁸⁴ Ook stelt hij in zijn *Advice to Sufferers* dat de vervolging soms van dien aard kan zijn, dat men huis, land, geld en goed moet achterlaten omwille van het lijden. Het enige dat men dan overhoudt is zijn eigen ziel.⁸⁵ In ditzelfde geschrift stelt hij dat God als Schepper alles kan vergoeden dat men verloren heeft. Bunyan noemt dan concreet vrienden, relaties, de wereld en het eigen leven, maar spreekt uiteindelijk over wat men ook maar kan bedenken (*or what you conceive of*).⁸⁶

3.5 Het belang van een rein geweten

Een gegeven dat veelvuldig terugkomt in de schriftelijke nalatenschap van Bunyan, is het belang van een zuiver geweten. De puritein benadrukt op verschillende plaatsen dat een rein geweten voor God en mensen kracht geeft in de verdrukking. Daarbij benadrukt hij dat hij dit persoonlijk heeft ondervonden.⁸⁷ De overdenkingen die hij in zijn gevangenschap op schrift heeft gesteld, getuigen hier ook van. Zo stelt hij op verschillende plaatsen in deze *Prison Meditations* dat hij vrede en rust in zijn geweten (*conscience*) ervoer. Hij wist zich daarbij vrij van zonde en schuld.⁸⁸ In het hierboven genoemde *Paul's Departure and Crown* komen we ook veelvuldig de gedachte tegen dat een zuiver geweten van het grootste belang is. Niet minder dan elf keer drukt hij zijn schrijvers op het hart om te zorgen voor een rein geweten.⁸⁹ Een belang dat hiermee samenhangt, is het belang van onbesproken christelijk

⁸² Bunyan, *Paul's Departure and Crown*, vol. 1, 734-735.

⁸³ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. 1, 48.

⁸⁴ Bunyan, *Paul's Departure and Crown*, vol. 1, 736.

⁸⁵ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 697.

⁸⁶ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 729.

⁸⁷ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 692.

⁸⁸ Bunyan, *Prison Meditations, Works*, vol. 1, 64. Strofe 16 en 19.

In strofe 19 is het woord 'conscience' in de Nederlandse vertaling van Bunyans Werken vertaald met 'ziel.' Bunyan, *Al de Werken, deel I*, 116. Strofe 16 spreekt over 'peace within my soul.' Zie over de notie van vrede verder strofe 21.

⁸⁹ Bunyan, *Paul's Departure and Crown, Works*, vol. 1, 708, 729 (2x), 732 (2x), 733 (2x), 740 (3x), 741.

gedrag. Hij waarschuwt ervoor niet als een kwaaddoener (*evil-doer*) te lijden.⁹⁰ Een onschuldige ziel en een rein geweten, zorgen er volgens hem voor dat de mens door de hel naar de hemel wordt gevoerd.⁹¹ Ook de hierboven genoemde meditatie benadrukt het waken tegen de zonde. Volgens hem zijn het vooral de zonden die een mens boeien.⁹² Het belang hiervan komt op veel plaatsen terug in zijn werk. Zelfs in de laatste woorden van zijn laatste preek wordt het belang ervan door hem onderstreept.⁹³ Als de lijdensweg met een zuivere en oprechte wandel wordt afgelegd, zal dit ten gunste komen van de gelovige. Op de betaaldag (*pay-day*) zal het loon dan des te groter zijn.⁹⁴

3.6 Geloofstwijfel

In het vorige hoofdstuk werd gesteld dat Bunyan naar eigen zeggen het meest heeft geleden aan geloofstwijfel. De zwaarste aanvechtingen werden voor hem gevormd door twijfel aan het bestaan van God en de waarheid van Gods Woord. Deze persoonlijke ervaring van de puritein komt terug in zijn *Advice to Sufferers*. In dit geschrift omschrijft Bunyan twijfelingen als meest sterke aanvechtingen in de verdrukking. Hij duidt deze aanvechtingen als een klomp (*clog*), een last (*burden*) en een kwelling (*affliction*).⁹⁵

3.7 De ambtelijke uitwerking van het lijden

Over de periode van de twaalfjarige gevangenschap heeft Bunyan beperkt geschreven. Datgene wat hij hierover heeft geschreven moet zijn lezers tot kalmte manen, als hen hetzelfde zou overkomen. Ook moet zijn relaas dienen tot bemoediging van hen die mogelijk hetzelfde zullen moeten ondergaan.⁹⁶ We zagen ditzelfde motief terugkomen in zijn beweegredenen om zijn *Advice to Sufferers* te schrijven. Ook dit geschrift had ten doel vervolgd pastoraal bij te staan. Hij roept de gelovige die lijdt omwille van de gerechtigheid ertoe op, om anderen te ondersteunen. Het is volgens Bunyan zelfs een plicht voor lijdende in dergelijke situaties anderen onder het kruis te steunen.⁹⁷ We zien hierin een principe dat Bunyan in zijn eigen leven gepraktiseerd heeft. Na zijn twaalfjarige hechtenis volgt namelijk

⁹⁰ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 708.

⁹¹ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 726.

⁹² Bunyan, *Prison Meditations, Works, strofe 57, vol. 1, 66*.

⁹³ Bunyan, *Bunyan's Last Sermon, Works*, vol. 2, 758.

⁹⁴ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 725.

⁹⁵ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 701-702.

⁹⁶ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. 1, 47.

⁹⁷ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 1, 720.

een periode waarin hij op intensieve wijze pastoraat heeft bedreven met betrekking tot de verdrukke gelovigen. Dit kwam tot uitdrukking door de vele bezoeken die hij aflegde, waarbij hij in verschillende malen ver moest reizen. Hij heeft zijn eigen ervaringen hiermee dienend gemaakt aan de kerk onder het kruis.

In zijn autobiografie wijdt Bunyan een afzonderlijke passage aan het gerechtelijke proces, dat uiteindelijk tot zijn hechtenis zou leiden. Daarbij tekent hij aan dat hij hiervan verslag uitbrengt tot nut van al zijn lezers. Hij wil zijn lezers dienen met zijn eigen ervaringen. Getuige het relaas dat volgt, wil de puritein zijn lezers hiermee vooral bemoedigen in zowel tijdelijk als geestelijk opzicht.⁹⁸ Verschillende malen blijkt dat de eigen lijdenservaring van Bunyan hem ertoe aangezet heeft de pen ter hand te nemen. De motieven voor zijn pastorale theologie, kunnen dus worden gezocht in zijn eigen biografie van het lijden.

3.8 Voorzienigheid

In het vorige hoofdstuk brachten we voor het voetlicht hoe Bunyan verschillende persoonlijke ervaringen in het kader van Gods voorzienigheid plaatste. Dit zien we ook nadrukkelijk terugkomen in zijn pastorale theologie. In zijn *Advice to Sufferers* stelt hij dat er soms geleden moet worden omdat de stem van de voorzienigheid (*voice of providence*) dit eist. De lijdende christen heeft volgens hem te dragen wat God hem oplegt om te dragen.⁹⁹ Ook bepaalt God nadrukkelijk wie degenen zijn die moeten lijden. De verdrukking overkomt de christen niet toevallig, maar maakt deel uit van het raadsbesluit (*designment*) van God. Deze gedachte wordt in *Advice to Sufferers* uitvoerig door de puritein uitgewerkt. Daarbij komen ook noties aan de orde als door wie iemand moet lijden en hoe lang de periode van lijden duurt. Alles is van tevoren door God bepaald.¹⁰⁰ Dezelfde noties komen we tegen in *Paul's Departure and Crown*.¹⁰¹ Op deze wijze wordt duidelijk dat alles wat met het christelijke lijden te maken heeft, door Bunyan geplaatst wordt binnen het raamwerk van Gods voorzienigheid.

⁹⁸ Bunyan, *Grace Abounding, Works*, vol. 1, 57.

⁹⁹ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 715.

¹⁰⁰ Bunyan, *Advice to Sufferers, Works*, vol. 2, 722-727.

¹⁰¹ Bunyan, *Paul's Departure and Crown*, vol. 1, 726, 734, 736.

3.9 Evaluatie

De biografie van John Bunyan wordt getekend door lijden. Zelfverloochening en onderwerping zijn daarbij kenmerkend voor hem. Het is eigen aan het volgen van Christus, dat men zelf het kruis opneemt en lijdt. Daarmee krijgt het lijden bij Bunyan het karakter van een keurmerk. Als men dit keurmerk niet draagt is men een bastaard en heeft men geen deel aan het heil. Bunyan lijkt met deze opvatting zijn eigen overtuiging boven de Schrift te stellen. Het lijden is volgens hem ook een middel in Gods hand, waarmee hij het kaf van het koren scheidt. Daardoor komt aan het licht wie het ware keurmerk draagt. Verder wordt door de lijdensweg de ijdelheid van de wereld blootgelegd. Een ander gegeven dat Bunyans lijdensweg typeert, is de nadruk op een zuiver geweten. Hij heeft zich daardoor naar eigen zeggen gesteund geweten in zijn gevangenschap.

Hoe heeft de lijdenservaring van John Bunyan zijn theologie bepaald? In antwoord op die vraag moeten we allereerst wijzen op het motief dat ten grondslag lag aan zijn schrijversactiviteit. Bunyans eigen ervaring van lijden heeft er namelijk in verschillende gevallen toe geleid dat hij de pen ter hand nam, om andere lijdende christenen van dienst te zijn. Deze conclusie is allereerst gebaseerd op zijn eigen mededelingen daarover. Zijn *Advice to Sufferers* vormt hiervoor wel het sterkste bewijs. Dit werk ademt de geest van iemand die het zelf heeft ondervonden om te lijden omwille van het geloof en die anderen een dienst wil bewijzen door middel van zijn eigen ondervinding. Ook Bunyan zijn *Paul's Departure and Crown* is ingegeven door het motief om anderen te bemoedigen op basis van zijn eigen lijdenservaring. Naast genoemde twee werken laten ook verschillende passages uit zijn autobiografie zien dat Bunyan de verdrukte christen met zijn eigen biografie wil dienen. Zo spreekt hij de wens uit dat anderen gediend mogen worden met zijn persoonlijke relaas.

Hiermee is een deel van de onderzoeksvraag beantwoord: de lijdens-theologie van Bunyan is in eerste instantie gemotiveerd door zijn eigen lijden. Inhoudelijk is zijn theologie van het lijden echter ook beïnvloed door zijn eigen lijdenservaring. We treffen in zijn *Advice* noties aan die op nadrukkelijk aanwezig zijn in zijn autobiografische werk. Zo is zijn *Advice* grotendeels gebaseerd op de tekst uit Mattheüs, waarmee hij eveneens zijn autobiografie heeft ingeleid. Hiermee zet hij zowel zijn *Advice* als zijn autobiografie in het kader van het lijden omwille van de gerechtigheid. Verder roept Bunyan in zijn *Advice* op tot non-

conformisme. Men mag zich niet conformeren aan een vorm van godsdienst die vermengt is met zondige overleveringen. Zo kan men God niet aanbidden. Hierin klinkt een echo door uit Bunyans eigen leven. Hij weigerde zich te conformeren aan een vorm van eredienst waarin gebruik werd gemaakt van de *Book of Common Prayer*. Uiteindelijk betekende dit lijden omwille van de gerechtigheid voor hem een gevangenisstraf.

Het lijden krijgt in Bunyans *Advice* het karakter van een echtheidskeurmerk. Lijden is eigen aan het christelijk leven. Zelf heeft hij zijn lijdensgang ook gezien als een waarmerk van het ware christen-zijn. De duiding van het lijden in zijn eigen leven, komt hiermee overeen met de duiding die hij eraan geeft in zijn *Advice*. Ook in *Paul's Departure and Crown* komen we verschillende vensters tegen die een blik geven op het leven van de schrijver zelf. Zo wordt het Leitmotiv van dit werk gevormd wordt door de oproep om trouw te blijven aan het (brengen van) het Evangelie, juist als vervolging en lijden dreigen. Ook als verlies van vrouw en kinderen dreigt, moet men blijven staan voor de Waarheid. Het zijn noties die we ook in Bunyans eigen leven tegenkomen. Voor de rechtbank in Harlington heeft Bunyan zich bijvoorbeeld verschillende malen onverzettelijk getoond in het uitdragen van Gods Woord en heeft hem dit uiteindelijk een jarenlange gevangenisstraf opgeleverd, waarbij hijzelf verstoken raakte van vrouw en kind. Een ander aspect in *Paul's Departure and Crown* is de nadruk op een rein geweten. Niet minder dan elf keer komt een oproep daartoe voor in dit werk. De nadruk die Bunyan legt op een zuiver geweten, ligt ten grondslag aan zijn eigen lijdenservaring. Zoals hierboven al werd betoogd, heeft hij er namelijk blijk van gegeven zich gesterkt te hebben gevoeld door een rein geweten. Het is vanwege deze eigen positieve ervaring dat hij zijn lezers ertoe oproept, zo schrijft hij. Naast het feit dat Bunyans oeuvre gemotiveerd en inhoudelijk bepaald is door zijn eigen lijdenservaring, hebben ook omstandigheden ertoe gediend dat hij de lijdende gelovige is gaan dienen met zijn pennenvrucht. Zo heeft zijn gevangenschap ertoe geleid dat zijn meest bekende werk *The Pilgrims Progress* het daglicht zag. Geboren in de context van zijn eigen gevangenschap, laat Bunyan in dit geschrift merken dat het lijden eigen is aan het christen-zijn. Zo moeten de hoofdpersonages uit dit boek door *Vanity-fair*, omdat er geen andere route naar de hemelpoort is. Dit betekent voor de beide mannen echter wel dat ze zich voor de magistraten moeten verantwoorden en mishandeling hun deel is. Uit het feit dat dit oord niet te omzeilen was op weg naar de hemel, blijkt Bunyans opvatting dat christen-zijn lijden

impliceert. Bunyans onderdanigheid en vriendelijkheid ten opzichte van het bevoegde gezag, zoals dat hierboven ter sprake kwam, zien we ook terug in *The Pilgrims Progress*. Zo benadrukt *Faithful* voor de rechtbank dat hij er niet op uit is om wanorde te scheppen en gaat *Christian* met een vriendelijk gestemd gezicht voorbij *Pope*. Dat *Pope* verschillende doden op zijn geweten heeft, lijkt *Christian* daarbij niet te deren.

Een andere inhoudelijke overeenkomst tussen biografie en lijdens-theologie vinden we in zijn herhaaldelijke oproep tot een geduldig en lijdzaam ondergaan van vervolging. Zelf heeft hij zijn verdrukking lijdzaam ondergaan. Dit aspect zien we terug in zowel zijn *Advice* als in *Paul's Departure* en *The Pilgrims Progress*. In de eerste twee werken wordt door Bunyan zelf opgeroepen tot lijdzaamheid en geduld. In het laatste werk is het *Hopeful* die *Christian* ertoe oproept om geduld te oefenen in het lijden. Tot slot kan nog gewezen worden op de praktijk van Bunyans pastoraat. Deze is ook bepaald door zijn eigen ervaring van verdrukking. Na zijn gevangenschap legt hij zich er met veel ijver op toe, mensen te bemoedigen die delen in hetzelfde lot. Daarbij staan lange afstanden hem niet in de weg. Ook bleef hij na zijn gevangenschap bijeenkomsten beleggen, waarop een wettelijk verbod rustte. Zijn gevangenschap lijkt hem er eerder toe hebben aangespoord om zich met des te meer vuur op het pastorale werk te storten, dan dat hij een volgende gevangenschap wilde voorkomen. Het is evident dat Bunyan zijn eigen ervaringen heeft gebruikt om zijn lotgenoten te ondersteunen. Daarbij vormde zijn eigen lijdenservaring enerzijds het motief om de pen ter hand te nemen, anderzijds werd zijn theologie van het lijden er inhoudelijk en thematisch sterk door bepaald.

*“De droevigste zaak in de strijdende kerk is,
dat er verdeeldheden zijn onder hen,
die waarlijk begenadigd zijn”¹⁰²*

4. Ebenezer Erskine en zijn persoonlijke omstandigheden

4.1 Biografische schets Ebenezer Erskine

Ebenezer Erskine werd op 22 juni 1680 geboren in het Schotse Dryburgh. Zijn ouders waren van voorname komaf. Ebenezer Erskines vader was een presbyteriaans predikant, onder wiens gehoor de bekende puritein Thomas Boston heeft gezeten. In 1693 werd de jonge Ebenezer ingeschreven op de universiteit van Edinburgh. Het was een universiteit waarop een sterk puriteins klimaat heerste: vroomheid, bescheidenheid en ijver stonden er hoog in het vaandel. Ook werd streng toegezien op de levenspraktijk van de studenten. In 1701 werd Erskine aangesteld tot geestelijk verzorger in het gezin van een graaf. Twee jaar later werd hij toegelaten tot het ambt van predikant. Na zijn toelating tot het ambt nam een beroep aan naar Portmoak, een gemeente van ruim negenhonderd zielen. In 1731 nam hij de herdersstaf op in Stirling, een stad in de buurt van Edinburgh. Deze gemeente telde vijfduizend zielen en hij nam er dan ook een derde predikantsplaats in. Naast zijn predikantschap aldaar, doceerde hij theologie aan een opleidingsschool voor aanstaande predikanten. Op 2 juni 1754 overleed Ebenezer Erskine nadat hij vanaf zijn ziekbed nog een preek had gehouden over Psalm 48 met onder meer de woorden: ‘Hij zal ons geleiden tot de dood toe.’¹⁰³

4.2 Zijn huiselijk lijden

Kijkend naar de (auto)biografische gegevens van Ebenezer Erskine, valt op dat deze pastor in zijn persoonlijke leven veel is geconfronteerd met de dood. Zowel binnen als buiten zijn huiselijke kring, moest hij veel verliezen lijden. Om redenen van overzicht heb ik besloten de sterfgevallen binnen zijn familiekring in een necrologie weer te geven. Overlijdensgevallen van vrienden zijn hier buiten beschouwing gelaten.

¹⁰² Erskine, *Preek over Psalm 2:6*, *Al de Werken*, vol. XII, 123.

¹⁰³ Van Harten, *De Erskines*, 17-26.

Necrologie familiekring E. Erskine (22 juni 1680-2 juni 1754)*				
Jaartal	Naam overleden persoon	Relatie	Leeftijd overledene	Leeftijd E. Erskine
1696	Henry Erskine sr.	vader	72 jaar	16 jaar
1713	Henry Erskine jr.	zoon	7 jaar	32 jaar
1713	Ralph Erskine	zoon	1 jaar	32 jaar
1713	Alexander Erskine	zoon	4 jaar	32 jaar
1713	Margaret Erskine	zus	onbekend	33 jaar
1720	Alison Erskine-Turpie	vrouw	onbekend	40 jaar
1720	B. Balderston	zwager	onbekend	40 jaar
1720	Isabella Erskine	dochter	6 jaar	40 jaar
1725	Margaret Halcro	moeder	78 jaar	44 jaar
1730	Margaret Erskine-Dewar	schoonzus	onbekend	50 jaar
1733**	Ebenezer Erskine jr.	zoon	18 jaar	58 jaar
1737	Margaret Erskine	dochter	19 of 20 jaar	57 jaar
1738	Jean Erskine	stiefzus	86 jaar	58 jaar
1752	Ralph Erskine, broer	broer	67 jaar	72 jaar

* Bron: Fraser, D. (red.) *Al de Werken van R. en E. Erskine*, vol. XX (Utrecht: De Banier, 2005)

** E.Erskine jr. stierf op zee. Het is niet exact bekend wanneer hij is overleden. Derhalve zijn de leeftijden geschat.

Naast deze sterfgevallen in het leven van Erskine, is hij zelf meerdere malen ernstig ziek geweest. Verschillende malen werd zijn leven daarbij bedreigd.¹⁰⁴ Ook maakt hij melding van het feit dat hij leed aan hartkloppingen en hoofdpijn. De periode waarin hij onwel was, heeft volgens zijn biograaf drie à vier jaren geduurd. Zelf concludeerde Erskine dat zijn slechte gezondheid te maken had met de zwaarmoedigheid die volgde op het verlies van hen die hem dierbaar waren.¹⁰⁵ Verder moet worden opgemerkt dat de eerste vrouw van Erskine leed aan zware depressies. Dit heeft ook Erskine diep geraakt. Zo kwam zij tijdens een van de eerste huwelijksjaren in een dermate zware depressie terecht, dat naburige predikanten

¹⁰⁴ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 262, 272.

¹⁰⁵ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 297.

werden opgeroepen om voor haar te bidden.¹⁰⁶ Daarbij kwam dat ook haar fysieke gesteldheid zwak was.¹⁰⁷

4.3 Zijn lijden aan de kerk

Naast het lijden door de vele sterfgevallen in zijn leven, heeft Erskine een aantal ambtelijke tegenslagen te verwerken gekregen. Hetzelfde gold voor zijn broer, die hierna aan de orde zal komen. Beeke kwalificeert deze ambtelijke tegenslagen als beproevingen die in golven over de gebroeders Erskine zijn heengekomen.¹⁰⁸ Gelet op de kerkelijke kwesties waarin beide broers terecht zijn gekomen, kan terecht gesproken worden van lijden aan de kerk. Het kerkelijk klimaat in het achttiende eeuwse Schotland wordt door Erskine's biograaf omschreven als onderhevig aan verval in leer en leven.¹⁰⁹ In 1712 sprak de Schotse puritein Thomas Halyburton op zijn sterfbed al over een kerkelijk geslacht dat lang geleden de kracht van de pure religie verloren was en over het verval dat toen kennelijk al merkbaar was.¹¹⁰ In datzelfde jaar had het Britse parlement een wet aangenomen, die bescherming moest bieden aan de bisschoppelijke invloed in de kerk van Schotland. Schotse predikanten moesten in het kader van die wet een zogenaamde *Oath of Abjuration (Eed van Afzwering)* afleggen. Als men instemde met de formulering van deze eed en deze aflegde, zwoer men trouw aan de koning(in) met de woorden:

'I, A.B., Do truly and sincerly Acknowledge, profess, Testify and Declare in my Conscience, before GOD and the World, That our Sovereign Lady Queen ANNE, is Lawfull and Rightfull Queen of this Realm, and of all other Her Majesty's Dominions and Countries thereunto belonging.'¹¹¹

Nu hoefde deze passage op zich nog niet problematisch te zijn. Men zwoer trouw aan de koning(in). Ook het vervolg van de eed hoefde nog geen bezwaar op te leveren. Wat echter wel als problematisch werd ervaren, waren de implicaties voor het trouw zweren aan de soeverein. Met deze eed stemde men namelijk ook in met de bevoegdheid van de

¹⁰⁶ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 281-283.

¹⁰⁷ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 278.

¹⁰⁸ Beeke, *Reformatiorische Spiritualiteit*, 266.

¹⁰⁹ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 331.

¹¹⁰ Halyburton, *Memoirs*, 251.

¹¹¹ Deze tekst is overgenomen uit appendix I van de studie van Meyers over Erskine en zijn theologie en bediening: Meyers, *The Gospel In Its Majesty*, 251. De tekst van deze eed dateert uit 1712. In 1715 verscheen een aangepaste vorm van de eed, waarin gesproken werd over koning George in plaats van koningin Anne. Meyers, *The Gospel In Its Majesty*, 254.

konining(in) om de episcopale structuur van de staatskerk in stand te houden. En dit bleek voor de Schotse presbyterianen de steen in de schoen te zijn. Zij streefden er naar om de 'Kirk' te zuiveren van de episcopale kerkregering. Met het afleggen van deze eed werd niet alleen de positie van de koning(in) veilig gesteld, maar werd ook de bisschoppelijke structuur van de kerk gewaarborgd. Ondanks het feit dat de meeste Schotse predikanten akkoord gingen met het zweren van deze eed, weigerde een derde van de Schotse voorgangers de eed te ondertekenen. Tot deze zogenaamde *non-jurors* (weigeraars) behoorde ook Erskine.¹¹² Hoewel het er aanvankelijk op leek dat Erskine een aangepaste vorm van deze eed af zou leggen, weigerde hij uiteindelijk toch resoluut hiermee in te stemmen.¹¹³ Dat Erskine onder deze kwestie geleden heeft, blijkt uit een brief aan zijn zus. Daarin schrijft hij over zijn angst die veroorzaakt wordt door de situatie rond de eed:

'I know not how I shall be able to stand the storm itself, or how I shall do in the swellings of the Jordan.' Ook blijkt uit deze brief dat Erskine ervan overtuigd is deze eed niet af te leggen, ook al zal dit de nodige offers van hem vragen: 'And, truly, as to any light I have as yet about it, I durst not adventure to take it, though I should be driven with my small family to beg my bread.'¹¹⁴

Door deze kwestie kwam het eveneens tot een persoonlijke vete met een predikant die wel de eed had afgelegd. Deze predikant, Alexander Anderson genaamd, werd samen met Erskine gevraagd voor te gaan tijdens een avondmaalsbediening in Dysart in 1714. Erskine's preek ging over de afvalligheid van het volgen van Jezus, naar aanleiding van Johannes 6:66. Anderson preekte op zijn beurt over het wandelen in Christus, waarbij hij wees op de onderlinge liefde. Anderson merkte verder tijdens zijn preek op, dat hij zich op negatieve wijze aangesproken had gevoeld door de preek van Erskine. Hoewel Erskine later een schriftelijke poging deed om zich met Anderson te verzoenen, bleef een antwoord van laatstgenoemde uit.¹¹⁵ Later zou Anderson zich openlijk tegen Erskine keren door zijn preken onder vuur te nemen en zijn beklag hierover te doen op een kerkelijke vergadering in Cupar in 1721.¹¹⁶

¹¹² Meyers, *The Gospel In It's Majesty*, 30-31. Zie ook: Morrison, *Het Leven is mij Christus, inleiding*, 23.

¹¹³ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 222-226.

¹¹⁴ Geciteerd door Meyers in: Meyers, *The Gospel In It's Majesty*, 39.

¹¹⁵ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 227-230.

¹¹⁶ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 238-239.

Verder moet in dit verband nog gewezen worden op de zogenaamde Marrow-controverse. Dit conflict ontleende haar naam aan een boek getiteld *The Marrow of Modern Divinity*.¹¹⁷ Het was een geschrift van de hand van Edward Fisher en ademde een protestantse geest.¹¹⁸ Het boek bleek ook theologisch vormend te zijn inzake de kwestie van het aanbod van genade.¹¹⁹ Het boek leerde een onmiddellijk aanbod van genade aan zondaren die in het geloof op Jezus zien. Met deze opvatting ging het boek in tegen een toen eveneens gangbare opvatting dat men eerst aan een aantal voorwaarden moest voldoen alvorens zich tot Christus te wenden. De theologische visie van het merg werd omarmd door de zogenaamde *marrow-men*, waaronder mannen als Thomas Boston en de gebroeders Erskine. De controverse rond de *marrow-theology* heeft de Schotse kerk beroerd van 1717 tot 1723.¹²⁰ Het leidde ertoe dat de voorstanders van deze theologie voortdurend kerkelijk werden aangeklaagd. Ook bleven kerkelijke posities voor hen onbereikbaar, ten gunste van de opposenten.¹²¹

De aanleiding van dit conflict werd echter niet gevormd door dit boek zelf, maar moet worden gezocht in een andere ontwikkeling. In 1717 veroordeelde de Assembly een uitspraak die gedaan was door de Presbytery van Auchterarder.¹²² Deze uitspraak bevatte de stelling dat het Evangelie aan de zondaar een onmiddellijk recht van toegang tot Christus verschaft. Volgens de tegenstanders van deze stelling was deze onbijbels en zelfs gevaarlijk. Voordat de zondaar naar Christus mocht gaan, golden voorwaarden van bekering en geloof. Ook een oprechte gehoorzaamheid moest aan de gelovige overgave aan Christus voorafgaan. Omdat het genoemde boek van Fisher dezelfde geest ademde als de uitspraak van Auchterarder, besloten de tegenstanders deze visie aan te vechten. Dit leidde ertoe dat de General Synode van 1720 besloot het bewuste boek te veroordelen middels een officieel besluit (*Act*). Predikanten werden ertoe opgeroepen om het ketterse geschrift te veroordelen. Erskine en zijn elf medebroeders -die stelden dat Christus en Zijn weldaden vrij en onvoorwaardelijk moesten worden voorgesteld- hebben dit besluit als een zware beproeving ervaren. Als reactie hierop besloten de mannen van het merg om bezwaar aan te tekenen

¹¹⁷ De oorspronkelijke uitgave van dit boek werd uitgegeven door R.W. te Londen in 1645.

¹¹⁸ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 234.

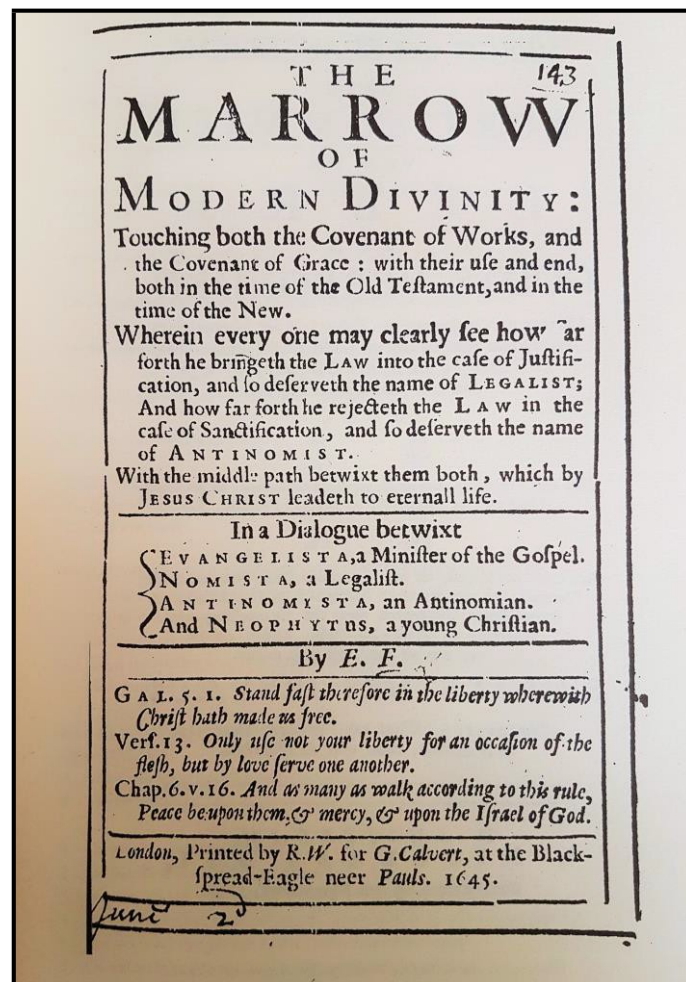
¹¹⁹ Van Es, *Nieuw Licht*, 40.

¹²⁰ Beeke, *Reformatrische Spiritualiteit*, 266-267.

¹²¹ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XIX, 146.

¹²² Een schotse 'presbytery' kan vergeleken worden met de Nederlandse vorm van een classis.

tegen het besluit van de Synode. Dit bezwaar – in de vorm van een *Representation and Petition*- werd in 1721 aan de Synode overhandigd. Erskine stelde een document op waarin hij antwoord gaf op een twaalftal vragen die tijdens de Synode aan het adres van de *marrow-men* waren gesteld. Alle inspanningen ten spijt besloot de Synode echter bij haar standpunt te blijven en concretiseerde dit besluit door een nieuwe *Act* op te stellen waarin de toon nog scherper was dan in het vorige besluit. De twaalf verontruste broeders werden terechtgewezen en werden later weggezet als antinomianen, vijanden van de christelijke zedelijkheid en ondermijner van de bijbelse leer.¹²³

Titelblad van de oorspronkelijke uitgave van *The Marrow of Modern Divinity*, bron: eigen foto.

¹²³ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 237-238.

Tijdens de strijd rond de *Act* verscheen opnieuw Alexander Anderson ten tonele. Zoals hierboven al kort aangehaald, uitte hij tijdens een vergadering in Cupar in 1721 felle kritiek op de preken van Erskine. Daarnaast sprak Anderson in afwezigheid van Erskine voor de commissie van de *General Assmably* beschuldigingen uit en bekritiseerde hij opnieuw dienst preken. Mede ten gevolge van Erskines houding ten opzichte van de *Act*, leidde dit er onder meer toe dat Erskine op een provinciale synode moest verschijnen, waarna hij door een hoger kerkelijk gezagsorgaan werd beschuldigd.¹²⁴

Niet alleen kwam Erskine onder vuur te liggen tijdens het marrow-conflict. Ook werden de kerkelijke pijlen op hem gericht vanwege een vermeende nalatigheid om een eed af te leggen. Met deze eed onderschreef men de belijdenis van het geloof, zoals die volgens de Synodes van 1720 en 1722 waren opgesteld. Men verweet Erskine dat hij deze eed bewust niet had ondertekend toen hij preekconsent kreeg en toen hij in zijn ambt werd bevestigd. Erskine verweerde zich echter door erop te wijzen dat er sprake was van onoplettendheid vanaf de zijde van de Presbytery. Ook stelde hij dat hij deze belijdenis mondeling had onderschreven, waardoor hij een schriftelijke ondertekening niet als nodig had verondersteld. Een en ander leidde ertoe dat de pastor uit Portmoak zich moest verantwoorden voor een commissie. Kortheidshalve zij opgemerkt dat Erskine uiteindelijk de geloofsbelijdenis en formule heeft ondertekend.¹²⁵

Ook om een andere reden is Erskine berispt. Zo werd hij ervan beschuldigd dat hij de door de regering vastgestelde vasten- en dankdagen niet in acht had genomen. Hiermee had hij de richtlijnen voor het kerkelijk jaar – zoals de staatskerk die had vastgesteld- ondermijnd. Genoemde dagen waren voor Erskine een bezwaar omdat deze enerzijds verplicht werden gesteld door de koning, maar te meer aangezien deze dagen een rooms-katholiek karakter hadden. Hij beweerde echter dat hij de voorgeschreven dagen altijd trouw had waargenomen in de gemeente.¹²⁶ Welke consequenties deze procedure heeft gehad is onduidelijk. Wel is het evident dat de puritein zich opnieuw heeft moeten verantwoorden en verdedigen.

¹²⁴ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 239.

¹²⁵ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 241-246.

¹²⁶ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 243-247.

Een derde beproeving op kerkelijk terrein werd gevormd door de conflicten rondom het zogeheten patronaatsrecht, dat in 1712 opnieuw werd ingevoerd door de toenmalige koningin.¹²⁷ De crisis die deze conflicten zouden opleveren, zou uiteindelijk leiden tot een afscheiding van de Schotse kerk. Het patronaatsrecht hield in dat rijke landeigenaren (patronaten) de bevoegdheid hadden om te voorzien in de vacatures voor predikanten. Erskine en vele anderen pleitten echter voor een democratische wijze van invulling van deze vacatures, een visie die men onderbouwd vond in de Schrift.¹²⁸ Men vond dat de regering van de kerk een bevoegdheid was van Christus en niet van een erfpachter.¹²⁹ Om deze reden weigerde hij in 1717 in te stemmen met de bevestiging van een predikant in de gemeente van Ballincry. Het was de patroon en niet de gemeente die tot de invulling van deze predikantsplaats had besloten. Voor Erskine vormde het een aanleiding om de zaak door te verwijzen naar de classis. Deze besloot echter om de voorganger te bevestigen, waardoor het patronaatsrecht werd bekrachtigd. Dit leidde onder meer tot een petitie die werd ondertekend door vijftienhonderd mensen en een tweede petitie die werd ondertekend door tweeënveertig predikanten. Deze bezwaarschriften werden echter terzijde gelegd door de Synode van 1732 en men bekrachtigde het patronaatsrecht.¹³⁰

Als reactie daarop hield Erskine in zijn gemeente te Stirling een preek waarin hij inging tegen het genomen besluit van de Assembly. Ook hield hij een preek voor een plaatselijke synode over 'de Steen Die door de bouwlieden werd verworpen.' In die preek hekelde hij de handelingen van de General Assembly. Een berisping van de zijde van de synode was het gevolg. Toen de Assembly zich achter deze berisping schaarde en van Erskine, diende laatstgenoemde samen met drie medepredikanten een protest in. De Assembly reageerde hierop met de eis om dit protest in te trekken op straffe van harde maatregelen. Het uiteindelijke gevolg was, dat Erskine en de andere drie broeders hun parochie moesten verlaten. Hun gemeenten werden vacant verklaard en ze mochten geen werkzaamheden doen binnen de Schotse kerk.

¹²⁷ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 333.

¹²⁸ Beeke, *Reformatrische Spiritualiteit*, 269.

¹²⁹ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 370.

¹³⁰ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 334-338.

Na deze ingrijpende gebeurtenis, vormde het viertal de *Associate Presbytery*, waardoor de stichting van de *Scottish Secession Church* gerealiseerd werd. De afscheiding van de Schotse kerk was een feit.¹³¹ Dit betekende echter wel dat Erskine en zijn gemeente onmiddellijk afstand moesten doen van hun kerkgebouw. Ook werden hem alle rechten ontnomen die aan zijn ambt waren verbonden, waaronder zijn salaris en emolumenten.¹³² In de periode tussen hun schorsing door de Assembly en de Afscheiding hebben Erskine en een medebroeder veel steun aan elkaar gehad. Het tweetal kreeg echter te maken met tegenstand vanuit hun eigen kerkenraad in Stirling. Na een avondmaalsbediening werd het tweetal verbaal beledigd door vijf ouderlingen. Deze ambtsbroeders stelden dat de kerkenraad geen waarde voor hen had, zolang Erskine lid was van de kerkenraad. Uiteindelijk zou dit vijftal ambt dragers de volledige steun krijgen van een hogere vergadering en erkend worden als de eigenlijke kerkenraad van Stirling.¹³³

Een ander conflict waarin Ebenezer Erskine betrokken is geraakt, is de strijd om de zogenaamde burgers-eed. Deze zal worden besproken in hoofdstuk 6, aangezien Ralph Erskine hierin een groter aandeel heeft gehad. Tot slot moet in dit verband gewezen worden op de controverse tussen Erskine en de bekende voorganger George Whitefield. Erskine was diep onder de indruk van de bediening van deze opwekkingsprediker en nodigde hem een jaar na de Afscheiding schriftelijk uit om naar Schotland te komen. Erskine stelde Whitefield voor om samen met de *Associate Presbytery* de krachten te bundelen om zodoende de waarheid weer hoog in het kerkelijke vaandel te hijsen. De reactie van Whitefield was echter teleurstellend. De *revivalist* had weliswaar waardering voor de *Associate Presbytery*, maar wilde met betrekking tot de kerkregering neutraal blijven. Hij wenste slechts het Woord van God te verkondigen en wilde niet geassocieerd worden met een kerkelijke alliantie. Toen Whitefield Schotland bezocht, kwamen verschillende leerstellige geschilpunten aan het licht tussen hem en de Erskines. Door middel van preken en geschriften hebben deze strijdpunten bijgedragen tot een heftige polemiek tussen beide partijen. Zo omschreef Whitefield de *Associate Presbytery* als een zelfgebouwd Babel dat aan een spoedige verval onderhevig zou zijn en gingen de voorgangers van de *Secession* op

¹³¹ Beeke, *Reformatiorische Spiritualiteit*, 269-270.

¹³² Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 387-388.

¹³³ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 384-385.

hun beurt de bekende opwekkingsprediker te lijf in hun publieke optreden.¹³⁴ Hoewel Erskine er nergens melding van maakt, hoe hij dit conflict zelf heeft ervaren, kan dit wel als een ambtelijke tegenslag worden beschouwd waaronder hij in heeft geleden. Beeke heeft deze periode omschreven als een 'beproeving' voor Erskine.

4.4 Zijn houding in het lijden aan de kerk

Eerder kwam ter sprake dat Erskine niet kon instemmen met het afleggen van de *Oath of Abjuration*. Net als veel presbyterianen had hij moeite met het bisschoppelijke episcopaat dat hierdoor in stand werd gehouden. Zijn houding in deze kwestie wordt duidelijk uit een van zijn dagboek aantekeningen. Zo schrijft hij in september 1712 dat hij in een persoonlijk gebed tegen God heeft gezegd zelfs ertoe bereid te zijn gemarteld te worden voor deze zaak. Hij zou het als een eer beschouwen voor deze kwestie aan de martelpaal, aan de galg of de brandstapel op te gaan. Hij zou zich tevreden stellen met een verhänging of onthoofding en zou zelfs in vieren gedeeld willen worden als het deze zaak maar kon dienen.¹³⁵ Ondanks zijn strijdbaarheid kan hem een zekere mildheid niet worden ontzegd. Zo sprak hij vaak over de Act alsof dit een menselijke vergissing was. Ook was hij er terughoudend in om het geruchtmakende *Marrow of Modern Divinity* openlijk aan te prijzen. Als hij dit boek al ter sprake bracht in de gemeente, matigde hij zijn toon door aan te geven dat er ook onzorgvuldige passages in het boek voorkwamen. Ook toonde hij zich vergevingsgezind tegenover hen van wie hij tegenstand had ervaren en die hem onheus hadden behandeld. Een concreet voorbeeld hiervan is zijn houding in de kwestie Anderson. Zoals hierboven reeds vermeld, had deze predikant de nodige kritiek geuit op de prediking van Erskine. Ook had hij zijn beklag gedaan bij verschillende kerkelijke vergaderingen, waardoor Erskine zich hiervoor meerdere malen had moeten verantwoorden. Bij de puritein valt geen vergeldingsdrang te bespeuren. Uit zijn dagboekverslag blijkt dat hij zich de vergevingsgezindheid van Jezus ten voorbeeld stelde. Hij wilde Anderson geen kwaad voor kwaad vergelden, omdat Christus hem geleerd had zijn vijanden lief te hebben.¹³⁶

¹³⁴ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 396-401.

¹³⁵ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 223.

¹³⁶ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 239-240.

Uit een voorwoord van een preek over Openbaring 3:4 krijgen we een vollediger beeld over hoe Erskine in deze kwestie stond. In dit voorwoord schrijft hij Anderson hem veel kwaad heeft berokkent, maar dat hij zelf geen kwaad voor kwaad wil vergelden. Hij neemt zich voor zich niet te laten leiden door de geest van vergelding, maar door de geest van het Evangelie. Hij hoopt dat God de ogen van Anderson zal openen, zodat Anderson Erskine weer gunstig gezind zal zijn. Ook schrijft de puritein dat hij het als een eer beschouwt dat hem verwijten worden gemaakt, omwille van de waarheid.¹³⁷ De vredelievendheid die Erskine eigen was, zien we ook terug in de houding die hij innam na de Afscheiding van 1740. Als hij en zijn gemeente na de Afscheiding, onmiddellijk afstand moeten doen van hun kerkgebouw en verschillende gemeenteleden met geweld hiertegen in willen gaan, roept hij hen ertoe op om hun gewelddadige voornemen niet ten uitvoer te brengen. Ook hadden de magistraten van Stirling de Commissie er al op gewezen dat ze in Erskine een man met een vredelievend karakter hadden getroffen.¹³⁸ Als Erskine zijn opvolger James Erskine bevestigt in Stirling, verwijst hij in die preek naar de behandeling die hij heeft ondergaan. De puritein zegt echter dat hem niets rest dan te bidden voor de mensen die hem onheus hebben bejegend. Zijn gebed is of God hen deze zonden wil vergeven.¹³⁹ Zonder een eenzijdig of hagiografisch beeld te schetsen van Erskine, mag veilig worden geconcludeerd dat zijn opstelling in kerkelijke conflicten als mild te kwalificeren is. Hij stond duidelijk voor zijn standpunt, maar dreef dit niet op de spits door een harde polemiëk.

4.5 Zijn duiding van het lijden

In januari 1720, nadat hem verschillende kinderen zijn ontvallen, spreekt Erskine in zijn dagboek over 'de roede van God' die op zijn gezin ligt. Op dat moment is zijn vrouw ziek, die later ten gevolge van deze ziekte zal overlijden. Verschillende malen concludeert Erskine dat de Heere hem niet wil toelaten om afgoden op deze wereld te hebben. Voor hem vormt dit de reden waarom zijn geliefden hem zijn ontvallen. Volgens hem is dit de wijze waarop God zijn hart opeist voor Zijn dienst. Ook moet dit er volgens Erskine toe leiden dat hij hierdoor

¹³⁷ Erskine, *Voorwoord uit een preek over Openbaring 3:4, Al de Werken*, vol. XX, 240.

¹³⁸ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 388. Overigens moet worden opgemerkt dat de gemeenteleden met geweld de deuren van inmiddels gesloten kerk willen openbreken. Het geweld dat men wil aanwenden is dus niet op personen, maar op goederen of zaken gericht.

¹³⁹ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 389.

minder op het aardse gericht is.¹⁴⁰ Met deze opvatting impliceert Erskine dat deze sterfgevallen nodig zijn geweest om hem te dienen in zijn ambtelijke praktijk. Hij suggereert hiermee dat anderen het leven moesten laten om hem hier dienstbaar mee te kunnen zijn.

4.6 Zijn houding in huiselijk lijden

De wijze waarop Erskine omging met huiselijk leed, wordt vooral gekenmerkt door overgave. Eenmaal maakt Erskine er melding van dat hij door ziekte prikkelbaar en ongeduldig begon te worden. Uiteindelijk wist hij zich toch aan de slaande hand van God te onderwerpen. In zijn dagboekverslag verwijst hij daarbij naar de Pottenbakker in Wiens hand Erskine slechts een potscherf is. Ook overdenkt hij het lijden van Jezus, waarna hij tot de conclusie komt zijn eigen lijden gering is in vergelijking met de lijdensweg van de Borg.¹⁴¹ Na het overlijden van zijn zoontje Ralph in 1713, merkt de puritein in zijn dagboek op dat het overlijden van zijn zoontje erg smartelijk voor hem was, maar dat de wil van God goed is. 'De Heere heeft gegeven, de Heere heeft genomen', zo schrijft hij.¹⁴² Als zijn zoontje Alexander in datzelfde jaar ook overlijdt, schrijft hij dat de Heere het hem kennelijk niet toegelaten heeft dat hij zijn 'genegenheden op iets hier beneden zou vestigen.'¹⁴³

Na het overlijden van zijn dochter Isabella, geeft hij schriftelijk uitdrukking aan de gevoelens die hij voor dit kind had. Hij schrijft in tere bewoordingen hoe hij gehecht was aan dit dochtertje, aangezien zij het meest op haar moeder leek, die inmiddels ook was gestorven. Hij schrijft: 'Ik had een bijzondere genegenheid tot dit kind en was te veel verzot op haar, omdat zij het meest van alle kinderen op haar moeder leek, zowel in haar gezicht als in haar stemming. Ik zie dat de Heere niet wil toelaten dat ik enige afgoden heb, maar Hij wil mijn gehele hart hebben. Heere, laat dit zo mogen zijn. Amen, ja amen. Hoewel Gij mij naakt van alles dat ik in de wereld heb zoudt uitstropen, o wat voor een gelukzalige ruil zou dit zijn!'¹⁴⁴ Erskine verbindt het overlijden van zijn dochtertje Isabel hier met het gegeven dat hij haar bijzonder liefhad. Op basis van haar sterven concludeert hij dat God deze liefde kennelijk

¹⁴⁰ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 265, 295.

¹⁴¹ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 273.

¹⁴² Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 263.

¹⁴³ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 265.

¹⁴⁴ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 295.

niet toeliet, omdat deze liefde zijn toewijding voor God in de weg zou staan. Erskine onderbouwt deze conclusie niet met verwijzingen naar Gods Woord.

Onderwerping aan Gods wil blijkt ook uit een dagboekpassage van 24 januari 1720. In die bewuste periode is zijn vrouw dodelijk ziek en zijn hen inmiddels drie kinderen ontvallen. Hij schrijft dan: 'Hier ben ik, Hij doe mij wat Hem goed blijkt te zijn. Indien Hij mij roept om in de verheffingen van de Jordaan af te dalen, waarom zou ik dit niet doen als het Zijn heilige wil is?'¹⁴⁵ Na het overlijden van zijn eerste vrouw legt de rouwende puritein zijn gevoelens schriftelijk vast. Het is voor hem een worsteling om zijn gedachten tot gehoorzaamheid aan God te brengen. Het afscheid van zijn vrouw heeft hij ervaren als het afscheuren van een lichaamsdeel. 'Maar' -zo vraagt hij zich al schrijvend af- 'wie ben ik dat ik tegen God zou antwoorden?'¹⁴⁶ Ook heeft hij het besef dat hij te ver kan gaan in zijn gevoelens van smart. Daarom roept hij zichzelf ertoe op om zijn verdriet te beheersen. Om zichzelf te kunnen beheersen en om zijn gedachten af te leiden, somt hij een zestal lofprijzingen op. Hiermee wil hij de aandacht vestigen op het goede dat de Heere hem in zijn echtgenote gegeven heeft.¹⁴⁷ Verder schrijft hij welwillend jegens God te zijn, aangezien het Hem behaagt heeft 'lelies te verzamelen uit zijn gezin om daarmee het hemels heiligdom te versieren.'¹⁴⁸

Bovenstaande gegevens maken duidelijk dat Erskine zich wilde onderwerpen aan Gods beleid. Nergens lezen we van opstandigheid of het stellen van waarom-vragen. Eerder vermant de puritein zichzelf, zoekt hij zichzelf te beheersen en vraagt hij biddend de weg te accepteren die God met hem gaat. Nu hoeft dit niet te betekenen dat hij geen opstandige momenten heeft gekend. Feit is wel dat hij de lezer hiervan geen deelgenoot maakt. Van andere negatieve percepties maakt hij daarentegen wel melding. Zo schrijft hij over eigen negatiever gevoelens als irritatie en ongeduld. Om die reden ligt het voor de hand om te denken dat hij ook melding zou hebben gemaakt van waarom-vragen en opstandigheid, als daarvan in zijn leven sprake van was geweest.

¹⁴⁵ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 279.

¹⁴⁶ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 287.

¹⁴⁷ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 286.

¹⁴⁸ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 296.

4.7 Beloften en verbond

Als we Erskines houding in zijn huiselijk lijden onderzoeken, stuiten we op een intensieve werkzaamheid met Gods beloften. Zo vindt hij zowel bij het overlijden van zijn zoontje Alexander als bij de ziekte van zijn zoontje Ebenezer, troost in de woorden: 'laat de kinderen tot Mij komen.' Dezelfde woorden geven hem later de hoop dat zijn overleden zoontje Ebenezer door God is aangenomen.¹⁴⁹ Op grond van dezelfde Schriftwoorden beveelt hij de nog in leven zijnde kinderen bij de Heere aan. Hij mag ze op grond van Gods eigen Woord op de Heere werpen.¹⁵⁰ Tijdens de periode waarin zijn zoontje Ebenezer ernstig ziek was, werd Erskine bemoedigd door de belofte: 'Ik ben Uw God en de God van uw zaad; u komt de belofte toe en uw kinderen.'¹⁵¹ Op een andere plaats maakt hij melding van een persoonlijk gebed waarin hij pleit op de woorden: 'Ik zal hun tot een God zijn en de God van hun zaad.' Hij benadrukt hierbij dat God deze woorden Zelf heeft gesproken.¹⁵² Als zijn vierde kind lijdt aan de ziekte van de pokken, die uiteindelijk tot haar dood zal leiden, maakt Erskine er melding van dat hij voor zijn dochter op het verbond van God heeft gepleit. Hij mocht haar aan de Heere overgeven, aangezien Hij meer recht op haar had dan hijzelf.¹⁵³ Belofte en verbond hebben een pregnante plaats in zijn lijdenservaring. Zijn biograaf stelt verder: 'Door mannen verlaten die eens zijn vrienden waren geweest, werd hij door de belofte van zijn Meester bemoedigd: 'En zie, Ik ben met ulieden al de dagen, tot de voleinding der wereld.'¹⁵⁴

4.8 Eschatologie

Met bijzondere nadruk moet gewezen worden op het feit dat Erskine in zijn dagboek een sterk verlangen naar het hiernamaals aan de dag legt. Er is een causaal verband aanwijsbaar tussen dit verlangen en de sterfgevallen binnen zijn eigen familie. Wanneer Erskine uitdrukking geeft aan zijn verlangen naar het sterven, staat dit vrijwel altijd in het kader van gedachten aan zijn geliefden, die de tocht over de doodsjordaan reeds hebben gemaakt. Op veel plaatsen spreekt hij van het verlangen om zijn geliefden weer te ontmoeten in de

¹⁴⁹ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 265, 266, 271.

¹⁵⁰ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 291.

¹⁵¹ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 271.

¹⁵² Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 303.

¹⁵³ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 294-295.

¹⁵⁴ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 389.

hemel. Daarbij gaat hij ervan uit dat er blijken van herkenning zullen zijn.¹⁵⁵ Ook wordt Erskine door de vele sterfgevallen sterk bij zijn eigen dood bepaald. Hij schrijft in augustus 1713 –na recent drie kinderen en een zus te hebben verloren- dat hij verwacht niet lang meer te leven. Zijn wisselende polsslag lijkt hier volgens hem op te wijzen. Vervolgens beschrijft de puritein een inwendige strijd met betrekking tot zijn eigen sterven en eeuwige bestemming.¹⁵⁶ Eenzelfde spiritueel conflict heeft zich al eerder in het leven van de voorganger voltrokken. In februari 1711 tekent hij in zijn dagboek op dat hij de indruk heeft dat zijn einde nadert. Zijn lichaam is door een levensbedreigende ziekte verzwakt en ook geestelijk zit hij in een duister dal. Dit leidt tot geestelijke worstelingen over zijn eeuwige bestemming.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 266, 268, 270, 276, 277, 291, 293, 295, 296, 299.

¹⁵⁶ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 269.

¹⁵⁷ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 262.

5. Ebenezer Erskine en zijn pastorale theologie

5.1 Prediking

In het vorige hoofdstuk kwam ter sprake met welke vormen van lijden Ebenezer Erskine persoonlijk te maken kreeg en hoe hij dit heeft geduid. De vraag is nu hoe zijn lijdenservaring zijn theologie en ambtelijke praktijk heeft beïnvloed. Bij het beantwoorden van deze vraag, komt allereerst de prediking van Erskine in beeld. Na verschillende voorvallen in zijn leven, brengt hij een boodschap vanaf de kansel, waarin onmiskenbaar een verwijzing ligt naar de betreffende gebeurtenissen. Met zijn boodschap wil hij zijn hoorders een hart onder de riem steken en wil hij hen vertroosten met Gods Woord.¹⁵⁸ Aan de hand van verschillende thema's uit zijn prediking, zal hieronder worden aangetoond, hoe de lijdenservaring van Erskine heeft geleid tot beïnvloeding van zijn lijdens-theologie in engere zin en pastorale theologie in breder verband.

5.2 Patronaatswet en Afscheiding

In het vorige hoofdstuk kwam aan de orde dat Erskine op verschillende gebieden geleden heeft aan de kerk. In het kader daarvan moet hier allereerst gewezen worden op het langslappende conflict over de patronaatswetgeving. Op verschillende plaatsen in zijn prediking komt dit conflict aan de orde. Ook zien we in de wijze waarop hij dit ter sprake brengt, hoe zijn eigen lijdenservaring hierin doorklinkt. Als eerste kan gewezen worden op een preek over Jesaja 9:5 die Erskine hield in zijn gemeente van Stirling. Deze preek hield hij in 1732, nadat de synode een tweetal petities tegen de patronaatswet had verworpen en het patronaatsrecht had bekrachtigd. Het eerste deel van deze preek is soteriologisch van aard. Erskine spreekt over het de redding die Christus teweeg heeft gebracht door zijn lijden.¹⁵⁹ Daarop volgt een gedeelte waarin de voorganger uitvoerig ingaat op de woorden 'de heerschappij is op Zijn schouder.'¹⁶⁰ Erskine stelt dat ten gunste van de regering van de Kerk alle zaken aan Christus onderworpen zijn. Omwille van de Kerk, is de bevoegdheid van de kerkregering aan Christus gegeven.¹⁶¹

¹⁵⁸ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 389.

¹⁵⁹ Erskine, *Leerrede over Jes. 9:5, Al de Werken*, vol. VI, 387-391.

¹⁶⁰ Erskine, *Leerrede over Jes. 9:5, Al de Werken*, vol. VI, 391 v.v.

¹⁶¹ Erskine, *Leerrede over Jes. 9:5, Al de Werken*, vol. VI, 395. Het woord 'Kerk' schrijf ik conform de bron met een hoofdletter.

Erskine achtte het een bevoegdheid van Christus om door Zijn verkiezing van de ambten de Kerk te regeren. Dit was volgens hem niet voorbehouden aan erf pachters.¹⁶² Later in dezelfde preek stelt Erskine dat Christus aan Zijn onderdanen het grote voorrecht heeft gegeven om zelf leraren te mogen kiezen. Vervolgens wordt hij meer concreet in zijn bewoording. Hij stelt namelijk dat de geschiktheid van een te kiezen voorganger niet alleen mag worden beoordeeld door erf pachters, maar zelfs door kinderen en jeugdigen. Ondernijning van deze instelling is volgens de voorganger gevaarlijk.¹⁶³ Zo klinkt een expliciete waarschuwing aan hen die het collatierecht in stand houden. Zelfs de apostelen durfden volgens de predikant de bevoegdheid nog niet op zich te nemen, die de 'erfheeren' zich nu aanmeten. Volgens hem kan het niet anders of deze besluiten moeten er wel toe leiden dat er een twist zal ontstaan tussen God en Schotland. Hij stelt dat Gods volk door deze situatie wordt mishandeld. De kleinen lijden onder de groten en rijken.¹⁶⁴ De bewuste preek eindigt met een woord van troost en raad voor 'het arme volk Gods.' In het bijzonder heeft hij een troostwoord voor hen die van hun vrijheden en voorrechten zijn beroofd. God zal Zijn onderdrukte volk, in de donkere tijd waarin zij verkeren, vertroosten en beschermen. Juist in deze dagen van 'verdrukking en vertreding' geeft hij hen de raad om het oog op God te houden, Die Zijn Kerk regeert. Ook roept hij zijn hoorders ertoe op om werkzaam te zijn met Gods beloften voor de Kerk.¹⁶⁵ Hiermee legt hij in deze preek een duidelijke vorm van pastorale theologie aan de dag. In hoeverre is er een verband aanwijsbaar tussen Erskines eigen biografie en deze preek? In de eerste plaats kan gewezen worden op het moment waarop de puritein deze preek houdt. Dat is kort nadat de synode enkele petitie's contra het collatierecht heeft verworpen. Erskine was zelf betrokken bij het indienen van deze petitie's. In de tweede plaats gaat Erskine in deze preek in tegen het patronaatsrecht door deze op bijbelse gronden te bekritisieren. Zijn eigen overtuiging van de onjuistheid van het patronaatsrecht, probeert hij op grond van de Schrift over te dragen op zijn hoorders. Erskines vorm van pastorale theologie in deze preek is dan ook zowel gemotiveerd als inhoudelijk bepaald door zijn eigen leven.

¹⁶² Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 270.

¹⁶³ Erskine, *Leerrede over Jes. 9:5, Al de Werken*, vol. VI, 403.

¹⁶⁴ Erskine, *Leerrede over Jes. 9:5, Al de Werken*, vol. VI, 403.

¹⁶⁵ Erskine, *Leerrede over Jes. 9:5, Al de Werken*, vol. VI, 405-408.

Erskine was van mening dat deze preek niet voldoende was om zijn protest kenbaar te maken.¹⁶⁶ Om die reden hield hij tijdens de opening van de synodevergadering te Perth en Sterling op 10 oktober in datzelfde jaar een leerrede over psalm 118:22.¹⁶⁷ In deze leerrede spreekt hij over de Kerk als gebouw, waarvan Christus de Hoeksteen is. Onder de bouwlieden van de Kerk verstaat Erskine de voorgangers. Deze voorganger hebben een vreselijk kwaad begaan: ze hebben de Hoeksteen verworpen. Verderop in de preek spreekt Erskine over een tweevoudige roeping die de dienst van de voorgangers moet legitimeren. Zo moet een voorganger niet alleen van Godswegen geroepen zijn, maar moet hij zich ook geroepen weten door de kerk. De kerk heeft volgens het Nieuwe Testament het recht om haar eigen voorgangers te roepen. Deze bevoegdheid is niet voorbehouden aan patronen, landbezitters of anderen. Om die reden moet de Kerk zich schikken naar Gods richtlijnen voor het bouwen van de Kerk. Daarbij moeten ze afzien van hun eigen bouwplan. Erskine constateert echter dat het bouwwerk van God soms wordt bedorven door de goddeloosheid van 'gewaande bouwlieden.'¹⁶⁸ De heerschappij van Christus over de kerk van Schotland, is volgens de pastor in het verleden zwaar bevochten, zelfs tot de dood toe. Hij beklagt de wet die onlangs onder koningin Anna in het leven is geroepen, die landheren (*lords*) de bevoegdheid geeft om ambtsdragers aan te stellen. Hij acht deze ontwikkeling als strijdig met rechten van het Christendom om hun eigen voorgangers te kiezen. Hij vervolgt zijn leerrede met erop te wijzen dat op de laatste synode de klachten van verontrusten ter zijde zijn geschoven. In plaats van deze klacht serieus te nemen, heeft men echter het patronaatsrecht bevestigd. Hij neemt het vervolgens nogmaals op voor Christus' autoriteit over Zijn Kerk.¹⁶⁹ In het slot van de leerrede volgen een aantal vermaningen en aansporingen. Erskine roept zijn gehoor ertoe op om de leer die in zijn dagen wordt verspreid niet te volgen, omdat deze de heerschappij en soevereiniteit van God over Zijn gemeente ondermijnt. In plaats daarvan spoort hij de hoorders ertoe aan om trouw te blijven aan Gods Woord, ondanks de gevaren die dit met zich mee kan brengen.¹⁷⁰ De pastorale handreiking die Erskine in deze preek doet, hebben opnieuw zijn eigen negatieve bejegening door de synode tot achtergrond. Dit blijkt niet alleen door de concrete verwijzing

¹⁶⁶ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 342.

¹⁶⁷ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 342.

¹⁶⁸ Erskine, *Leerrede over Ps. 118:22, Al de Werken*, vol. XX, 353-364.

¹⁶⁹ Erskine, *Leerrede over Ps. 118:22, Al de Werken*, vol. XX, 379-381.

¹⁷⁰ Erskine, *Leerrede over Ps. 118:22, Al de Werken*, vol. XX, 384-386.

naar het opzij schuiven van bezwaren door de synode, maar ook door de wijze waarop hij de preek verder inhoud geeft. Hij roept zijn gehoor ertoe op om trouw te blijven staan voor hun eigen overtuiging. Deze overtuiging kan volgens hem krachtig op Bijbelse gronden worden verdedigd.

We vinden Erskines biografie ook weerspiegeld in een preek over Psalm 76:11. In deze preek spreekt hij over 'de grimmigheid des menschen' die Gods kerk geweld aandoet. Erskine stelt dat God het handelen van mensen gebruikt om het kaf van het koren te scheiden. Volgens hem is er al veel kaf weggewaaid, onder zowel de leraren als de belijders. Verderop in deze preek spreekt hij over de kerkelijke verdeeldheid, waardoor de schapen van Gods kudde worden verstrooid.¹⁷¹ Erskine zegt vervolgens: 'Deze leer onderwijst ons ook, om alle ongelijk en lastering, die ons om de zaak van Christus overkomen, te dragen met veel zachtmoedigheid, lijdzaamheid en stilheid des gemoeds; en om onze zaak aan den Heere over te geven, wanneer wij onregtvaardig door de menschen lijden moeten.'¹⁷² In deze woorden schemert de houding door die Erskine innam ten opzichte van zijn opponenten. Meerdere malen is hij beledigd en onheus bejegend. De gegevens die ons ter beschikking staan, laten daarbij een man zien die deze behandeling met zachtmoedigheid tegemoet treedt. Volgens zijn biograaf hebben zelfs de onpartijdige magistraten getuigd van de vredelievende inborst van de puritein.¹⁷³ Het slot van de preek over Psalm 76:11 wordt gevormd door een vermaning aan het adres van 'het arme volk Gods, hetwelk door kerkelijke tirannie in hun geestelijke voorregten onderdrukt wordt; en die mogelijk om hun vasthouden aan hunne voorregten en vrijheden als Christenen, en de vrijheden van de Kerk van Christus blootgesteld zijn aan de grimmigheid van hunne overheden.' Erskine stelt vervolgens: 'Indien de Heere dan een schatting van lof bekomt uit de grimmigheid des menschen, zoo kunnen wij dezelve met lijdzaamheid en geduld verdragen.'¹⁷⁴ De prediker sluit zichzelf in bij zijn boodschap, die gelezen en beluisterd moet worden tegen de achtergrond van de toenmalige perikelen rond het patronaatsrecht. Het feit dat hijzelf betrokken was bij het verweer tegen het collatierecht en zijn standpunten ten opzichte van dat recht, klinken in deze preek door. Dit blijkt enerzijds uit de grammaticale vorm van de

¹⁷¹ Erskine, *Verhandeling over Ps. 76:11, Al de Werken*, vol. VI, 302-303.

¹⁷² Erskine, *Verhandeling over Ps. 76:11, Al de Werken*, vol. VI, 302-303.

¹⁷³ Zie hoofdstuk 4, par. 4.4

¹⁷⁴ Erskine, *Verhandeling over Ps. 76:11, Al de Werken*, vol. VI, 310.

eerste persoon meervoud die hij in de preek hanteert, waardoor hij zichzelf insluit bij zijn boodschap. Anderzijds blijkt dit op inhoudelijke wijze uit de bijbelse argumenten die hij in deze preek aangrijpt om de patronaatswet onder vuur te nemen. Eigen biografie is hiermee dan ook verweven met zijn (pastorale) theologie.

Een preek over 'de vervallen hut of tabernakel van David' naar aanleiding van Amos 9:8-11, ademt dezelfde geest.¹⁷⁵ Nadat Erskine kort gesproken heeft over het volk Israël als de vervallen hut, zet hij de schijnwerper op Schotland. Ook de kerk van Schotland geeft blijk van veel gebreken en verval.¹⁷⁶ God heeft het in Zijn oordeel toegelaten dat Zijn Kerk wordt bedorven door indringers. 'Daar breken politieke roovers en ook kerkelijke roovers in zijnen wijngaard in, en bederven zoo de teedere wijngaarden, in plaats van dezelve te bewaren; zij dragen de voorregten van Gods volk weg, in plaats van dezelve te beschermen.'¹⁷⁷ Later spreekt hij opnieuw over de rechten van Gods volk die hen worden ontnomen, ten gunste van 'de man met den gouden ring aan zijnen vinger en met de sierlijke kleeding.'¹⁷⁸ Zijn afkeer van de patronaatswetgeving klinkt in deze preek ook door in zijn uitleg over de staf van Aäron die in de ark van het verbond lag. Volgens Erskine laat deze staf zien dat de Kerk geregeerd moet worden door opzieners en dienaren die door God Zelf zijn aangesteld. Hij constateert echter dat de door God ingestelde wetten aangaande de regering van de kerk in de kerk van Schotland worden geschaad. Ook verwijst hij naar twee recente synodevergaderingen, die volgens hem in gebreke zijn gebleven.¹⁷⁹ Ook roept hij er meerdere malen toe op om toe te zien op de Schriftuurlijke regering van de kerk.¹⁸⁰ Er zijn volgens hem tijden waarin Gods Kerk gekweld wordt door 'kwade leeraars, kwade magistraten en kwade belijders' die de dwalingen binnen de kerk bevorderen en de reformatie van de kerk tegenstaan. Volgens hem zal God het recht in eigen handen nemen, als de kerkelijke dwalingen niet wordt bestreden door gezagsdragers en 'wereldlijke en kerkelijke vierscharen'.¹⁸¹ Tot bemoediging van Gods volk stelt Erskine dat God door deze

¹⁷⁵ Deze preek betreft een verhandeling in drie delen. De eerste twee delen heeft Erskine gehouden in Edinburgh in november 1735. De derde preek hield hij in Kinross op 17 februari 1736 tijdens de opening van een vergadering van de *Associate minsters*. Bron: books.google.nl (zoekterm: Erskine, Amos 9).

¹⁷⁶ Erskine, *preek over Amos 9:8-11, Al de Werken*, vol. VIII, 32.

¹⁷⁷ Erskine, *preek over Amos 9:8-11, Al de Werken*, vol. VIII, 39.

¹⁷⁸ Erskine, *preek over Amos 9:8-11, Al de Werken*, vol. VIII, 49.

¹⁷⁹ Erskine, *preek over Amos 9:8-11, Al de Werken*, vol. VIII, 60-63.

¹⁸⁰ Erskine, *preek over Amos 9:8-11, Al de Werken*, vol. VIII, 62, 73, 77.

¹⁸¹ Erskine, *preek over Amos 9:8-11, Al de Werken*, vol. VIII, 45.

beproeving ervoor zorgt dat Zijn wijngaard des te vruchtbaarder zal worden.¹⁸² Gods kinderen mogen zich troosten met de gedachte dat het Hoofd van de Kerk hen als een zegel op Zijn hart draagt.¹⁸³ In dezelfde preek roept de prediker zijn hoorders ertoe op om in tijden van vervolging en verdrukking te blijven wandelen in de liefde. Hij spoort hen aan tot zachtmoedigheid en te waken voor haatdragende gedachten jegens anderen.¹⁸⁴ Opnieuw is hier sprake van een vorm van pastorale theologie, waarin Erskines eigen houding wordt weerspiegeld. Dit zien we enerzijds in zijn oproep tot vredelievendheid. We zagen eerder dat Erskines biograaf hem omschreef als zachtmoedig en vredelievend, wat juist in tijden van verdrukking tot uiting kwam.¹⁸⁵ Anderzijds verwijst hij in de preek naar twee recente synodevergaderingen die volgens hem in gebreke zijn gebleven. Het besluit van deze vergaderingen raakten zijn persoonlijke inspanningen om het patronaatsrecht van de baan te krijgen. Het lijden aan de kerk, dat hij op deze wijze ervoer, leidt ertoe dat hij hiernaar verwijst in deze preek. Ook wijst hij zijn gehoor opnieuw op het bijbels recht om de patronaatswetgeving af te wijzen.

Ook in een preek over Jesaja 22:24 schemert opnieuw de situatie rond het collatierecht door. Op verschillende plaatsen spreekt Erskine over Christus als Degene Die door God als enige Regeerder over de Kerk is aangesteld. Verder is een groot deel van de preek gewijd aan de wijze waarop Christus als Bestuurder is aangesteld over de Kerk.¹⁸⁶ Daarnaast spreekt Erskine over de heerlijkheid van de Kerk. Hij stelt dat deze heerlijkheid onder meer gezien wordt, als de regering van de Kerk wordt ingericht naar het voorbeeld zoals dat op de berg Sinaï is getoond.¹⁸⁷ Verder legt Erskine in deze preek een vorm van pastorale theologie aan de dag. Hij spreekt over 'het weggeven van de regten der Kerk en van Christus' kleinen, aan de grooten dezer wereld; inzonderheid over de gewigtige zaak van de verkiezing van leeraars, die de bezorging van zielen moeten hebben.' Uit deze woorden blijkt dat Erskine het opneemt voor de belangen van de verdrukte kerk. Hij komt op voor haar bevoegdheid om zelf ambtsdragers te mogen kiezen. Ook klinken in deze preek woorden van bemoediging

¹⁸² Erskine, *preek over Amos 9:8-11, Al de Werken*, vol. VIII, 48.

¹⁸³ Erskine, *preek over Amos 9:8-11, Al de Werken*, vol. VIII, 50.

¹⁸⁴ Erskine, *preek over Amos 9:8-11, Al de Werken*, vol. VIII, 53.

¹⁸⁵ Zie par. 4.5.

¹⁸⁶ Erskine, *preek over Jesaja 22:24, Al de Werken*, vol. VIII, 188-190, 199, 201-202.

¹⁸⁷ Erskine, *preek over Jesaja 22:24, Al de Werken*, vol. VIII, 188-190.

door aan het adres van de kerk. De waarheid struikelt weliswaar op de straten maar God zal zorgen voor een wending, aldus de voorganger.¹⁸⁸

Naast bovengenoemde voorbeelden kan tot slot nog gewezen worden op een preek over Psalm 2:6. Op verschillende plaatsen spreekt Erskine in deze verhandeling over het kerkelijke gezag dat Christus op de schouders van zijn dienstknechten heeft gelegd. Alleen zij zijn dan ook van Godswege gerechtigd om de kerk te regeren.¹⁸⁹ Hoewel hij in deze preek de verdeeldheid van de kerk betreurt en dit kwalificeert als 'de droevigste zaak van de lijdende kerk', bemoedigd hij zijn hoorders met de wetenschap dat de 'strijdende kerk' eenmaal over zal gaan in de 'triumfeerende Kerk.'¹⁹⁰ Naast de verwikkelingen rond het patronaatsrecht, krijgt ook de situatie rond de Afscheiding –zij het beperkt- een plaats in Erskines prediking. Zo klinkt er tijdens de preek over Jesaja 22:24 vanaf de preekstoel een verwijt aan het adres van hen die hun mededienstknechten de kerk uitzetten.¹⁹¹

5.3 Zijn prediking en het conflict met George Whitefield

We zagen eerder dat Erskine gezocht heeft onder een conflict tussen hem en George Whitefield. De onenigheid die tussen de beide ambtsbroeders ontstond, is op een gegeven moment ontaard in een hevige polemiek. Deze polemiek heeft ertoe geleid dat ook de pastorale theologie van Erskine hierdoor werd geraakt. In de hierboven genoemde preek over Amos 9 komt dit tot uiting. Er klinken verschillende verwijzingen naar het conflict. Vanaf de preekstoel klinkt het dat Whitefield onlangs naar Schotland is gekomen met zijn 'giftige leer' en om zijn 'rekkelijke en vrijgeestelijke gronden' te verspreiden 'alsof de Kerk van Christus geen vorm van regering had.'¹⁹² Hierin zien we de polemiek met Whitefield verstrengeld met de verwikkelingen rond het patronaatsrecht, die de kerkregering raakte.

¹⁸⁸ Erskine, *preek over Jesaja 22:24, Al de Werken*, vol. VIII, 197.

¹⁸⁹ Erskine, *Preek over Psalm 2:6, Al de Werken*, vol. XII, 98, 101, 104.

¹⁹⁰ Erskine, *Preek over Psalm 2:6, Al de Werken*, vol. XII, 98, 123.

¹⁹¹ Erskine, *preek over Jesaja 22:24, Al de Werken*, vol. VIII, 197.

¹⁹² Erskine, *preek over Jesaja 22:24, Al de Werken*, vol. VIII, 194.

5.4 Zijn houding in het lijden

Eerder is al gewezen op de houding die Erskine innam gedurende de verschillende kerkelijke conflicten. In zijn preken klinken pastorale handreikingen die betrekking hebben op de houding van de gelovige, zoals zij die moeten innemen in tijden van moeiten.

In een preek over Psalm 23:4 spoort hij zijn hoorders aan tot 'christelijke dapperheid.' Deze dapperheid blijkt uit het erkennen van de waarheid in tijden van gevaar, aldus de puritein.¹⁹³

Aan het slot van dezelfde preek klinkt opnieuw een aansporing. Ditmaal worden de 'sterkgelovigen' door hem bemoedigd. Hij wijst hen erop dat ze een goede zaak hebben om voor te strijden. Deze goede zaak bestaat volgens hem uit 'de eer van uwen God, voor zijne dierbare waarheid, en voor de vrijheid waarmede Christus zijn volk vrij gemaakt heeft; ja, voor de verdediging van alles wat dierbaar voor ons zelve of voor onze nakomelingen is. De vooregten en vrijheden van de Kerk en het koninkrijk van Christus in dit land, zijn ten koste van het bloed van Christus en van duizenden zijner martelaren, ons ter hand gesteld...'¹⁹⁴ Hieruit blijkt dat Erskine zijn gehoor oproept tot een strijdbare en dappere houding. Zelf heeft hij eveneens blijk gegeven van een dergelijke opstelling in kerkelijke strijd.

Wat Erskines ambtelijke opstelling betreft, merkt zijn biograaf op dat het milde karakter van de Schot gevormd werd door de persoonlijke tegenslagen die hij had meegemaakt. Hij wist zich getroost door God en kon zich daarom mild opstellen naar anderen. Omdat hij zelf troost putte uit de bron van Gods Woord, kon hij anderen hierin tot steun zijn in het pastoraat.¹⁹⁵ We zien dit op verschillende plaatsen terug binnen de pastorale theologie van Erskine. Zo heeft hij zich vergevingsgezind opgesteld tegenover Anderson, met wie hij een conflict kreeg tijdens de marrow-controverse. Niet alleen heeft hij door een brief geprobeerd zich met hem te verzoenen, ook zegt hij vanaf de kansel dat hij zich door de geest van het Evangelie wil laten leiden, in plaats van zich te laten leiden door vergelding. Hij wil Christus' voorschrift volgen door te bidden voor hen die hem haten en om goed te doen aan hen die hem vervolgen.¹⁹⁶

¹⁹³ Erskine, *preek over Psalm 23:4, Al de Werken*, vol. VIII, 271.

¹⁹⁴ Erskine, *preek over Psalm 23:4, Al de Werken*, vol. VIII, 281. Het woord 'vooregt' is letterlijk overgenomen uit de bron.

¹⁹⁵ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 389.

¹⁹⁶ Erskine, *Voorwoord uit een preek over Openbaring 3:4, Al de Werken*, vol. XX, 240.

Twaalf jaar na zijn afzetting uit de Kerk van Schotland, zinspeelt Erskine op zijn harde behandeling. Vervolgens zegt hij: 'Het enige dat ik op dit punt wil zeggen, is met de woorden van mijn koninklijke Meester toen zij Hem het leven benamen. 'Vader, vergeef het hun; want zij weten niet wat zij doen.' En ook met de woorden van de eerste martelaar Stefanus toen zij hem stenigden en hij de eeuwigheid in zou gaan: 'Heere, reken hun deze onze niet toe.' Fraser merkt als biograaf hierbij op: 'Zijn waardige en vredelievende opstelling was het gevolg van de Goddelijke vertroosting waardoor hij werd gesteund. Temidden van kwellende wisselvalligheden, ging hij met des te meer ernst tot de troon der genade. Ook maakte hij gebruik van de nimmer aflatende bronnen van troost die de Schriften gaven.'¹⁹⁷ Hoewel Erskine in de marrow-controverse een duidelijke positie innam, kan hem ook in dit conflict een zekere mildheid niet worden ontzegd. Zo zagen we reeds dat hij in zijn preken niet openlijk het boek aanpreeft dat zoveel opschudding had veroorzaakt. Als hij dit werk al ter sprake bracht, dan deed hij dit door de kanttekening erbij te plaatsen dat de inhoud van het boek niet altijd even zorgvuldig geformuleerd was.¹⁹⁸ Hieruit blijkt dat hij de zaken niet op de spits dreef en de preekstoel niet als steekstoel gebruikte.

5.5 Zijn tekstkeuze voor de prediking

We hebben gezien de inhoud van verschillende preken werd bepaald door de pijnlijke kerkelijke verwickelingen waarin Erskine betrokken was geraakt. Kijkend naar zijn prediking, kan worden opgemerkt dat niet alleen de inhoud door deze kerkelijke beproevingen is bepaald, maar dat ook de tekstkeuze voor zijn prediking hieraan ontleend lijkt te zijn. Onomstotelijk bewijs kan voor deze stelling niet worden geleverd. Toch kan zij wel aannemelijk worden gemaakt. Dit kunnen we doen op basis van aantekeningen uit het dagboek van Erskine. Verschillende aantekeningen maken melding van teksten die hebben gediend tot preken. De achtergrond voor al deze teksten is gevormd door de beproevende ambtelijke omstandigheden waarin Erskine op dat moment verkeerde. Als de Generale Synode vergadert over de afzetting van Erskine, noteert laatstgenoemde als preektekst psalm 118:8. Dit Schriftwoord zegt dat het beter is om de toevlucht tot God te nemen, dan op mensen te vertrouwen. Na zijn afzetting blijkt hij te zijn bepaald bij de woorden uit Mattheüs 8:27. Hierin komt de gehoorzaamheid van de wind en de zee aan Jezus ter sprake.

¹⁹⁷ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 389.

¹⁹⁸ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 239-240.

Als Erskine ertoe genoodzaakt is om een sacrament in de open lucht te bedienen, omdat hij door de plaatselijke overheid uit de kerk is verbannen, preekt hij over Kolossenzen 2:10. Dit gedeelte stelt Christus centraal als Hoofd van alle overheid en macht. Wanneer Erskines vertrouwde kansel voor hem gesloten wordt en er twee andere predikanten op voorgaan, maakt hij in zijn dagboek melding van een preektekst uit Psalm 149:2. Hierin gaat het over het verheugen van de kinderen van Sion over hun Koning.¹⁹⁹ Van deze teksten zijn geen uitgewerkte preken voorhanden. We moeten daarom volstaan met Erskines beschreven dagboeknotities. Gelet op bovenstaande voorbeelden wordt duidelijk dat dat de kerkelijke conflictsituaties waarin Erskine betrokken raakte, vermoedelijk bepalend is geweest voor zijn tekstkeuze. De toepassingen die hij maakt komen weliswaar op uit de tekst, maar zijn in dermate grote mate gericht op de kerkelijke omstandigheden dat dit een bewuste keuze voor deze teksten verraad. Zo is de keuze voor Jesaja 22:24 op overtuigende wijze gemaakt op basis van de ontwikkelingen met betrekking tot de Patronaatswet.

Erskine maakt ook melding van een situatie waarin hij naar eigen zeggen een tekst heeft gekregen, die aanleiding geeft tot een preek. Zo kwam hierboven al kort ter sprake dat Erskine de nodige weerstand ondervond van vijf ouderlingen uit de gemeente van Stirling. Als reactie hierop initieerde Erskine een ambtsdragerverkiezing om tot nieuwe ambtsdragers te komen die de vijf ouderlingen moesten vervangen. Deze houding werd Erskine zwaar aangerekend door de commissie van de Generale Synode waardoor de procedure van zijn afscheiding in een stroomversnelling raakte.²⁰⁰ Nadat Erskine het besluit van de Synode over de vijf ouderlingen had ontvangen, ontving hij naar eigen zeggen een tekst, namelijk: 'staat dan in de vrijheid, met welke ons Christus vrijgemaakt heeft...' (Gal. 5:1).²⁰¹ Het lijden aan de kerk heeft er bij Erskine toe geleid dat zijn leidinggeven aan de kerk erdoor is beïnvloed, zo blijkt onder meer uit de tekstkeuze voor zijn prediking.

¹⁹⁹ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 390.

²⁰⁰ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 387.

²⁰¹ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 390.

5.6 Overgave

Eerder werd gesteld dat Erskine het lijden heeft geduid als een zaak die God hem deed toekomen en waaraan hij zichzelf had te onderwerpen. In de preek over Amos 9: 8-11 zien we deze notie terug. Hij wijst zijn hoorders erop dat God Zijn hand heeft in ‘de allerdroevigste en donkerste bedelingen, die zijne kerk in deze wereld kunnen overkomen.’ Hij vraagt vervolgens: ‘Zullen wij dan toornig zijn over hetgeen God doet?’²⁰² De biografie van deze puritein klinkt ook door in de woorden waarmee hij zijn hoorders aanspoort om de vervallen hut van David op te bouwen. Hij wijst de kerkmensen erop dat ze de kosten vooraf moeten berekenen. Zo kan de opbouw van Gods Kerk ertoe leiden dat men wereldse inkomsten misloopt en van goederen wordt beroofd. Hij roept zijn gehoor ertoe op om de schande van Christus liever te hebben, dan het bezit van huizen, landerijen en rijkdom.²⁰³ Enkele jaren na deze preek, zou Erskine er blij van geven dat hij daadwerkelijk tot een dergelijk offer bereid was. Drie jaar later moest hij namelijk afscheid nemen van zijn kerkgebouw, salaris en emolumenten.²⁰⁴ In dit laatste geval kunnen we niet spreken van een verband tussen biografie en pastorale theologie in chronologische zin. In Erskines leven werd later bewaarheid wat hij eerder had gepreekt. Toch blijkt uit de preek over Amos wel dat Erskine praktiseerde wat hij preekte. De overgave die hem kenmerkte en die hij later zou tonen in het verlies van genoemde voorrechten, was bepalend voor zijn boodschap op de kansel. Men moest bereid zijn afstand te doen van inkomsten en goederen en die bereidheid zou hij later laten zien.

5.7 De ambtelijke uitwerking van het lijden

Na een ernstige ziekte die hem in maart 1714 aangreep, maakte Erskine afspraken in de vorm van een gelofte aan God. Hij verklaarde dat hij, wanneer hij genezen zou worden, hij meer tot Gods lof zou spreken. Ook zou hij met meer kracht en levendigheid preken in zijn gemeente. Daarnaast nam hij zich plechtig voor om God meer aan te bevelen, bij de zielen die aan zijn zorg waren toevertrouwd.²⁰⁵ Volgens Fraser merkte zijn gemeente na afloop van zijn ziekte dat hij met meer vurigheid wees op het belang van persoonlijke vroomheid. Ook richtte hij zich meer op de gewetens en harten van zijn hoorders. In deze periode zijn er ook

²⁰² Erskine, *preek over Amos 9:8-11, Al de Werken*, vol. VIII, 54.

²⁰³ Erskine, *preek over Amos 9:8-11, Al de Werken*, vol. VIII, 78.

²⁰⁴ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 387-388.

²⁰⁵ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 274.

tekenen zichtbaar die wijzen op een opwekking.²⁰⁶ Erskine maakt in juni 1714 -enkele maanden na zijn ziekte- in zijn dagboek melding van een bepaalde kerkdienst. Hij merkt op dat hij nog nooit met zoveel vrijmoedigheid het Woord verkondigd heeft, als tijdens deze dienst. Volgens hem waren er dermate veel mensen opgekomen, dat het gebouw het aantal hoorders niet kon herbergen. Om die reden werd uitgeweken naar het open veld. Volgens Erskine luisterde zijn gehoor met 'grote begeerte en aandacht.' Hij kon niet anders dan geloven dat tijdens deze dienst mensen tot bekering waren gekomen, of op zijn minst gesterkt in hun geloof.²⁰⁷ Zijn biograaf merkt op dat er veel belangstelling was voor Erskines preken. Zo kwam de gemeente van Portmoak niet alleen trouw op tijdens de zondagse kerkdiensten, maar woonden ze ook nauwgezet de doordeweekse bijbellezingen en catechisatielessen bij. Tijdens het openbare gebed en lofprijzing bleken de aanwezigen aangedaan te zijn. Voor Fraser waren dit onmiskenbare tekenen van toewijding en dorst naar kennis.²⁰⁸ De toegenomen ijver die Erskine aan de dag legde na een periode van leed, is ook merkbaar na het overlijden van zijn zoontjes Ralph en Henry in 1713. De prediker van Portmoak merkt er in zijn dagboek over op dat hij meer 'verlevendigd is in de weg van plicht', 'meer levendig in het gebed' en 'meer vastbesloten om de Heere te volgen en Hem aan te kleven.' Volgens hem had hij deze prikkel nodig om zich tot zijn ambtelijke plicht aan te zetten.²⁰⁹ Harper stelt in zijn biografie over Erskine: 'The spiritual training through which Mr. Erskine passed gave pledge of an earnest ministry. From the time of his ordination indeed, he applied himself with exemplary diligence to the duties of his office; but as his own impressions of divine things grew more distinct and vivid, his pastoral labours partook more of vitality and less of merely conscientious routine. In particular, his work in the pulpit nog assumed a higher tone of spirituality.'²¹⁰

5.8 Beloften

In het vorige hoofdstuk kwam aan de orde dat Erskine in zijn persoonlijk leven veel waarde toekende aan de beloften uit Gods Woord. Verschillende malen ondervond hij troost uit het

²⁰⁶ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 275.

²⁰⁷ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 274.

²⁰⁸ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 199-200.

²⁰⁹ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XX, 264.

²¹⁰ Harper, *Memoir of the Rev. Ebenezer Erskine*, 16.

woord van Jezus om de kinderen tot Hem te laten komen. Aan deze woorden ontleende Erskine de belofte dat (zijn) kinderen welkom zijn bij de Heere en dat Hij hen wil aannemen. Fraser stelt dat de moeilijke omstandigheden die Erskine moest doormaken, ertoe bijdroegen dat hij anderen met Gods beloften kon vertroosten. Zo kon Erskine troost bieden door middel van de vertroosting die hij zelf van God had ondervonden.²¹¹ De gebroeders Erskine staan bekend om hun zogenaamde belofteprediking.²¹² We kunnen niet zonder meer stellen dat deze belofteprediking vrucht was van zijn lijdenservaring. Met de aandacht voor Gods beloften, stond Erskine samen met zijn broer in een lange kerkelijke traditie.²¹³ Toch heeft zijn belofteprediking op verschillende plaatsen wel een spits, die gericht is op het lijden. In de hierboven behandelde leerrede over Jesaja 9:5 bleek duidelijk dat Erskine zijn hoorders ertoe oproept om Gods beloften tijdens moeilijkheden in het oog te houden.²¹⁴ Ook in de preek over Amos 9:8-11 wijst Erskine nadrukkelijk op Gods belofte dat Hij de vervallen hut van David zal oprichten.²¹⁵

5.9 Evaluatie

Erskine heeft aan den lijve ondervonden hoe het is om te moeten lijden. Kijkend naar zijn huiselijk leven, dan valt in eerste instantie de kindersterfte op. Hij verloor zes kinderen, van wie drie binnen een jaar op jonge leeftijd overleden. Daarnaast had Erskine zelf te kampen met hartkloppingen en zwaarmoedigheid. Zijn vrouw leed aan depressies en haar fysieke gesteldheid was eveneens zwak. Deze huiselijke slagen heeft Erskine vooral geduid als een roede die God hanteert om hem tot meer toewijding te brengen. Volgens hem laat God het hem niet toe dat hij afgoden op de aarde heeft, die de liefde van zijn hart opeisen. Deze liefde moet uitsluitend gereserveerd worden voor God en Zijn dienst. Om onverdeelde aandacht en liefde van de puritein te ontvangen, hanteert God deze roede in zijn leven. Erskine stelt dat de kindersterfte in zijn gezin dienstbaar was aan zijn ambtelijke werk. Nu kan het zijn dat hij dit goddelijk ingrijpen voor zichzelf nodig heeft gehad. Toch kan het tegelijk de vraag oproepen hoe vruchtbaar de bediening is van hen, die niet te maken kregen met kindersterfte.

²¹¹ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XX, 275.

²¹² Beeke, *Reformatrische Spiritualiteit*, 288, 293.

²¹³ Van Harten, *De Prediking van Ebenezer en Ralph Erskine*, 125.

²¹⁴ Erskine, *Leerrede over Jes. 9:5, Al de Werken*, vol. VI, 408.

²¹⁵ Erskine, *preek over Amos 9:8-11, Al de Werken*, vol. VIII, 55, 71.

Het feit dat Erskine het lijden heeft geduid als een roede van God, leidt er mede toe dat Erskine het lijden heeft ondergaan in onderwerping aan de wil van God. Zo schrijft hij in zijn dagboek meerdere malen dat hij niet in de positie verkeert om God ter verantwoording te roepen. Na het overlijden van zijn vrouw vermant Erskine zich, om te voorkomen dat hij zichzelf verliest in zijn verdriet en dit zou leiden tot opstand tegen God. We komen in zijn egodocumenten en biografische gegevens geen waarom-vragen tegen. Inzake zijn huiselijk lijden moet verder de aandacht worden gericht op zijn werkzaamheid met Gods beloften en verbond. Met name de sterfgevallen onder zijn kinderen, sporen hem ertoe aan om zijn nog in leven zijnde kinderen bij God aan te bevelen op grond van Gods eigen Woord. Ook geven deze beloften hem grond onder de voeten om te mogen geloven dat zijn overleden kinderen goed af zijn. Beloften en verbond hebben zo een pregnante plaats in het geloofsleven van Erskine.

Buiten zijn gezinsleven om, werd Erskine betrokken bij verschillende kerkelijke conflicten. In deze periodes heeft Erskine zich meerdere malen moeten verantwoorden voor kerkelijke vergaderingen, omdat hij werd aangeklaagd voor zijn kerkelijke en theologische standpunten. Daarnaast kwam hij buiten de Schotse Kerk te staan, met het verlies van kerkgebouw en gemeente. Gelet op de wijze waarop hij dit verwerkt heeft, kan worden geconcludeerd dat hij geleden heeft aan de kerk. Dit lijden aan de kerk heeft Erskine in geestelijk opzicht vooral als positief gekwalificeerd. Zo stelt hij dat het een goede zaak is om voor Gods waarheid te lijden. Deze overtuiging leidt er mede toe dat Erskine vasthoudend is in zijn kerkelijke opvattingen. Hij blijft pal achter zijn overtuiging staan, ook als hij zich hiervoor moet verantwoorden bij hogere kerkelijke vergaderingen.

Gesteld kan worden dat de lijdenservaring van Erskine in grote mate bepalend is geweest voor zijn theologie van het lijden. Deze conclusie is voornamelijk gebaseerd op een analyse van zijn preken, maar ook zijn dagboek aantekeningen ondersteunen deze bewering. Daarbij valt op dat vooral het lijden aan de kerk zijn theologie van het lijden heeft beïnvloed. In de prediking van Erskine hebben de controverses rond de Patronaatswet en Afscheiding een significante plaats. Niet alleen wordt duidelijk welke positie Erskine zelf inneemt in de onderhavige conflicten, ook klinken er toepassingen aan het adres van zijn gehoor. Uit deze toepassingen blijkt dat hij zijn gehoor enerzijds wil bemoedigen en vertroosten, anderzijds

voorziet hij haar van raad wil en geeft hij advies over hoe zich te verhouden tot de kerkelijke problematiek. Zo klinken er bijvoorbeeld woorden van troost als het gaat om de nadelige gevolgen van de Patronaatswet. Deze wet ontnemt het kerkvolk haar bevoegdheden, zoals die haar rechtens zijn toegekend door Christus als Hoofd van de Kerk. Daarnaast klinken er woorden van aansporing om standvastig te zijn als men in het oog van een kerkelijke storm terecht komt. Niet alleen zijn prediking is inhoudelijk door zijn lijdenservaring bepaald, ook de tekstkeuze lijkt in grote mate ontleent te zijn aan de gebeurtenissen van dat moment. Afgezien van de vraag of hij deze teksten ontvangt of zelf kiest, ze hebben onmiskenbaar een plaats binnen de persoonlijke en ambtelijke situaties zoals die zich op dat moment voordoen in Erskines leven.

De houding die Erskine in de conflicten aan de dag heeft gelegd, komt ook terug in de boodschap die hij brengt vanaf de kansel. Zo roept hij zijn gehoor ertoe op om strijdbaar, dapper en trouw te zijn. We kunnen veilig stellen dat deze noties zijn eigen opstelling hebben getypeerd. Hetzelfde geldt voor de zachtmoedigheid waartoe hij zijn hoorders oproept. Onverlet de hagiografische karakterisering van Erskine door zijn biograaf, komt hij ook op basis van andere bronnen toch over als een man die zich strijdbaar, doch mild opstelde tegenover zijn opposenten. Zo gebruikt hij de preekstoel niet voor polemieken inzake het marrow-conflict en roept hij zijn gemeente op tot een christelijke vergevingsgezindheid jegens hun opposenten. Deze karaktertrekken worden door zijn biograaf toegeschreven aan zijn eigen lijdenservaring.

Alles overziende kan worden geconcludeerd dat de theologie van het lijden en de pastorale theologie in breder verband, inhoudelijk zijn bepaald door de biografie van Erskine. Hierbij valt op dat vooral zijn lijden aan de kerk dit inhoudelijk bepaald heeft. Kerkelijke verwickelingen waarin Erskine betrokken is geraakt, komen bijna thematisch terug in zijn prediking. Daarbij wordt zijn gehoor aangespoord om standvastig te blijven, maar ook vergevingsgezind te zijn. Het lijden binnen zijn gezin heeft er bij de puritein vooral toe geleid dat hij meer werd gemotiveerd voor het pastoraat. Ook blijkt hij met meer ijver en vuur te hebben gepreekt na een periode waarin hij dierbaren had verloren. Wat zijn pastoraat betreft, lijkt deze vooral inhoudelijk bepaald door de wijze waarop Erskine kon troosten, namelijk met de troost waarmee hijzelf was getroost.

*“This trouble is no trouble;
this pain, is no pain;
this rack is like a bed of roses,
for the sense of Gods love swallows up all.”²¹⁶*

6. Ralph Erskine en zijn persoonlijke omstandigheden

6.1 Biografische schets Ralph Erskine

Ralph Erskine kwam op 15 maart 1685 in het Engelse Monilaws ter wereld. Hij werd geboren uit het tweede huwelijk dat zijn vader was aangegaan na het overlijden van zijn vrouw.²¹⁷ In 1699 ging de jonge Ralph naar de universiteit van Edinburg, waar hij na enkele jaren zijn theologische studie volgde. Na deze theologische scholing volgde een periode waarin hij als huiskapelaan werkzaam was in een gezin van een kolonel, die eveneens familie van de Erskines was. In 1711 stelde de huiskapelaan zich beroepbaar voor de Schotse kerk, waarna hij in de bediening werd gesteld in het Schotse Dunfermline. Deze gemeente telde vijfduizend zielen en Ralph Erskine werd dan ook als tweede predikant aangesteld over deze kerkelijke gemeente. Al vroeg kwam de jonge predikant er alleen voor te staan, omdat zijn mede-ambtsbroeder na drie jaar overleed. De hierdoor onstane vacature zou vier jaar onvervuld blijven.

In 1714 trad Ralph Erskine in het huwelijk met Margaret Dewar. Het echtpaar ontving tien kinderen. Toen Margaret in 1730 overleed, was aan haar overlijden het sterven van vijf kinderen vooraf gegaan. In 1732 hertrouwde de jonge weduwnaar met Margaret Simson. Uit dit huwelijk werden vier kinderen geboren, van wie twee op jonge leeftijd stierven. Na een kort ziekbed overleed Ralph Erskine op 6 november 1752.²¹⁸

6.2 Zijn huiselijk lijden

Evenals als het huiselijk leven van zijn broer, werd ook het gezinsleven van Ralph Erskine gekenmerkt door sterfgevallen. Naast zijn eerste vrouw verloor hij acht kinderen. Van de veertien kinderen die hij bij twee vrouwen kreeg, overleefden hem slechts zes. Over deze

²¹⁶ Erskine, *Sermon LXIV, The Works of Ralph Erskine*, vol. 3, 275.

²¹⁷ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XIX, 11.

²¹⁸ Van Harten, *De Erskines*, 26-31.

sterfgevallen staat ons inhoudelijk weinig informatie ter beschikking. De gegevens die voorhanden zijn, hebben betrekking op het overlijden van zijn vrouw en drie van zijn zonen. In 1730 overleed de eerste vrouw van Erskine op tweeëndertig jarige leeftijd. Toen zij stierf, waren hun reeds vijf kinderen ontvallen.²¹⁹ In 1734 overleed zoon Ralph ten gevolge van een hevige koorts. Hij was het zesde kind dat Erskine aan de dood verloor. Een jaar later werd zijn zoon Daniël ernstig ziek en stierf. Drie jaar later verloor de puritein zijn achtste kind, die eveneens de naam Ralph had gekregen.

6.3 Zijn lijden aan de kerk

Zoals in hoofdstuk 4 al ter sprake kwam, zijn de beide Erskines betrokken geraakt bij verschillende kerkelijke conflicten. Wat betreft de situatie rond de *Oath of Abjuration* in 1712, kan worden gesteld dat Ralph Erskines visie hierop overeenkwam met die van zijn broer.²²⁰ Hetzelfde kan worden gezegd over het marrow-conflict waarin beide broers betrokken raakten. Ook Ralph Erskine heeft hierin met verschillende predikanten een ijver aan de dag gelegd.²²¹ Zo ondersteunde hij onder meer de petitie tegen de synode-uitspraak inzake de Auchterarder-belijdenis.²²² Ook werkte hij mee aan *The Assembly's Shorter Catechism Explained*, waarin hij het samen met andere theologen opnam voor de theologie van het merg.²²³ Op deze plaats zal niet verder worden ingegaan op deze conflicten. Een kerkelijke kwestie die hier wel aan bod moet komen, is de controversie rond de Burgess-eed, waarin Ralph een groter aandeel heeft gehad dan zijn broer. De Burgess-eed was in 1744 ingevoerd om daarmee de rijksgodsdienst te bekrachtigen. De inhoud van deze eed luidde als volgt:

‘Ik verklaar voor God en voor u, edelachtbaren, dat ik met mond en hart instem met de ware godsdienst, zoals deze heden in dit rijk wordt beleden, en beschreven is in haar wetten: Ik zal deze godsdienst aanhangen en tot het einde van mijn leven verdedigen; en ik verwerp daarmee de roomse religie genaamd het papisme.’

²¹⁹ Van Harten, *De Erskines*, 30-31.

²²⁰ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, 125.

²²¹ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, 139-141.

²²² Meyer, *The Gospel In It's Majesty*, 50.

²²³ Meyer, *The Gospel In It's Majesty*, 58.

De eed werd verplicht gesteld voor de burgers van Edinburgh, Glasgow en Perth. Zij die ermee instemden, konden zich vergewissen van een lidmaatschap aan een gilde en kregen eveneens stemrecht. Zij die dat niet deden, werden ontheven van deze rechten. De groep die niet instemde met de inhoud van de eed, werden de anti-Burghers genoemd. De gebroeders Erskine stonden inhoudelijk achter deze eed en behoorden daarmee tot de zogeheten Burghers. Zij hadden geen moeite met de eed, omdat zij in de formulering ervan een goedkeuring zagen van het gereformeerde geloof. De eed zou volgens hen ook dienen tot het weren van rooms-katholieke elementen in de kerk en liturgie. Binnen het kerkverband dat de Erskines in 1740 hadden gevormd, waren echter verschillende kerkleiders die moeite hadden met de eed. Dit leidde ertoe dat de pas gevormde denominatie van de Seceders scheurde. Drieëntwintig kerkelijke leiders begonnen vervolgens een eigen kerkverband, die bekend zou worden als de Antiburger-Synod. Meer dan enig ander, schreef Ralph Erskine pamfletten om zijn standpunt inzake de eed te verdedigen. Voor hem was het nog het meest pijnlijk dat zijn eigen zoon, John Erskine, zich aansloot bij de tegenstanders van de eed. Ook was deze betrokken bij het besluit om de voorstanders ervan, waaronder zijn vader, in de ban te doen.²²⁴ Erskine heeft dit ervaren als ‘een zwaard dat mij het hart doorboorde’, zo blijkt uit een brief die hij later schreef aan zijn zoon Henry.²²⁵

6.4 Zijn duiding van het lijden

Uit de dagboekverslagen van Ralph Erskine kan worden opgemaakt hoe hij zijn eigen lijdenservaringen heeft geduid. Zo tekent hij over het overlijden van zijn vrouw op, dat hij dit als een rechtvaardig handelen van God heeft beschouwd. Hij benadrukt daarbij de goedertierenheid van God.²²⁶ Uit een brief, gericht aan een bevriende predikant, blijkt dat Erskine deze situatie eveneens heeft beschouwd als een roede van God. Deze roede moet volgens hem voor een aantal zaken dienen. Zo schrijft de weduwnaar: ‘Intussen zie ik de noodzaak, ja grote noodzaak voor zo’n slag (het overlijden van zijn vrouw, RdJ) en aanvechting in, namelijk als een roede om mij vanwege mijn gebreken te verbeteren, als een toom om mij voor mijn opstandigheid te bewaren, als een prikkel om mij tot mijn plicht en

²²⁴ Beeke, *Reformatrische Spiritualiteit*, 274-275.

²²⁵ Erskine, *Brief aan Henry Erskine, Al de Werken*, vol. XIX, 316.

²²⁶ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XIX, 361.

werk op te wekken, en als een spiegel, waarin ik beter en mijn eigen zondigheid en de heerlijkheid Gods zien kan.²²⁷ De gedachte van het lijden als roede zien we ook terug in zijn dagboeknotities over de ernstige ziekte van zijn zoontje Ralph. Hij schrijft dat hij gebeden heeft om nut te mogen ontvangen uit de roede die over hem en zijn vrouw is gekomen. Hij heeft naar eigen zeggen aan God gevraagd of Hij deze lijdensweg wil gebruiken om hem te reinigen en te zuiveren. Na het overlijden van dit zoontje komt opnieuw de notie van het lijden als roede terug. Zijn dagboeknotities maken dan melding van een gebed waarin Erskine aan God vraagt om deze roede te zegenen. Daarbij vraagt hij ook of God deze situatie wil gebruiken om ‘zijn droesem’ uit te zuiveren. Na de begrafenis van zijn zoontje Ralph, schrijft de rouwende vader dat hij God zag als de Landman, Die hem en zijn gezin door deze voorzienige leiding bezig was te besnoeien. Het was zijn gebed of hij gereinigd mocht worden in deze weg, teneinde meer vrucht te mogen voortbrengen.²²⁸ Als het gaat om de ambtelijke tegenslagen, verklaart Erskine hierover: ‘Ik acht mijn vervolgd worden in mijn ambt en predikantswerk grover en vijandiger te zijn dan enige uitwendige of lichamelijke vervolging en wat dreigt te leiden tot de grootst mogelijke toorn. Zij verwerpen niet slechts zonder enige grond hun eigen wettige herder, maar verwerpen hem in het laatste en meest bekende deel van zijn leven, wanneer hij namelijk onder Gods heilige voorzienigheid, meer dan een predikant voor hen geworden is dan vroeger, namelijk een publiek getuige voor de vervolgte waarheid en zaak van Christus.’²²⁹ Hieruit blijkt hoe Erskine zijn huiselijk en ambtelijk lijden heeft geduid. Duidelijk wordt dat zowel het lijden binnen zijn gezinsleven als het lijden aan de kerk voor hem een zware weg heeft betekend, waarbij hij de ambtelijke conflicten omschrijft als ‘grover en vijandiger’ dan welke lichamelijke vervolging dan ook.

6.5 Zijn houding in het lijden

Als het gaat om de houding in het lijden, springt allereerst Erskines overgave in het oog. In boven genoemde brief schrijft Erskine na het overlijden van zijn eerste vrouw: ‘daarom betaamt het mij om de hand op de mond te leggen en de mond niet open te doen, omdat Hij het heeft gedaan.’ Erskine spoort de lezer van de brief ertoe aan om voor hem te pleiten op

²²⁷ Erskine, *Brief aan Neil Macvicar, Al de Werken*, vol. XIX, 373.

²²⁸ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XIX, 388-391. Het gaat in dit relaas om het eerste overleden zoontje die Ralph heet. Later zal nog een zoontje geboren worden die ook Ralph genoemd wordt. Ook hij zal later overlijden.

²²⁹ Erskine, *Vermaningen, Al de Werken*, vol. XIX, 219.

Gods belofte waarin Hij toezegt Erskine te zullen helpen.²³⁰ Als zijn zoontje Ralph ernstig ziek is, blijkt vader Erskine zich ook volledig over te geven. Hij schrijft in zijn dagboek dat hij gegronde reden heeft om de hand op de mond te leggen, ongeacht uit welke lijdensbeker hij moet drinken.²³¹ Blijkens aantekeningen uit zijn dagboek, heeft de lijdensgang van de puritein ook invloed gehad op zijn praktische vroomheid. Zo wijdde hij de sterfdag van zijn eerste vrouw –in ieder geval gedurende de eerste jaren- naar eigen zeggen aan meditatie en gebed. Ook stond deze dag in het teken van zelfonderzoek. Hij beschrijft hoe hij bij zichzelf nagaat, wat zich allemaal in zijn leven gepasseerd heeft, sinds de laatste sterfdag van zijn vrouw.²³² Tijdens een toespraak die Erskine hield naar aanleiding van zijn dertigjarige ambtsjubileum refereert hij ook aan de tegenslagen die hij op ambtelijk gebied heeft gehad. Hij zegt in die bewuste rede: ‘toch heb ik mij nimmer meer in Gods nabijheid en Aangezicht mogen verheugen bij mijn publieke arbeid, dan sinds ik door de kerk veroordeeld en vervolgd ben geworden.’ Ook brengt hij in deze toespraak naar voren dat het voor hem een eer was dat hij voor de leerstukken van het Evangelie mocht uitkomen. Deze leerstukken behelzen onder meer de wijze van kerkregering, zo blijkt verder. Erskine beschouwt het als een onverdiende eer om in het openbaar getuigenis te hebben mogen afleggen, omwille van het Evangelie.²³³ Uit deze woorden blijkt dat Erskine de ambtelijke tegenslagen in geestelijk opzicht positief wil duiden. Na zijn afzetting als predikant van Dunfermline, roept hij zijn gehoor op om geen steun te bieden aan hen die zijn plaats willen innemen. Anderzijds toont hij zich vergevingsgezind: ‘toch ben ik genegen om het voorbeeld van onze grote en heerlijke Meester te volgen, Die zeide: “Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen.” Evenzo wens ik te bidden: “Vader, vergeef het hun en leg hun ongerechtigheid niet te hunnen laste noch ten laste van deze gemeente.”’²³⁴ Uit de passages hierboven blijkt dat Erskine zich in zijn huiselijk lijden onderwierp aan Gods beleid en in zich in zijn kerkelijk lijden vergevingsgezind opstelde.

²³⁰ Erskine, *Brief aan Neil Macvicar, Al de Werken*, vol. XIX, 373.

²³¹ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XIX, 389.

²³² Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XIX, 362.

²³³ Erskine, *Toespraak na 30 jaar Evangeliedienst, Al de werken*, vol. XIX, 73.

²³⁴ Erskine, *Vermaningen, Al de Werken*, vol. XIX, 218.

6.6 Verbond en beloften

De overgave die de puritein aan de dag legt, blijkt niet te vereenzelvigen met berusting. Op verscheidende plaatsen komt namelijk tot uitdrukking dat Erskine pleit op Gods verbond. Zo schrijft hij in een dagboekverslag: 'Vanmorgen kreeg mijn hart, na het lezen meer vrijmoedigheid in het gebed en ik smaakte veel zoetheid in mijn geest, toen ik op God zien mocht in de belofte en ik op Zijn verbond en volmaaktheid mocht pleiten.'²³⁵ Het pleiten op Gods genadeverbond blijkt een terugkerend refrein in de persoonlijke notities van de puritein.²³⁶ Hetzelfde kan worden gezegd over de werkzaamheid met Gods beloften. Telkens weer geven zijn dagboeknotities een kijk op de wijze waarop hij zijn hoop vestigt op de beloften in het Woord.²³⁷ Zo schrijft hij in november 1731, kort na het overlijden van zijn vrouw: 'O, waar zal ik God kunnen zien, behalve in de belofte?'²³⁸ Hoewel deze werkzaamheid met Gods beloften niet altijd in het teken staat van het lijden, staat ze hiermee vaak wel in verband.²³⁹ Een concreet beloftewoord, namelijk 'Zie, Ik ben met u', komt verschillende malen terug in de egodocumenten van de Schot. Hij mag hier naar eigen zeggen troost uit putten voor zijn ambtelijke bediening.²⁴⁰ Toen Erskine zijn veertigjarig ambtsjubileum vierde, erkende hij voor zichzelf en voor zijn gemeente vele duizenden malen te hebben gepleit op deze woorden.²⁴¹ Daarnaast spreekt hij op talloze plaatsen in zijn dagboekrelazen over een 'belovend God.'²⁴² Hieruit blijkt dat het lijden bij hem leidt tot een grotere waardering van verbond en belofte.

²³⁵ Erskine, *Dagboek, al de Werken*, vol. XIX, 39.

²³⁶ Erskine, *Dagboek, al de Werken*, vol. XIX, 50, 392, 206, 208, 342, 353, 378, 380, 381, 382, 384, 385, 387, 390, 391, 392, 394,

²³⁷ Erskine, *Dagboek, al de Werken*, vol. XIX, 35, 50, 173, 204 (tweemaal), 206, 208 (driemaal), 255, 328 (tweemaal), 341, 343, 350, 351, 352, 353, 380, 381, 384, 385, 387, 393, 394, 396

²³⁸ Erskine, *Dagboek, al de Werken*, vol. XIX, 341.

²³⁹ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XIX, 35, 39, 343, 341.

²⁴⁰ Erskine, *Dagboek, al de Werken*, vol. XIX, 164, 205, 206, 238,

²⁴¹ Van Harten, *De Prediking van Ebenezer en Ralph Erskine*, 69.

²⁴² Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XIX, Erskine spreekt niet in zijn dagboekrelazen niet minder dan twaalf maal over een 'belovend God.'

7. Ralph Erskine en zijn pastorale theologie

7.1 Prediking

Als we willen onderzoeken hoe de theologie van het lijden van Ralph Erskine is beïnvloed door zijn eigen lijdenservaring, moet eerst de aandacht gericht worden op zijn prediking. Omdat er in het ambtelijke leven van Erskine verschillende kerkelijke conflicten en ambtelijke tegenslagen zijn geweest, is er omwille van de overzichtelijkheid voor gekozen de prediking van Erskine in verschillende paragrafen te behandelen.

7.2 Zijn prediking in de Eed van Afzwering

Zoals we hebben gezien was Ralph Erskine een fel tegenstander van de Eed van Afzwering. In een preek uit 1719 brengt hij de gevolgen van deze eed ter sprake. Hij stelt: 'de ellende der kerk en de zonden waardoor die ellende veroorzaakt wordt, zijn hartverscheurende zaken voor Gods volk, en vooral worden hun harten verscheurd vanwege de scheuringen in de kerk.' En verder: 'het is duidelijk genoeg, dat de toorn des Heeren ons verdeeld heeft, en ons in tweeën gescheurd heeft, zoals het voorhangsel des tempels van boven naar beneden scheurde. God is toornig, omdat wij gezondigd hebben.'²⁴³ Uit deze passage wordt niet alleen duidelijk hoe hij de kerkelijke omstandigheden duidt, maar geeft hij ook de gevoelens van zijn medestanders een stem. In zijn in steno opgenomen aantekeningen treffen we eveneens een passage aan die heeft gediend als pastorale handreiking aan hen die tegenstander waren van de *Oath of Abjuration*. De aangereikte zaken moeten volgens Erskine dienen tot het persoonlijk nut van de lezer.²⁴⁴ Hij schrijft over zijn eigen beweegredenen om niet in te stemmen met de bewuste eed. Het doel dat hem daarbij voor ogen staat is om zijn lezers niet 'als dwazen te laten lijden', maar hen bewust te maken waarvoor men moet lijden. Erskine stelt dat al zou er geen straf op zijn keuze staan en al zou hij er niet voor hoeven lijden, hij nog niet zou instemmen met de eed.²⁴⁵ We zien hierin de biografie van de Schotse puritein verweven met zijn lijdens-theologie. Hij geeft pastorale leiding vanuit zijn eigen referentiekader en laat zijn adviezen inzake het lijden bepaald worden door zijn eigen overtuiging.

²⁴³ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XIX, 127 en 128. Fraser citeert hier een deel van een preek.

²⁴⁴ Erskine, *Aantekeningen, Al de Werken*, vol. XIX, 128.

²⁴⁵ Erskine, *Aantekeningen, Al de Werken*, vol. XIX, 128-129.

7.3 Zijn prediking en politieke dreiging

Raad aan hen die lijden vanwege politieke redenen, klinkt ook door in de prediking van de Schotse puritein. Ten gevolge van de kroning van koning George I in 1715, brak er een volksofstand uit in Schotland. Tegen de achtergrond daarvan gaf Erskine in een preek antwoord op de gewetensbezwaren die werden gekoesterd ten aanzien van het dragen van wapens. Terwijl de stad Dunfermline werd belegerd, stelde hij dat het in tijden van oorlogen wettig en geoorloofd is om wapens ter hand te nemen. Volgens hem is er niet een eerder een tijd geweest, waarin het volk zo duidelijk opgeroepen werd om zich te verdedigen dan nu. De antichrist, zoals die volgens hem nu de kop opsteekt in Engeland, moet worden bestreden. Dit is niet alleen zijn persoonlijke mening, maar ook die van de presbyterianen en andere protestantse kerken, zo stelt hij. Het 'zwarte en bloedige pausdom' mag niet worden binnengelaten. Hij riep de gemeente ertoe op om God te bidden om succes voor de protestantse strijdkrachten die zich teweer stellen tegen 'de paapse en wanhopig gestemde partij'.²⁴⁶ Dat hierin de persoonlijke mening van Erskine doorklinkt wordt niet alleen letterlijk door hem beweerd, maar blijkt ook uit de koningsgezinde houding die hij innam ten opzichte van koning George I. Dit bleek ook in zijn afwijzing van de *Oath of Abjuration*. Volgens hem zou instemming met deze eed betekenen dat hij de koning tekort deed.²⁴⁷ De trouw aan de koning wordt ook beschreven door zijn biograaf en blijkt verder uit een door Erskine opgesteld gedicht ter ere van de koning. Naast de Opstand van 1715 vormden Georges troonsbestijging en de dood van koningin Anna voor Erskine een aanleiding om 'vrome en gepaste raad' te geven in zijn preken.²⁴⁸ Enige tijd na de komst van koning George, koos de Schotse puritein als preektekst: 'De HEERE heeft grote dingen bij ons gedaan; dies zijn wij verblijd' (ps. 126:3). Ondanks de dreiging en gevaar waarmee zijn standpunt gepaard ging, bleef hij in zijn prediking zijn positie kenbaar maken.²⁴⁹ Direct na het overlijden van koningin Anna in april 1714, hield hij een serie preken over psalm 97:1: 'De HEERE regeert, de aarde verheuge zich.' Hij geeft in deze preek aan dat het onderwerp van deze verhandeling past bij de huidige politieke stand van zaken. Vanwege het overlijden van deze 'overleden soeverein, van uitstekende gedachtenis' wil hij zijn gehoor bemoedigen door hen te wijzen op Gods regering. Ook wijst hij zijn gehoor in deze preek op het adres waar men uiteindelijk alleen

²⁴⁶ Erskine, *Preek over Deuteronomium 23:9, Al de Werken*, vol. XIX, 135-136.

²⁴⁷ Erskine, *Aantekeningen, Al de Werken*, vol. XIX, 129.

²⁴⁸ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XIX, 130-131.

²⁴⁹ Erskine, *Preek over Psalm 126:3, Al de Werken*, vol. XIX, 133.

hulp kan verwachten: 'Want God kan weer spoedig het rad der voorzienigheid op een andere manier veranderen, en ons tot een prooi aan onze vijanden overgeven; en onze zonden roepen om wraak.'²⁵⁰ Ook een avondmaalspreek over Kolossenzen 3:3 klinkt tegen de achtergrond van dreigend politiek gevaar in 1745. Erskine zinspeelt daarin op een bloedbad dat mogelijk kon voortkomen uit het feit dat koning Charles op een van de Noord-Westelijke eilanden geland was.²⁵¹ Aan de eerste tafel klinkt het: 'we know not how soon the life of thousands may be a prey to the devouring sword; but O here is comfort in threatening times.' De kerkgangers worden door de prediker bemoedigd om te midden van alle dreiging hun hoop op hun hemelse Vader te stellen.²⁵² De politieke dreiging die als donkere wolken boven Erskine en zijn gemeenteleden hangt, krijgt in zijn prediking aandacht. Zijn pastorale theologie wordt daardoor gestempeld door de politieke druk van dat moment.

7.4 Zijn prediking en het Marrow-conflict

De standpunten die Erskine verdedigde inzake het marrow-conflict krijgen eveneens een ruime plaats in zijn prediking. Zo ademt de bekende preek '*De zwangere belofte en hare vrucht*' over Galaten 4:28 vanaf begin tot eind de geest van de zogenaamde marrow-theologie. Deze verhandeling hield Ralph Erskine in zeven preken, meestal ter gelegenheid van de viering van het avondmaal. Alle zeven preken werden gehouden in 1726, enkele jaren na de bewuste controverse.²⁵³ Christus is het Hoofd van het genadeverbond en heeft als zodanig alle voorwaarden van dit verbond vervuld. Het genadeverbond is geen nieuwe wet, maar heeft voluit het karakter van een belofte.²⁵⁴ Ook in een verhandeling over Galaten 2:19 -die Erskine hield in het kader van het Avondmaal- klinken de 'leerstellingen van het merg' door. Zo wil Erskine in deze preek niet in de berm van het antinomianisme terecht komen²⁵⁵ en wil hij anderzijds de vangrail van het wetticisme zien te vermijden.²⁵⁶

Ook de hierboven aangehaalde preek over Kolossenzen 3:3 bevat een passage die duidelijk de theologie van het merg laat horen: 'Christ, the Head of the new covenant, and all his

²⁵⁰ Erskine, *Preek over Psalm 97:1, Al de Werken*, vol. XIX, 131-132.

²⁵¹ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XIX, 308.

²⁵² Erskine, *Sermon LXXXI, The Works of Ralph Erskine*, vol. 4, 51.

²⁵³ Free Presbyterian Publishers, *Sermon CIX-CXV, The Works of Ralph Erskine*, vol. 5, 91.

²⁵⁴ Erskine, *Preek over Galaten 4:28, Al de Werken*, vol. VII, 13, 17, 81, 238.

²⁵⁵ Erskine, *Sermon XXIV-XXVII, The Works of Ralph Erskine*, vol. 2, 58.

²⁵⁶ Erskine, *Sermon XXIV-XXVII, The Works of Ralph Erskine*, vol. 2, 93.

seed and members, subsist in, and depend on, God as their covenanted God.²⁵⁷ En verder: 'and according to paction with Christ, who has fulfilled the terms of the paction, the covenant blessings must be communicated; the faithfulness of God is engaged to make out all the promises.'²⁵⁸

Dezelfde gedachten zien we terug in een preek die Erskine gehouden heeft op een avondmaalszondag in 1722.²⁵⁹ Op dat moment speelde de marrow-controverse volop. In deze preek over Jesaja 42:6, getiteld '*Christus het verbond des volks*' komt Erskine als een representant van de *marrow-theology* naar voren. Het genadeverbond is door de Vader in Christus opgericht en komt als een belofte tot de hoorders van het evangelie. Christus heeft aan de voorwaarden van dit verbond gedaan, zodat er geen (voorbereidend) werk van de mens vereist wordt om toegang tot Christus te krijgen. Op deze wijze functioneert het vrije aanbod van genade voluit.²⁶⁰ Erskine stelt in deze verhandeling: 'Hij (*Christus, RdJ*) doet alles, wat noodzakelijk is tot verwerving van de zegeningen des verbonds. Zijne gerechtigheid is de groote conditie van hetzelfde, ja de eenige eigenlijke conditie.'²⁶¹

De inhoud van deze preken liggen geheel in lijn met de marrow-theologie, die het midden wil houden tussen wetticisme en neonomianisme. Ook is kenmerkend voor deze theologie dat ze ervoor wil waken om het evangelie tot een nieuwe wet te maken.²⁶² Het gevolg hiervan is dat de aanhangers van deze theologie een onmiddellijk en onvoorwaardelijk aanbod van genade in hun prediking aan de dag legden.²⁶³ Naast deze twee preken kan nog gewezen worden op volgende verhandelingen: '*De dood der wettische hoop*'; '*het leven der Evangelische heiligheid*'; '*Het aannemen van Christus*' en '*De Wet, de kracht der zonde*'. Fraser stelt dat de preken die Erskine tussen 1719 en 1728 heeft gehouden een verdediging van de leer aan de dag legden. Volgens hem verwijst Erskine in zijn prediking vaak naar

²⁵⁷ Erskine, *Sermon LXXXI, The Works of Ralph Erskine*, vol. 4, 51.

²⁵⁸ Erskine, *Sermon LXXXI, The Works of Ralph Erskine*, vol. 4, 54.

²⁵⁹ Free Presbyterian Publishers, *Sermon IV-V, The Works of Ralph Erskine*, vol. 1, 128.

²⁶⁰ Erskine, *Preek over Jesaja 42:6, Al de Werken*, vol. IV, 52, 57, 61.

²⁶¹ Erskine, *Preek over Jesaja 42:6, Al de Werken*, vol. IV, 63.

²⁶² Fisher, *Het Merg van het Evangelie*, 131-133.

²⁶³ Fisher, *Het Merg van het Evangelie*, 158-159.

‘schadelijke besluiten van de Vergadering van 1720 en 1722’ en naar ‘de bestreden waarheden’²⁶⁴

Nu kan de vraag gesteld worden wat er nu eerst was: de kip of het ei? Oftewel, was Erskine in eerste aanleg al een overtuigd aanhanger van de marrow-theologie en gaf hij hier vóór het bewuste conflict al blijk van in zijn prediking? Of is hij pas ná deze controverserige vorm van theologie gaan beklemtonen in zijn prediking? Mijn conclusie is dat hij deze overtuiging van meet af aan was toegegaan, maar dat het bewuste conflict hem in zijn overtuiging heeft gesterkt. Dit heeft er vervolgens toe geleid dat hij in zijn prediking meer nadruk is gaan leggen op die aspecten die kenmerkend zijn voor de ‘theologie van het merg.’ Zo legt hij in een preek na de controverserige een dermate grote nadruk op de onbeperkte verzoening, dat Meyer concludeert, dat Erskine hiermee het standpunt van zijn opponenten bevestigt. Erskine stelt in deze preek: ‘Consider that his (Christus’, RdJ) heart and his arms are open and ready to embrace all that willing to be embraced by him... I tell you good news, he is more willing to embrace you by far, than you are to be embraced by him.’²⁶⁵

Erskine lijkt met deze woorden een onbeperkte verzoening uit te drukken, waarmee hij de tegenstanders van de marrowleer in de kaart speelt. De stelling dat Erskines prediking na de betreffende controverserige meer ‘de theologie van het merg’ is gaan benadrukken, wordt ook ondersteund door Fraser. Hij constateerde immers – zo zagen we – dat de prediking van Erskine tussen 1719 en 1728 duidelijk een verdediging van de leer liet zien. Een volgende vraag is of hier nu sprake is van pastorale theologie, lijdens-theologie of algemene theologie? Ik meen dat er sprake is van pastorale theologie. Zo is Erskines prediking niet alleen pastoraal van toon, maar hebben veel preken ook betrekking op de bediening van het sacrament van het Heilig Avondmaal. Daarmee wordt de toon in de prediking nog meer pastoraal getoonzet. Ik kwalificeer deze vorm van theologie in de betreffende preken dan ook als pastorale theologie. Van een lijdens-theologie in optima forma is in dit opzicht geen sprake. De invloed van de controverserige blijft daarom beperkt tot Erskines algemene theologie met uitlopers naar zijn pastorale theologie.

²⁶⁴ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XIX, 151.

²⁶⁵ Meyers, *The Gospel In It's Majesty*, 133-134.

7.5 Zijn prediking en de schorsing van broer Ebenezer

Als broer Ebenezer samen met een drietal andere predikanten is geschorst op 9 augustus 1733, een maand later brengt Ralph Erskine een bezoek aan zijn geschorste broer. Hij verblijft daar een week en preekt dan in de gemeente van Stirling over 2 Timotheüs 1:7: 'Want God heeft ons niet gegeven een geest der vreesachtigheid, maar der kracht en der liefde en der gematigdheid.'²⁶⁶ In december datzelfde jaar preekt hij opnieuw in de gemeente van Stirling, naar eigen zeggen expliciet voor zijn geschorste broer. De tekstkeuze van Ralph Erskine is dan gevallen op Psalm 66:10: 'Gij hebt ons gelouterd, gelijk men het zilver loutert.'²⁶⁷ Als broer Ebenezer zich later moet verantwoorden voor een kerkelijke vergadering, kiest Ralph als preektekst 'En het braambos werd niet verteerd' (Ex. 3:2).²⁶⁸ In een andere preek, gehouden in zijn eigen gemeente in 1733, verwijst de puritein eveneens naar de afzetting van zijn broer. Hij stelt in een woord van troost (*word of comfort*): 'What, though ye should see the ministers of Christ suspended or deposed, for adhering to the testimony of Christ, and endeavouring to keep a good conscience in an evil day? Though they should be reproached and persecuted, yet still "There is a river the streams whereof make glad the city of God:" and still the is this great ground of comfort, that the Lamb is in the midst of the throne...'²⁶⁹

In deze situaties blijkt de tekstkeuze van de Schot onmiskenbaar bepaald te zijn door de kerkelijke spanningen waarin hij op dat moment verkeerde. Deze spanningen raakten in eerste instantie zijn broer Ebenezer, maar raakten hem evengoed. Dit blijkt onder meer uit het feit dat hij zijn geschorste broer in september 1733 heeft laten voorgaan in zijn eigen gemeente.²⁷⁰ Ook zijn biograaf Fraser concludeert dat doordat Ralph zich met de scheidende broeders verbonden had, hij ook deelde in hun moeite en lijden.²⁷¹ Later zal zijn participatie aan deze broeders er ook toe leiden dat hij met hen door de Schotse kerk wordt afgezet.²⁷² Zo zien we dat de kerkelijke spanning waarin Ralph Erskine samen met de andere *Seceders* verkeerde, zijn weerslag heeft gekregen op zijn bediening. Dit strekte zich ook uit tot de

²⁶⁶ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XIX, 172-174.

²⁶⁷ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XIX, 177.

²⁶⁸ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XIX, 185.

²⁶⁹ Erskine, *Sermon XXXI, The Works of Ralph Erskine*, vol. 2, 246.

²⁷⁰ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XIX, 174.

²⁷¹ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XIX, 174.

²⁷² Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XIX, 186.

theologie in zijn prediking. In verschillende gevallen werd zijn tekstkeuze voor de verkondiging hierdoor bepaald.

7.6 Zijn prediking en de Afscheiding van 1740

Van Harten heeft in zijn studie over de prediking van de Erskines betoogd, dat Ralph Erskine zich inzake de afscheidingsbeweging aarzelend heeft opgesteld. Van Harten kwalificeert Erskines twijfels als 'grote aarzelingen' en illustreert dit aan de hand van een preek van Ralph Erskine over Ezechiël 43:12.²⁷³ Daarin stelt de puritein, wijzend op de naderende afscheiding: 'I have never as yet, seen ground to preach separation.'²⁷⁴ Deze woorden maken inderdaad duidelijk dat Erskine er niet op uit is om zijn gemeente op te roepen tot een afscheiding. In 1739 -een jaar voor de Afscheiding- houdt Erskine echter een preek over Jesaja 26:20 en 21. In die preek klinkt een geheel andere toon door. Erskine roept daarin namelijk zijn gemeente op om 'uit een bedorven deel eener Kerk te gaan, door geene gemeenschap daarmede te hebben, of hun niet gelijkvormig te worden, maar veeleer in den naam van Christus tegen hen te getuigen. Langs dezen weg hebben de heiligen in het Woord hunne vijanden overwonnen.'²⁷⁵ Erskine roept zijn gemeenteleden er in deze preek onomwonden toe op om de kerk te verlaten als deze 'bedorven' is. Voor zover Erskine al aarzelingen heeft gehad ten aanzien van het afscheiden van de kerk, lijkt mij het bijvoeglijk naamwoord 'grote' in Van Hartens kwalificering niet helemaal gepast. Mijn inziens blijkt Erskines instemming met de Afscheiding ook duidelijk uit het feit dat hij de vergaderingen bijwoonde van de *Associate Presbytery*.²⁷⁶

Ook andere tijden van beproeving dwingen Erskine ertoe om in de verkondiging zijn lijdende hoorders een hart onder de riem te steken. In de genoemde preek over Jesaja 26:20 en 21 klinkt een herhaaldelijke oproep tot de gemeente op om zich in veiligheid te brengen door de toevlucht te nemen tot Christus. Dat deze boodschap niet slechts soteriologisch van aard is, maar ook alles te maken heeft met de historische situatie van dat moment, blijkt uit de verdere inhoud van de preek. Zo zegt Erskine: 'het zwaard, de honger en de pestilentie

²⁷³ Van Harten, *De Prediking van Ebenezer en Ralph Erskine*, 66.

²⁷⁴ Erskine, *Sermon XXIX, The Works of Ralph Erskine*, vol. 2, 174.

²⁷⁵ Erskine, *Preek over Jesaja 26:20,21, Al de Werken*, vol. IX, 273.

²⁷⁶ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XIX, 206. Zie ook: Van Harten, *De Prediking van Ebenezer en Ralph Erskine*, 66.

kunnen zich spoeden over het land; vele geestelijke en lichamelijke oordeelen omringen ons bereids (...). En naardien de reformatie bij de groote menigte terg gaat, in plaats van voorwaarts, beiden in Kerk en Staat, zoo zijn de dagen van vreeselijke ellende en stormen van toorn voor de deur.²⁷⁷ Hij probeert zijn gehoor ook te bemoedigen door hen erop te wijzen dat de verdrukking van de Kerk slechts tijdelijk is.²⁷⁸ God gebruikt deze verdrukking om Zijn volk te laten verlangen naar de plaats waar geen verdrukking meer zal zijn. Naarmate het goud langer in het vuur gelegen heeft, blinkt het des te meer. Dit zou Gods volk ertoe moeten dringen om niet te klagen.²⁷⁹ In de laatste woorden klinkt de overgave door waarvan Erskine in zijn eigen leven blijk van heeft gegeven. Ook krijgt de boodschap een eschatologische spits, doordat de puritein naar boven wijst, als plaats waar geen verdrukking meer zal zijn. Zelf wist hij wat het was om daarnaar te verlangen. Zoals we hebben gezien werd zijn leven gekenmerkt door een verlangen naar het hiernamaals.

Als Ralph Erskine zelf wordt afgezet in 1740, maakt zijn dagboek melding van preekaantekeningen over Job 1:21: 'De HEERE heeft gegeven, de HEERE heeft genomen; de Naam des HEEREN zij geloofd!' Ook over de inhoud van de bewuste preek treffen we aantekeningen aan. Verwijzend naar de gaven waarover in de preektekst wordt gesproken stelt de afgezette predikant: 'Mijne vrienden, tot de overige voorname gaven die van God komen, behoort de Evangelie-bediening (...). De gave der bediening die iemand bezit, is hetgeen de Heere hem geeft; en ik kan zeggen: ook aan mij (...). En ook al probeert de mens in zijn goddeloosheid weg te nemen hetgeen God gegeven heeft, toch durf ik- eer God Zelf dat ook in Zijn voorzienigheid doet- volgens de wil en het behagen der mensen niet weg te werpen hetgeen God gegeven heeft; en daar Hij in Zijn voorzienigheid nog de gelegenheid schenkt om in Zijn Naam mijn mond open te doen, daar omhels ik dat als Zijn voortgezette gave.' Met een verwijzing naar de apostelen in Handelingen 4 en 5, maakt hij voorts duidelijk dat hij niet van plan is zijn preken te staken. Hij neemt zich voor om het Woord te blijven verkondigen, al naar gelang de situatie dit in alle redelijkheid toelaat en geweld uitblijft. Toch geeft hij ook blijk van overgave, mocht God anders beslissen: 'Maar ook al zou de HEERE het zelf in Zijn oordeel wegnemen, dan nog moesten wij zeggen: 'De Naam des

²⁷⁷ Erskine, *Preek over Jesaja 26:20,21, Al de Werken*, vol. IX, 284.

²⁷⁸ Erskine, *Preek over Jesaja 26:20,21, Al de Werken*, vol. IX, 266, 279.

²⁷⁹ Erskine, *Preek over Jesaja 26:20,21, Al de Werken*, vol. IX, 280.

HEEREN zij geloofd!’ Naast de toepassingen die hij vooral op zichzelf betreft, heeft hij ook woorden van toepassing voor de gemeente. Hij roept hen ertoe op om te proberen voorbij te zien aan de kwaadwillende hand in deze, maar om te trachten vooral Gods heilige hand hierin op te merken. Daardoor komt God aan Zijn eer en wordt Hij gerechtvaardigd in Zijn handelen. ‘Wij behoorden’, zo stelt de afgezette puritein, ‘God te rechtvaardigen, omdat wij Hem niet van enige ongerechtigheid kunnen beschuldigen. Behoren wij niet de onschuldige vrij te spreken? En welk onrecht hebben wij in God gevonden?’²⁸⁰

We zien dat Erskine zijn gemeenteleden ertoe oproept, om zich over te geven aan de slaande hand van God. We zien hierin terug hoe zich zelf opstelde in tijden van lijden. Zijn opstelling werd met name gekenmerkt door overgave, toen hij werd geconfronteerd met kindersterfte en het overlijden van zijn vrouw. De gemeente wordt overigens niet alleen opgeroepen om zich aan God over te geven. Ze wordt er ook door Erskine op gewezen hoe zij zich moet verhouden tot de kerkelijke instanties die verantwoordelijk zijn voor zijn afzetting. Erskine: ‘Op deze manier zult gij ons geen verkeerd woord laten zeggen van hen die u veroordelen en u en uw broeders hebben afgezet. Werkelijk niet. U behoort geen enkel woord bij wijze van spottende beschuldigingen, nee, zelf niet tegen de duivel te zeggen...’²⁸¹ Daarnaast geeft Erskine aan, dat als hij daadwerkelijk uit de bediening verwijderd wordt, hij desondanks toch door zal blijven gaan met zijn bediening. Ook is hij ervan overtuigd dat hij en zijn gemeente door God aan elkaar gegeven zijn. Vast overtuigd van deze standpunten zegt hij: ‘Dus als mijn hart mij niet bedriegt, zou ik liever verkiezen om met u te lijden – en te leven op water en brood- gedurende de weinige tijd, die ik in deze wereld nog mag doorbrengen, dan een daadwerkelijke hand te hebben in de scheiding van hetgeen God heeft samengevoegd.’²⁸²

Zijn biograaf wijst op een andere in druk verschenen preek uit 1740, waaruit volgens hem duidelijk wordt, waar de afgezette puritein zijn troost uit putte te midden van de ‘bitterste gevoelens en ondervindingen, zoals die veroorzaakt werden, doordat de Verenigde Vergaderingen hem van zijn ambt probeerde te beroven.’ In deze preek, die Erskine

²⁸⁰ Erskine, *Aantekeningen, Al de Werken*, vol. XIX, 188 en 189.

²⁸¹ Erskine, *Aantekeningen, Al de Werken*, vol. XIX, 190.

²⁸² Erskine, *Aantekeningen, Al de Werken*, vol. XIX, 190.

eveneens in zijn eigen gemeente hield, zegt hij: Laat het u niet in de war brengen, dat alles tegen u schijnt te zijn, zoals Jakob eenmaal zeide, toen hij dacht, dat Jozef verloren was (...) zo zegt u misschien ook wel: alle dingen zijn tegen mij...²⁸³ Tijdens de preektournee waar eerder naar werd verwezen, lijkt de puritein zich ook duidelijk te hebben laten leiden door de omstandigheden van dat moment. Zo preekt hij onder meer over 'een blijde tijding in droevige tijden'²⁸⁴ In deze verhandeling over psalm 46:5 spreekt Erskine over zware tijden voor Gods Kerk. Deze tijden ontstaan volgens hem 'when the church is oppressed by the wicked, persecuted for the sake of truth...' en wanneer 'in the church of Christ there are that hold the doctrine of Arians, Atheists, Deists; the doctrine of Arminians, Socinians, Pelagians, and the like.'²⁸⁵ De puritein wijst vervolgens op het belang van de beloften: 'What comfort can we have without a promise? And what can give sorrow when God gives a promise? Sickness, with a promise, is better than health; poverty, with a promise, is better than riches; a prison, with a promise, is better than liberty; yea, death, with a promise, is better than life.'²⁸⁶

7.7 Zijn prediking en de Patronaatswet

Ook aan de Patronaatswet, die door de kerk als verdrukkend werd ervaren, wijdt Erskine aandacht in zijn prediking. In een preek over Openbaring 7:17 zegt hij: 'the government of the church is quite mismanaged when the Lamb is put out of the throne, and temporal heritages are made the foundation of spiritual privileges. As, for example, when in the choice of pastors to any congregation, which is a spiritual privilege, relating to immortal souls, the heritors of this earth, the heirs of a little yellow dust, have such a privilege and preference given by virtue of their temporal inheritance, as if they were lords over the consciences of men and lords over God's heritage.' En verder: 'Church-government is quite overturned, when the throne of Christ's spiritual kingdom is possessed by any other in this world but only the Lamb.'²⁸⁷ De gemeente wordt in deze preek ook op haar lijdensweg bemoedigd: 'Here is the comfort against church-tyranny. Times have been, when there was tyranny in the state

²⁸³ Erskine, *Aantekeningen, Al de Werken*, vol. XIX, 191.

²⁸⁴ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XIX, 236. Deze preek is in 1854 in Amsterdam verschenen onder de titel: '*Blijde boodschap in zware tijden*' Ik citeer uit een Engelse vertaling van de oorspronkelijke uitgave van deze werken.

²⁸⁵ Erskine, *Sermon LIX, The Works of Ralph Erskine*, vol. 3, 177.

²⁸⁶ Erskine, *Sermon LIX, The Works of Ralph Erskine*, vol. 3, 180.

²⁸⁷ Erskine, *Sermon XXXI, The Works of Ralph Erskine*, vol. 2, 247.

over the consciences of men; these were reckoned very evil days; but when there is tyranny in the church, over the consciences of men, it is in many respects worse (...). But yet there is comfort in this case, that church tyranny cannot keep the throne; "Shall the throne of iniquity have fellowship with thee, which frameth mischief by law?" (...) the Lamb will keep the midst of the throne, and tread down his enemies in due time.²⁸⁸ En: 'Then be quiet amidst all the mall-administrations of men, amidst all the mismanagements of church men and church judicatories because though men cannot be justified in their church ruining projects, yet the Lamb being in the midst of the throne, hath a just, holy, and sovereign hand in ordering these evils...'²⁸⁹ Erskine wijst in deze preek op de regering van het Lam in de troon. Hij zal overwinnen. Daarmee krijgt zijn theologie een eschatologische spits.

7.8 Zijn tekstkeuze voor de prediking

Eerder werd al betoogd dat Erskine zich bij de tekstkeuze voor zijn prediking liet leiden door (kerkelijke) spanningen waarin hij zelf op dat moment betrokken was. Ook Fraser komt tot deze conclusie. Hij stelt dat Erskine een kennelijke voorkeur had voor die teksten, die 'aan eigen hart krachtig waren toegepast.' Hij vertrooste anderen graag met de troost waarmee hij zelf vertroost werd.²⁹⁰ Deze bewering van de biograaf wordt ondersteund door een ontboezeming van de puritein zelf. In de hierboven genoemde preek over Openbaring 7:17 zegt hij: 'I have been led, without any design in my, but only as the text was pleassant to my own soul, to speak of the very sum and centre of ecclesiastical government, the Lamb in the midst of the throne.'²⁹¹ Hij verantwoordt zich met deze woorden voor zijn tekstkeuze, door erop te wijzen dat deze woorden aangenaam zijn geweest voor zijn eigen ziel. Dat Erskine zich bij zijn tekstkeuze liet leiden door kerkelijke verwickelingen, waarbij hij zelf als subject betrokken was, zien we nog wel het meest inzake de marrow-controverse. Zo preekte Erskine over 1 Korinthe 15:56,²⁹² Galaten 2:19,²⁹³ en maar liefst dertien maal over

²⁸⁸ Erskine, *Sermon XXXI, The Works of Ralph Erskine*, vol. 2, 246-247.

²⁸⁹ Erskine, *Sermon XXXI, The Works of Ralph Erskine*, vol. 2, 248.

²⁹⁰ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XIX, 421.

²⁹¹ Erskine, *Sermon XXXI, The Works of Ralph Erskine*, vol. 2, 251.

²⁹² Erskine, *The Works of Ralph Erskine*, vol. 5, 434.

²⁹³ Erskine, *The Works of Ralph Erskine*, vol. 2, 9.

Kollossenzen 2:6.²⁹⁴ Dit zijn teksten die hij in de jaren tijdens het conflict, maar ook daarna bepreekte en die in *The Marrow of Modern Divinity* aan bod komen.²⁹⁵

7.9 Zijn catechese

Pastorale zorg en pastorale theologie bevatten een didactisch element. Heitink spreekt in zijn handboek voor pastorale zorg over de functie van het *begeleiden* binnen het pastoraat. Onder begeleiden wordt volgens hem verstaan: 'de leiding die van een pastorale relatie kan uitgaan, waardoor mensen zich gesteund weten om op grond van hun levensovertuiging keuzen te maken en beslissingen te nemen en zo te groeien in hun geestelijk functioneren.' Volgens hem kan men hier spreken van een agogisch moment in het pastoraal optreden, gericht op zelfstandig geestelijk functioneren.²⁹⁶ Als we spreken over didactiek die een gedragsverandering tot stand wil brengen, dan komt ook de catechese in beeld. Uit de dagboekverslagen van Erskine blijkt dat hij op verschillende malen in de week onderwijs gaf aan de kinderen en jeugd.²⁹⁷ Inhoudelijk geeft hij ons middels een dagboekverslag ook een inzicht in zijn catechesestof. Zo treffen we de volgende passage aan:

- '1. Zijn jullie zo jong, dat je niet ziek kunt worden en sterven? Worden jongelui van dood en graf ontheven? Wat bezitten jullie, boven hen die ouder zijn..., om te verhinderen dat het graf jullie opslokt? Hebben jullie nooit kinderen zien liggen in het koude stof?
2. Zijn jullie nog zo jong, dat ge niet naar de hel kunt gaan? Want zoals je wel weet, behoort het tot de eerste vragen die jullie ouders je leert, dat nl. alle verkeerde kinderen naar de hel gaan. Vele jongeren zijn (al) in de hel, die hun tijd wegvloekten en wegzwoeren en die hun tijd (ter bekering) maar uitstelden...'
3. Kunnen jullie te vlug goed worden? Kunnen jullie te snel God liefhebben en op je ziel acht geven? ²⁹⁸

²⁹⁴ Erskine, *The Works of Ralph Erskine*, vol. 4, 198-371.

²⁹⁵ Van Harten, *De Prediking van Ebenezer en Ralph Erskine*, 75.

²⁹⁶ Heitink, *Pastorale Zorg*, 138.

²⁹⁷ Fraser, *Levensbeschrijving, Al de Werken*, vol. XIX, 46.

²⁹⁸ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XIX, 47.

In deze passage valt op dat Erskine er herhaaldelijk bij de jongeren op aandringt om al vroeg bezig te zijn met geestelijke zaken. De lesstof is gestempeld door de wetenschap dat jonge mensen sterfelijk zijn en dat zij dodelijk ziek kunnen worden. Hoewel analogie nog geen causaliteit hoeft te impliceren, lijkt de passage hierboven wel beïnvloed door Erskines eigen biografie. Zelf werd hij meermalen geconfronteerd met kindersterfte binnen zijn eigen gezin. Dit lijkt hem ertoe hebben aangezet de sterfelijkheid van jonge kinderen te benadrukken. Ook lijkt dit hem ertoe hebben aangespoord om de kinderen vroeg bewust te maken van hun sterfelijkheid, teneinde hen hier geestelijk werkzaam mee te maken. Dat deze catechesestof mogelijk is beïnvloed door zijn eigen lijdenservaring kan ook worden ondersteund door een ander gegeven. In een dagboekverslag uit 1733 vermeldt Erskine nadrukkelijk dat hij verschillende malen in de week kinderen heeft bezocht om hen te onderwijzen.²⁹⁹ Op het moment van dat schrijven heeft Erskine zelf vijf kinderen verloren. Om deze redenen is er sprake van een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid dat Erskines catechesestof beïnvloed is door zijn eigen ervaring van lijden.

7.10 Zijn brieven

De lijdenservaring van Erskine vormt in bepaalde gevallen het motief om anderen door middel van een brief te ondersteunen in moeilijkheden. Zo schrijft hij in 1731 –een jaar na het overlijden van zijn eerste vrouw– een brief aan een bevriende predikant. Hij schrijft: ‘Al vele malen hoorde ik van de berichtgever van uw gezondheidstoestand, zowel als van de zwakheid uwer echtgenote. En daar ik zelf op allerlei manier bepaalde beproevingen ondervond en, naar ik hoop, ook ’s Heeren medelijden en ondersteuning daarbij, leek het mij niet onpassend om u van meeleven met u en uw gezin te laten weten en u mijn eerbied te betonen...’³⁰⁰ Blijkens deze woorden hebben zowel de beproevingen als vertroosting uit Erskines leven ertoe geleid dat hij de lezers van deze brief pastoraal wil ondersteunen. In het slot van de brief uit hij dan ook de wens of God deze ambtsbroeder mag ondersteunen en troosten in deze tijden van moeite en verdrukking. In een brief aan een gewetensbezwaarde familie in Dunearn, schrijft Erskine dat hij hen wil bemoedigen in ‘de beproeving’ die zij hebben te verduren. Verderop in de brief blijkt wat de grote beproeving van deze familie is: ‘krenking van de christelijke vrijheid.’ Het gaat daarbij om de vrije verkiezing van

²⁹⁹ Erskine, *Dagboek, Al de Werken*, vol. XIX, 46.

³⁰⁰ Erskine, *Brief aan Sara Fisher, Al de Werken*, vol. XIX, 21.

ambtsdragers.³⁰¹ Duidelijk is dat het hier gaat om de patronaatswetgeving. Erskine omschrijft dit als een juk dat door God op de schouders van deze familie wordt opgelegd. Dit juk mag evenwel niet worden afgeworpen, maar moet volgens de puritein volgens Gods voorzienige wil gedragen worden. Men behoort zich volgens hem te onderwerpen aan het lijden. Het is volgens hem slechts een zacht juk dat gedragen moet worden. In de brief probeert Erskine pastorale ondersteuning geven aan zijn lezers. Hij geeft advies over hoe zij zich moeten verhouden tot de bediening van het Woord op die plaatsen waar 'onder een schijn van goddelijke garantie menselijke ordinantiën worden opgelegd.' Volgens de schrijver moet een ieder, naar een woord van Paulus, in zijn eigen gemoed verzekerd zijn over het bijwonen van kerkdiensten in deze context.³⁰² Erskine geeft later nogmaals aan dat hij met deze brief zijn lezers hoopt te vertroosten. Hij roept ze ertoe op om God te prijzen voor het feit dat ze door hun omstandigheden zich niet al te zeer aan de 'wereldse ijdelheid, aardse genoegens en vleeselijke vrolijkheid' zouden hechten.³⁰³ Uit deze voorbeelden blijkt dat de lijdenservaring van Ralph Erskine bijgedragen heeft aan zijn motivatie om anderen schriftelijk te ondersteunen. Ook inhoudelijk treffen we overeenkomsten tussen de wijze waarop hij zijn eigen lijden duidde en de wijze waarop hij zijn lezers vertroost. Zo roept hij op tot overgave in het lijden. Het juk dat Christus oplegt, moet in onderworpenheid aan Hem gedragen worden.

7.11 Beloften in zijn prediking

In het vorige hoofdstuk werd betoogd dat Ralph Erskine in zijn persoonlijke leven werkzaam was met Gods beloften. Dit zien we ook terug in zijn prediking. Deze kan worden gekarakteriseerd als belofteprediking. Onbekommerd en veelvuldig worden de hoorders genodigd tot het heil en wordt hen de zaligheid in Christus aangeboden.³⁰⁴ Een voorbeeld daarvan vinden we in een preek die Erskine hield tijdens de affaire rond de Burgess-eed, toen eveneens een zaak tegen hem was aangespannen. De Schotse predikant wijst zijn hoorders op de God die voor Zijn zaak instaat: 'Als gij in duisternis wandelt, moet ge vertrouwen; en als ge in de diepte wandelt, moet ge geloven wat God doen zal voor u, en

³⁰¹ Erskine, *Brief aan Fam. Dunearn, Al de Werken*, vol. XIX, 56-58.

³⁰² Erskine, *Brief aan Fam. Dunearn, Al de Werken*, vol. XIX, 56-58.

³⁰³ Erskine, *Brief aan Fam. Dunearn, Al de Werken*, vol. XIX, 60.

³⁰⁴ Van Harten, *De Erskines*, 65-67.

voor Zijn volk, dat de gerechtigheid navolgt.³⁰⁵ Het beloftekarakter komt ook naar voren in een memorandum gericht op de gemeente van Portmoak. Deze gemeente werd door zijn broer Ebenezer gediend, maar deze werd op last van een kerkelijke instantie overgeplaatst naar Stirling. Ralph spreekt in zijn memorandum het volgende: 'O, geef ze genade, om te geloven, dat alle dingen in Christus' hand zijn. Help ze te zien en te zeggen: Het is de Heere, Die geeft, en de Heere, Die neemt. Laat er op de berg des Heeren voorzien worden! Want de Heere zal voor hen zorgen!³⁰⁶ Ook in zijn pastorale brieven wordt gewezen op de beloften van God. Zo schrijft hij aan een zekere mevr. Fisher: 'De ervaren verzegeling van de Geest der belofte moeten wij niet verwachten, alvorens wij aan het Woord der belofte gehoor geven.'³⁰⁷

7.12 Evaluatie

Ralph Erskine is evenals zijn broer in grote mate geconfronteerd met huiselijk lijden. Hij verloor zijn vrouw toen deze 32 jaar oud was. Daarnaast ontvielen hem acht kinderen. Van de veertien kinderen die hij ontving, overleefden hem zes. Hoe heeft hij dit huiselijke lijden geduid? Het verlies van zijn vrouw heeft hij beschouwd als een rechtvaardig handelen van God. Meer nog beschouwd hij dit verlies als een roede. Het lijden als roede komt ook tot uitdrukking in de wijze waarop hij het verlies van zijn kinderen duidt. God hanteert volgens hem deze roede om Erskines gebreken te verbeteren. Zo moet dit er onder meer toe dienen dat Erskine zich met meer ijver toelegt op zijn plichten en dat hij meer bepaald wordt bij zijn eigen zondigheid. Naast het lijden binnen de muren van zijn huis, ontmoette hem ook veel kerkelijk lijden. Zo raakte hij samen met zijn broer verwickeld in verschillende kerkelijke en theologische controverses. Onder meer het conflict over de Burgess-eed heeft hem veel leed bezorgd. Hieraan was vooral het feit dat zijn eigen zoon zich tegen hem opstelde, een weg van veel verdriet. De pijn die hij daaraan heeft ondervonden werd door hem omschreven als een zwaard dat zijn ziel doorboorde. Erskine heeft er melding van gemaakt dat het vervolgd worden in zijn ambt, hem zwaarder heeft gewogen dan welke uitwendige of lichamelijke vervolging dan ook.

³⁰⁵ Erskine, *Aantekeningen, Al de Werken*, vol. XIX, 321.

³⁰⁶ Erskine, *Memorandum, Al de Werken*, vol. XIX, 413.

³⁰⁷ Erskine, *Brief aan Sara Fisher, Al de Werken*, vol. XIX, 53.

Hoe was zijn houding in dit alles? Deze wordt bovenal gekenmerkt door een onvoorwaardelijke overgave. Na het overlijden van zijn vrouw schrijft hij dat het hem betaamt de hand op de mond te leggen. Hetzelfde lezen we als zijn zoontje Ralph overlijdt. God als de Landman heeft zijn gezin besnoeid. Het is Erskines bede dat hij in deze weg meer vrucht voor God mag voortbrengen. De overgave die hieruit naar voren komt, mogen we echter niet vereenzelvigen met berusting. Erskine legt namelijk een nadrukkelijke werkzaamheid met Gods beloften aan de dag. Heel expliciet komt de belofte 'En zie, Ik ben met u' verschillende malen in zijn dagboeknotities terug, als de tekst waaraan hij ambtelijke kracht ontleend. Naast een sterke betrokkenheid op Gods beloften, maken zijn dagboeknotities er ook herhaaldelijk melding van dat Erskine pleit op Gods verbond. Dit pleiten op Gods verbond staat vaak in het teken van lijden en dient tot ondersteuning in de betreffende tegenslagen.

Hoe heeft dit alles doorgewerkt in zijn pastorale theologie en zijn theologie van het lijden? Daarvoor kunnen we vooral terecht bij zijn prediking. Als we deze onder de loep nemen, dan valt daarbij op dat de lijdens-theologie hierin vooral gevormd is door zijn lijden aan de kerk. Zo komen de verschillende kerkelijke controverses aan bod, waarin hij zelf betrokken raakte en waarin hij duidelijk een stelling innam. Het standpunt dat Erskine innam in deze conflicten, bepalen de inhoud van zijn prediking. Kort voor de Afscheiding - waarbij Erskine buiten de Schotse Kerk kwam te staan - roept hij zijn gemeenteleden ertoe op om zich af te scheiden van 'het bedorven deel van de kerk.' Inzake de patronaatswetgeving stelt Erskine in een preek dat er iets goed mis is met de kerk als Christus van de troon wordt gestoten en dat mensen in Zijn plaats over de kerk gaan regeren. Na de schorsing van broer Ebenezer, preekt Erskine enkele malen in diens achtergebleven gemeente. De tekstkeuze voor zijn prediking is in dat geval duidelijk ontleend aan de situatie waarin hij, zijn broer en de gemeente van Stirling verkeren. Ook zijn deze preken pastoraal van toon.

Verder is de prediking van Erskine doorspekt van de zogenaamde *marrow-theology*. Er klinkt voortdurend een onvoorwaardelijk en onmiddellijk aanbod van genade. Dit komt tot uitdrukking door een sterke nadruk op Gods beloften van heil, in plaats van te spreken over het voorbereidend werk voorafgaand dat heil. Het evangelie behoudt daarmee haar karakter van een belofte en verwordt niet tot een tweede wet, zoals in die tijd de neonomianen werd verweten. In vrijwel alle preken van Erskine, komt deze vorm van theologie uit de verf. Ook

zagen we dat Erskine de grens van de gereformeerde theologie opzoekt, na het marrow-conflict. Zo spreekt hij zo ruim over Christus' verzoening, dat dit tendeert naar algemene verzoening. Hiermee heeft hij de marrow-theologie op het scherpst van de snede verdedigd. Wel is het de vraag of hij hiermee zichzelf en de andere *marrow-men* heeft gediend. Hij speelde hiermee namelijk zijn tegenstanders in de kaart. Hoewel Erskines nadruk op de marrow-theologie vooral betrekking heeft op zijn algemene theologie, raakt zij toch zijn pastorale theologie. We zagen immers dat zijn prediking niet alleen pastoraal van toon is, maar ook betrekking had op de bediening van het Avondmaal. We constateren op basis hiervan dat de pastorale theologie van Erskine ook door zijn lijden aan de marrow-controverse is gekleurd.

Niet alleen bleken zijn preken inhoudelijk-theologisch bepaald door zijn eigen ervaring van lijden. Ook zijn catechese –die we veilig onder pastorale theologie mogen scharen- lijkt inhoudelijk vorm te hebben gekregen door de kindersterfte binnen zijn eigen gezin. Dit komt tot uitdrukking door de grote nadruk op de sterfelijkheid van jonge mensen en kinderen. Hoewel we niet een causaal verband kunnen aanwijzen tussen de kindersterfte binnen zijn gezin en de feitelijke inhoud van zijn catechesestof, bleek een zekere causaliteit tussen beide wel aannemelijk te maken.

Daarnaast kan nog gewezen worden op de pastorale theologie die tot uitdrukking komt in de correspondentie van Erskine. Zo ondersteunt hij bijvoorbeeld een familie in Dunearn ten aanzien van de patronaatsregeling. De pastorale steun die hij hier biedt, weerspiegelt overduidelijk zijn eigen standpunt in deze controverse. Ook daaruit blijkt dat zijn lijden aan de kerk inhoudelijk zijn pastorale theologie heeft beïnvloed.

Terugkijkend op dit hoofdstuk, valt op dat de kindersterfte waarmee Erskine werd geconfronteerd geen aandacht krijgt in zijn prediking. Wel zien we dat de kerkelijke conflicten een pregnante plaats hebben in zijn kanselboodschap. Dit kan de vraag oproepen wat hiervan de reden is. In dit hoofdstuk werd erop gewezen dat Erskine zijn lijden aan de kerk –dat hij onder woorden brengt als het vervolgd worden in zijn ambt en predikantswerk- als 'grover en vijandiger' heeft beschouwd dan welke uitwendige of fysieke vervolging dan ook. In deze opvatting zou een reden kunnen schuilen waarom het lijden aan de kerk

Erskines prediking nadrukkelijk heeft gestempeld. Dit verklaart echter nog niet een afwezigheid van de thematiek van de kindersterfte. De aandacht voor het ene thema, hoeft de aandacht voor een ander pregnant thema niet uit te sluiten. Waarin schuilt dan de reden van de absentie van dit thema? Mijns inziens is het antwoord op deze vraag te vinden in de historische situatie van toen. De periode van de puriteinen was een periode van een algemeen gangbare kindersterfte. Ik vermoed dat dit eraan bijgedragen heeft, dat Erskine er de noodzaak niet van heeft ingezien hier uitdrukkelijk bij stil te staan in zijn prediking. Anderzijds had het tegendeel daarvan ook waar kunnen zijn. Van een grote mate aan kindersterfte zou toch een overduidelijke roep om pastorale zorg kunnen zijn uitgegaan? Ook zou een duidelijke vorm van lijdens-theologie naar mijn mening in een pastorale behoefte hebben voorzien. Hoe dan ook, we moeten het antwoord op de vraag naar de opvallende afwezigheid van dit thema schuldig blijven.

*“Our crosses are like puffs of wind,
to blow our ship home;
They convey us to heaven’s gate,
but they cannot follow it into heaven.”³⁰⁸*

8. Samuël Rutherford en zijn persoonlijke omstandigheden

8.1 Biografische schets Samuël Rutherford

Samuël Rutherford werd in 1600 geboren in het Schotse Nisbet, Roxfordshire. Hij was de zoon van een welgestelde boerenfamilie. Toen zijn ouders zijn bijzondere intellectuele gaven opmerkten, kregen zij de overtuiging dat hij geroepen was voor de dienst aan God.

Uiteindelijk zou dit bewaarheid worden. De jonge Schot genoot zijn onderwijs in Jedburgh en Edinburgh. Op de universiteit van Edinburgh muntte hij vooral uit door zijn kennis van het Latijn en Grieks. Hier behaalde hij in 1621 ook zijn *Master of Arts*. Twee jaar later ging hij doceren aan dezelfde universiteit. Hier moest hij echter noodgedwongen vertrekken, na (vermeend) ongeoorloofd gedrag met een jonge vrouw, die later zijn vrouw zou worden. Dit incident heeft ertoe gediend om zijn bekering in gang te zetten, of op zijn minst positief te beïnvloeden.³⁰⁹ Later zou hij van zijn bekering zeggen dat hij deze te lang heeft uitgesteld.

Toen de zon aan het dalen was op de namiddag van zijn leven, ging hij pas het licht zien, zo schreef hij aan een vriend.³¹⁰ In 1625 hervatte Rutherford zijn studie aan de universiteit van Edinburgh en studeerde hij hier theologie. Twee jaar later werd hij gevraagd als pastor in de gemeente van Anworth. Vervolgens werd hij voor een periode van twee jaar verbannen naar Aberdeen. Daarna werd hij als professor aangesteld op het St. Mary’s College in St. Andrews. Hier werd het hem ook weer toegestaan te preken. Van 1643 tot 1647 droeg de puritein zijn steentje bij aan de Westminster Assembly. Hij heeft zich hierbij vooral verdienstelijk gemaakt door zijn aandeel in de Kleine Catechismus van Westminster. Na het bijwonen van de synode in Westminster, werd hij in 1651 als rector aangesteld op het zojuist genoemde college in St. Andrews. Hier zou hij de laatste veertien jaren van zijn leven doceren en preken. In 1661 overleed de puritein nadat hij enkele mede-ambtsbroeders erop gewezen

³⁰⁸ Een uitspraak uit een van de brieven van Samuël Rutherford, geciteerd in *Meet the Puritans*: Beeke/Pederson, *Meet the Puritans*, 729.

³⁰⁹ Beeke/Pederson, *Meet the Puritans*, 721.

³¹⁰ Rutherford, *Brief aan Robert Stuart, Brieven*, deel 2, 64.

had om vooral Christus te preken en geen mensen te behagen.³¹¹ De schriftelijke nalatenschap van de puritein bestaat uit verschillende preken en verhandelingen. Hij is echter vooral bekend geworden door de grote hoeveelheid brieven die hij heeft nagelaten. Veel van deze brieven werden geschreven vanuit zijn ballingsoord Aberdeen. In totaal werden 362 brieven gepubliceerd, waarvan we een Nederlandse vertaling te danken hebben aan de nadere reformator Jakobus Koelman.³¹²

8.2 Zijn huiselijk lijden

Rutherford is op grote schaal geconfronteerd met huiselijk lijden. Zo overleed zijn eerste vrouw, Euphame Hamilton, nadat zij dertien maanden intens had geleden. Zelf kampte hij in die periode geruime tijd met een hevige koorts. Kort na het overlijden van zijn vrouw, overleden ook hun beide kinderen. Vijf jaar na het overlijden van zijn eerste vrouw overleed eveneens zijn moeder aan wie hij veel steun had.³¹³ In 1640 hertrouwde de puritein met Jean M' Math. Met haar kreeg Rutherford nog zes kinderen, die gedurende zijn leven op een na allen stierven.³¹⁴ Zo verloor deze puritein in totaal acht kinderen in zijn leven. Slechts een dochter overleefde hem. Tot slot moet worden opgemerkt dat ook Rutherford zelf een zwakke gezondheid had. Tijdens zijn eerste ambtsperiode in Anworth werd hij al geplaagd door lichamelijke kwalen.³¹⁵ Ook tijdens zijn verblijf in Londen voor de synode van Westminster, had zijn lichamelijke zwakte een bezoek aan het thuisfront onmogelijk gemaakt.³¹⁶

8.3 Zijn lijden aan de kerk

Ook de ambtelijke en kerkelijke wegen waren voor Rutherford bezaaid met doornen. In 1630 moest hij verschijnen voor de rechtbank in Edinburgh. Reden voor zijn dagvaarding was zijn non-conformistische houding ten opzichte van de *Articles of Perth*. Deze *Articles* bestonden uit richtlijnen die in 1618 in de vorm van vijf artikelen waren opgesteld door een synode in het Schotse Perth.

³¹¹ Beeke/Pederson, *Meet the Puritans*, 721-727.

³¹² Rutherford, *De Brieven van Samuel Rutherford*, vertaald door Jakobus Koelman, deel 1, 1.

³¹³ Van Valen, *Pelgrim naar Immanuëls land*, 35.

³¹⁴ Beeke/Pederson, *Meet the Puritans*, 723-725.

³¹⁵ Van Valen, *Pelgrim naar Immanuëls land*, 215.

³¹⁶ Van Valen, *Pelgrim naar Immanuëls land*, 188.

De artikelen schreven voor dat:

1. sacramenten knielend moesten worden bijgewoond;
2. sacramenten desgevraagd thuis moesten kunnen worden bediend;
3. kinderen thuis gedoopt mochten worden in geval de situatie dit vorderde;
4. dat kinderen die hun catechismus, het Onze Vader, de Geloofsbelijdenis en de Tien Geboden konden opzeggen door bisschoppen gezegend zouden worden;
5. dat feesten als Pasen en Kerst herdacht moesten worden in de kerk.³¹⁷

Voor Rutherford betekenden deze zaken een herstel van rooms-katholieke elementen in de kerk, waardoor zij weer zou terugkeren naar de situatie van voor de Reformatie.³¹⁸ Het leidde volgens hem tot het verlies van het hervormingsdenken zoals dat haar krachtige doorwerking had gekregen onder de schotse reformator John Knox.³¹⁹ Uiteindelijk zou Rutherfords verschijning voor de rechtbank in Edinburgh niet leiden tot represailles.³²⁰ Zijn afkeer van rooms-katholieke instellingen, kwam ook tot uiting in zijn afwijzing van het bisschoppelijk ambt. Dit ambt vond volgens hem geen fundering in de Schrift. Zijn afkeurende houding leidde ertoe dat hij zich in 1636 voor bisschop Sydserff moest verantwoorden op een zitting in Wigtown.

Een ander kerkelijk front vond Rutherford in het Arminianisme. Tegen deze vorm van theologie was in 1636 zijn *Exercitationes Apologeticae pro Divina Gratia* verschenen. Dit strijdschrift tegen de arminianen vond geen drukkerij geen Engeland en Schotland, omdat dit voor de uitgevers een te precair onderwerp was. Om die reden werd dit geschrift gepubliceerd in Amsterdam.³²¹ Later zou in Utrecht nog een ander geschrift contra de arminianen van de pers rollen, namelijk *Examen Arminianismi*.³²² Nadat Rutherford zich in 1636 in Wigtown had moeten verantwoorden, wilde bisschop Sydserff de zaak door een Hogergerechtshof in Edinburg laten bekrachtigen. Toen Rutherford zich in dat jaar voor deze rechtbank moest verantwoorden, lag daar inmiddels zijn eerste werk dat tegen de

³¹⁷ Neal, *History of the Puritans*, vol. I, 469.

³¹⁸ Cook, *Samuel Rutherford and his Friends*, 7. Zie verder: Rutherford, *Brief aan Maria Mc. Naught, Brieven*, deel 3, 110. In deze brief verwijst Rutherford op afkeurende wijze naar een vergadering in Perth. De verdere inhoud van deze brief wijst op de vijf artikelen die in Perth zijn uitgevaardigd.

³¹⁹ Neal, *History of the Puritans*, vol.I, 111, 200. Zie ook: Beeke, *Living for Gods Glory*, 236.

³²⁰ Van Valen, *Pelgrim naar Immanuëls land*, 102.

³²¹ Van Valen, *Pelgrim naar Immanuëls land*, 101.

³²² Rendell, *Samuel Rutherford*, 77.

arminianen was verschenen. Op basis van zijn afwijzing van het bisschoppelijke gezag alsmede zijn anti-arminiaanse opstelling, werd Rutherford verbannen naar het noordelijke Aberdeen.³²³ Toen het in 1638 tot een botsing kwam tussen het Engelse parlement en de koning, wist Rutherford te ontsnappen uit Aberdeen. Hij wist Anworth te bereiken, maar dit was van korte duur. Nadat het presbyterianisme hersteld werd in de Kerk van Schotland, werd hem een professoraat toegewezen op het St. Mary's college in St. Andrews. Het achterlaten van de gemeente van Anworth heeft de puritein echter als een kruis ervaren. Na zijn bijdrage te hebben geleverd aan de Synode van Westminster, keerde hij terug naar het St. Mary's college. Hier volgden opnieuw moeilijke jaren voor de puritein. De Kerk van Schotland werd verdeeld in twee partijen. Zo werd het kamp verdeeld in voor- en tegenstanders van de kroning van koning Charles. Rutherford was een fel tegenstander van de acties die Charles opnieuw in het zadel moesten helpen. Deze strijd betekende voor hem echter een scheiding van enkele dierbare vrienden en broeders waarmee hij nauw had samengewerkt. Toen het herstel van de koning uiteindelijk een feit werd, werd Rutherford aangeklaagd voor verraad. Hij verloor zijn kerk, zijn leerstoel en zijn salaris. Tevens werd hij veroordeeld tot huisarrest. Toen het parlement uiteindelijk overging tot het ophangen van de tegenstanders van koning Charles en Rutherford de strop in het vooruitzicht had, werd hij ernstig ziek. Deze ziekte zou uiteindelijk leiden tot zijn dood.³²⁴

8.4 Zijn houding in het lijden en de duiding van het lijden

Om op het spoor te komen hoe Rutherford zijn eigen lijden heeft geduid en hoe hij zich hiertoe heeft verhouden, kunnen we opnieuw terecht bij zijn brieven. Hierin biedt hij de lezer een beeld van zijn zielenleven en vertelt hij over zijn ervaringen met betrekking tot het persoonlijke en ambtelijke lijden. Opmerkelijk genoeg schrijft hij over het overlijden van zijn acht kinderen nagenoeg niets. Slechts eenmaal verwijst hij hier op een versluierde wijze naar, in een brief aan Lady Kenmure, die op dat moment zelf recent een kind verloren heeft.³²⁵ Hij schrijft dat hij zich getroost heeft geweten door haar, toen hij 'niet minder bezwaard was in een dergelijk geval.'³²⁶ Dat is alles wat ons overgeleverd is ten aanzien van

³²³ Van Valen, *Pelgrim naar Immanuëls land*, 102-103.

³²⁴ Beeke/Pederson, *Meet the Puritans*, 723-727.

³²⁵ Rendell, *Samuel Rutherford*, 39.

³²⁶ Rutherford, *Brief aan Lady Kenmure, Brieven*, deel 3, 70.

de kindersterfte in Rutherfords gezinsleven. Over het verlies van zijn vrouw is de weduwnaar minder spaarzaam. Uit zijn correspondentie blijkt dat hij deze periode als een diepe lijdensweg heeft ervaren. In een brief aan Maria Mac. Naught schrijft hij in 1629: 'Indien u mij ooit een dienst wilt doen, zo bid nu de Heere voor mij, terwijl ik zo troosteloos ben, en zo vol zwaarmoedigheid, dat ik niet bekwaam ben langer onder de last te staan. De Almachtige heeft Zijn geselingen op mij verdubbeld; want mijn vrouw is in zo grote pijn nacht en dag, dat ik mij verwonderd heb waarom de Heere zolang vertoeft.' Hij noemt deze lijdensweg een beproeving.³²⁷ In een brief aan Lady Kenmure, die op dat moment recent weduwe is geworden, schrijft de weduwnaar over het verlies van zijn vrouw en over de vertroosting die hij daarna heeft ondervonden. Hij acht het verlies van zijn vrouw als het grootste verdriet op aarde, maar weet ook dat God deze lege plaats zal vervullen.³²⁸

Hierboven werd al vermeld dat Rutherford door een uitspraak van de autoriteiten, geen preekbevoegdheid meer had in Schotland. Ook werd reeds gezegd dat hij dit als een kruis heeft ervaren. Dit kruis heeft hem echter dermate zwaar gedrukt dat hij zei dat hij nooit meer naar de dood verlangd heeft dan toen.³²⁹ Het feit dat hij losgemaakt was van zijn gemeente in Anworh, heeft de balling ook als zwaar ervaren: 'Alleen, wee, wee is mij, vanwege mijn beroofde kudde, wegens de lammeren van Christus.'³³⁰ Aan Alexander Gordon schrijft hij hierover: 'Alleen de gedachtenis aan mijn goede dagen met Christus te Anworh, en aan mijn lieve gemeente (welker geval de droefheid van mijn hart is) is edik in mijn gesuikerde wijn.'³³¹ In een andere brief aan deze penvriend schrijft hij: 'Ik ben afgerukt van Zijn kudde, die mij lief is, en van het weiden van Zijn lammeren. Ik ga daarom in zak en as, als een die de huisvrouw van zijn jeugd verloren heeft.'³³² Eveneens kwam ter sprake dat hij zich in 1636 voor het Hooggerechtshof heeft moeten verantwoorden vanwege zijn houding tegenover de bisschop en zijn boek contra de leer van Arminius. Hierover schrijft hij tegen Maria Mac. Naught: 'Ik ben onder beproeving, en ben voor Christus' verbonden heren verschenen, tot een getuigenis tegen hen. De kanselier en de anderen verzochten mij met vragen, die niet behoorden tot mijn dagvaarding; die ik geheel ontweken heb te

³²⁷ Rutherford, *Brief aan Maria Mc. Naught, Brieven*, deel 3, 77.

³²⁸ Rutherford, *Brief aan Lady Kenmure, Brieven*, deel 3, 71.

³²⁹ Beeke/Pederson, *Meet the Puritans*, 725.

³³⁰ Rutherford, *Brief aan Lady Kenmure, Brieven*, deel 1, 29.

³³¹ Rutherford, *Brief aan Alexander Gordon, Brieven*, deel 3, 40

³³² Rutherford, *Brief aan Alexander Gordon, Brieven*, deel 3, 37.

beantwoorden, niettegenstaande zijn bedreigingen. Mijn nieuw gedrukt boek tegen de Arminianen, was een van mijn beschuldigingen; dat ik de bisschoppen geen *lords* noemde, was een andere beschuldiging... Sommigen spraken mij voor; maar mijn Heere bestierde het zo, dat ik met blijdschap in mijn lijden vervuld ben; en ik vind Christus' kruis zoet.³³³ Uit deze woorden valt op te maken hoe hij deze rechtszitting heeft ervaren. Ook wordt duidelijk hoe hij deze lijdensgang heeft ervaren. Overigens komt de notie dat Rutherford zijn kruis als 'zoet' heeft ervaren en dat hij hierin Christus' vriendelijkheid opmerkte, op diverse plaatsen terug in zijn brieven.³³⁴ Ook acht hij de verdrukking beter dan het wereldse genot. Zo schrijft hij aan Thomas Corbet: 'Ik wou de vreugde van mijn banden en gevangenis voor Christus niet verwisselen voor al de vreugde van deze slijkerige en vuile wereld.'³³⁵

Ook de notie van de overgave komt nadrukkelijk naar voren als kenmerkend voor Rutherfords houding in het lijden. Als hij verbannen is naar Aberdeen en daarmee losgemaakt van zijn gemeente in Anworth, schrijft hij: 'Het zal mij een smart zijn te horen, dat een wolf inkomt op mijn arbeid. Maar indien de Heere het toelaat, zo moet ik stilzwijgen.'³³⁶ In een andere brief aan Mac. Naught komen dezelfde noties aan de orde. Hij schrijft haar nadat enkele ambtsbroeders weer hun plaats in hun gemeente mochten innemen: 'Het past ulieden van Galloway allermeeft, rekesten en verzoeken te dat einde in te leveren, en een proef te nemen, of ik door bekwame middelen weer teruggebracht kan worden; wat de vrijheid belangt, tenzij ik hersteld wordt bij mijn kudde, dat is mij weinig; want mijn stilzwijgen is mijn grootste gevangenis. Immers hoe het ga, ik wacht op de Heere; ik hoop niet in mijn lijden te rotten. Heere, geef mij onderwerping, om te wachten... Maar Zijn wegen zijn niet gelijk mijn wegen, en ik kan Hem niet naspeuren.'³³⁷ Ook aan Alexander Gordon doet de balling zijn beklag. Vanuit Aberdeen schrijft Rutherford hem: 'Het is mij een verzoeking en ontroering, dat al de veertien bisschoppen alleen tegen mij van God zijn

³³³ Rutherford, *Brief aan Maria Mc. Naught, Brieven*, deel 3, 107.

³³⁴ Rutherford, *Brief aan Maria Mc. Naught, Brieven*, deel 3, 108; Rutherford, *Brief aan Maria Mc. Naught, Brieven*, deel 3, 111; Rutherford, *Brief aan Willem Fullertown, Brieven*, deel 3, 113; Rutherford, *Brief aan John Gordon, Brieven*, deel 1, 39; Rutherford, *Brief aan Lady Kenmure, Brieven*, deel 1, 28-29;³³⁴ Rutherford, *Brief aan Lady Kenmure, Brieven*, deel 1, 34-35; Rutherford, *Brief aan Alexander Gordon, Brieven*, deel III, 40; Rutherford, *Brief aan Alexander Gordon, Brieven*, deel 1, 117.

³³⁵ Rutherford, *Brief aan Thomas Corbet, Brieven*, deel 1, 116.

³³⁶ Rutherford, *Brief aan Maria Mc. Naught, Brieven*, deel 3, 112.

³³⁷ Rutherford, *Brief aan Maria Mc. Naught, Brieven*, deel 2, 43.

gewapend geworden, terwijl mijn andere broeders nog steeds prediken. Maar ik durf niet een woord meer zeggen, dan dit: het is goed Heere Jezus, omdat U het gedaan hebt.³³⁸ Aan een pen vriendin in Kenmure schrijft hij: ‘nochtans heeft mijn Heere tegen mij geen twist gemaakt; ik kijk met Hem, maar Hij geeft mij schone woorden, omdat mijn zonden, en de zonden van mijn jonkheid, slagen verdiend hebben: hoe ben ik aan mijn Heere verschuldigd, Die mij onder vele kruisen een gewenst en uitverkoren kruis gegeven heeft, namelijk te lijden voor de Naam van mijn Heere Jezus, aangezien ik toch ketenen moest hebben, zo heeft Hij gouden ketenen op mij gelegd, zijnde ook bevochtigd met vele vertroosting. Aangezien ik droefheid moet hebben, want ik heb gezondigd, o Mensenhoeder! Zo heeft hij vrolijke droefheid voor mij uitgekozen, ja eerlijke, geestelijke en heerlijke droefheid.’³³⁹ Uit dit laatste citaat valt niet alleen op te maken dat hij zijn lijden positief heeft geduid, maar ook dat hij dit wijt aan zijn eigen zonde. Voor hem vormt zijn eigen zondigheid een goddelijk motief voor het lijden. Dat de zonde een motief voor het lijden kan zijn, schrijft hij ook aan Lady Kenmure, die op dat moment zelf ook persoonlijke tegenslagen ondervindt. Rutherford schrijft haar: ‘maar u hebt nodig gehad al de kruisen, verliezen, veranderingen en droefheden van het hart, die u sinds die tijd overkomen zijn; Christus weet wel, dat het lichaam van de zonde die alle en meer zal uitstaan, zonder ten onder gebracht te worden; wij weten, Paulus had de dienst van de duivel nodig om hem met vuisten te slaan, en wij veel meer.’³⁴⁰ De verklaring voor het lijden die Rutherford vindt in zijn eigen zondigheid, past hij hier toe op de lijdenservaring van zijn correspondentente Kenmure.

In het begin van zijn ballingschap is de dissident opstandig geweest tegen God. Toch is hij hier van teruggekomen. Dit tekent hij op in een brief aan Lady Kenmure. Zo schrijft hij: ‘toen ik hier kwam, was ik stuurs en pruilde ik tegen Christus (...) maar ik zie, het was Zijn barmhartigheid...’³⁴¹ Zo kan worden gesteld dat de grondhouding van Rutherford gekenmerkt wordt door overgave aan de wil van God, ook als dit verlies en rouw betekent.

³³⁸ Rutherford, *Brief aan Alexander Gordon, Brieven*, deel 1, 117.

³³⁹ Rutherford, *Brief aan Lady Kenmure, Brieven*, deel 3, 113.

³⁴⁰ Rutherford, *Brief aan Lady Kenmure, Brieven*, deel 1, 37. Vermoedelijk wil Rutherford met deze – op een voor ons wat onduidelijke- wijze zeggen dat het lichaam van de zonde zo ten onder gebracht zal worden.

³⁴¹ Rutherford, *Brief aan Lady Kenmure, Brieven*, deel 1, 31.

9. Samuël Rutherford en zijn pastorale theologie

9.1 Zijn brieven

Eerder wezen we al op de grote schriftelijke nalatenschap van Rutherford, die ons vooral in de vorm van brieven ter beschikking staat. Om de lijdens-theologie van Rutherford op het spoor te komen, zijn we voornamelijk aangewezen op deze correspondentie. Ze geven een blijk van een grote pastorale betrokkenheid op zijn correspondenten, maar bieden eveneens een blik in de ziel van deze lijdende puritein. Over deze brieven schrijft Cook: 'And yet the letters still live on. Flowing straight from his own deep experience of the Son of God, Samuel Rutherford's words moved, challenged and consoled the hearts of those to whom he wrote.'³⁴²

9.2 Het lijden als echtheidskenmerk

In een brief gericht aan Johannes Fergushill, schrijft Rutherford in 1637: 'Het smart mij vanwege die kwijnende en langdurige bezoeking, die op uw vrouw is, maar ik weet, dat u het neemt voor een merkteken van een wettig geboren kind, en niet van een bastaard te zijn onder de Vader Zijn roede (...) de dorpelstenen, en pilaren van 't nieuwe Jeruzalem lijden meer slagen van Gods hamer en houwijzer, dan de gewone stenen van de zijmuur...'³⁴³ Hierin vallen een aantal zaken op. In de eerste plaats duidt de puritein het lijden als een echtheidskenmerk van het ware geloof. Daarnaast maakt Rutherford een toespeling naar het predikantschap van zijn correspondent. Rutherford stelt dat de pilaren in het nieuwe Jeruzalem meer te lijden hebben, dan de gewone stenen. Dit impliceert dat Gods knechten volgens hem meer hebben te verduren dan zij die niet dienen in het ambt. Tot slot wordt het lijden hier door Rutherford aangemerkt als een roede, hamer en houweel. Hij suggereert hiermee dat God het leven van de gelovige bewerkt door middel van de lijdenservaring. De gedachte van de roede als echtheidskenmerk komt ook terug in een brief aan Alexander Gordon. Hij werd gedagvaard voor het Hooggerechtshof in Edinburgh. Daarnaast verloor Gordon twee kinderen, toen hij van huis was om zich op die bewuste vergadering in Edinburgh te verantwoorden. Rutherford schrijft hem: 'Leg die twee roeden, die op u zijn,

³⁴² Cook, *Samuel Rutherford and his Friends*, 1.

³⁴³ Rutherford, *Brief aan Johannes Fergushill, Brieven*, deel 2, 18.

rechtuit, de ene binnen in uw huis, de andere buiten op uw persoon; de liefde denkt geen kwaad; indien u Christus' tarwe niet was, verordineerd om brood te zijn in Zijn huis, Hij zou u zo niet vermalen; maar houdt de middellijn, versmaad de roede niet, noch bezwijk.'³⁴⁴

Het lijden als kenmerk voor de gelovige, zien we ook terug in een brief aan Hugh Henderson. Rutherford schrijft hem in 1637 met de volgende woorden: 'Ik hoor dat u de merktekenen van Christus' sterven met u omdraagt, en dat uw broederen u uitgeworpen hebben, uws Meesters wil.'³⁴⁵ In een brief aan Maria Mc. Naught - die op dat moment ook tegenslag ondervindt- schrijft Rutherford dat het lijden het gouden kleed is voor de belijder.³⁴⁶ Aan dezelfde Mc. Naught schrijft hij in het slot van een andere brief: 'want u bent op de algemene en betreden weg ten hemel, als u onder onze Heere Zijn kruisen bent; u hebt meer reden, om u daarin te verheugen, dan in een gouden kroon.; verheug u, en wees blij, dat u de smaadheden van Christus draagt.'³⁴⁷ In een andere brief aan deze pen vriendin schrijft hij: 'Zalig bent u, indien u, wanneer de wereld u vertreedt in uw faam, en goede naam, nochtans de Heere Zijn goud bent, hebbende het beeld van de Koning des hemels op u gedrukt, en zijnde door Zijn Geest verzegeld tot de dag van uw verlossing.'³⁴⁸ Het lijden is volgens Rutherford eigen aan de weg achter Christus aan.

Betekent dit nu dat alleen gelovigen aan lijden worden onderworpen? Deze suggestie zou gemakkelijk kunnen worden gewekt op basis van bovengenoemde gegevens. Rutherford geeft antwoord op deze vraag in een preek over Jesaja 41:14-16. Deze preek houdt hij op een politiek uiterst precair moment, namelijk nadat het schotse leger de grens met Engeland heeft gepasseerd. De preek is dan ook pastoraal van karakter en wijst de hoorders erop dat ze als 'wormke Jacobs' zullen worden beschermd door God. Rutherford spreekt in deze preek zowel over het lijden van de kerk als het van de wereld. Hij zegt: 'Het lijden van de Kerk en van Gods kinderen is het lijden van Christus. Uw benauwd hart, uw verliezen, uw lijden zijn die van Christus. De verdrukkingen der wereld zijn bastaard verdrukkingen, zij staan niet in betrekking tot Christus. Er zijn er genoeg onder 't kruis, waarmede Christus

³⁴⁴ Rutherford, *Brief aan Alexander Gordon, Brieven*, deel 3, 76.

³⁴⁵ Rutherford, *Brief aan Hugh Henderson, Brieven*, deel 2, 20.

³⁴⁶ Rutherford, *Brief aan Maria Mc. Naught, Brieven*, deel 1, 63.

³⁴⁷ Rutherford, *Brief aan Maria Mc. Naught, Brieven*, deel 3, 80.

³⁴⁸ Rutherford, *Brief aan Maria Mc. Naught, Brieven*, deel 3, 91.

niets te maken heeft.³⁴⁹ In een preek over de Kananese vrouw spreekt Rutherford eveneens over het verschil tussen het lijden van de gelovige en de ongelovige. Hij stelt: 'want Gods roede is van zichzelf geen teken van wrekende gerechtigheid en ook niet van vrije barmhartigheid, maar ze ontleent haar natuur en specifieke karakter aan Gods oogmerk en voornemen. Al deze uitwendige plagen overkomen zowel de uitverkorenen als de verworpenen. De berouwhebbende moordenaar en de godslasterende moordenaar bevindingen zich onder dezelfde roede van God; beiden sterven een gewelddadige dood.' Verderop in deze preek zegt hij: 'Op de kiespijn van een verworpene schrijft en graveert God een stukje van de hel. En wanneer een gelovige levend verbrand, om de pijnbank gelegd en gefolterd wordt, stempelt Hij daarop het graveersel van de hemel, van barmhartigheid en goedertierenheid. Bastaardkruisen en wettig verwekte verdrukkingen hebben dezelfde vader, maar niet dezelfde moeder.'³⁵⁰ Het lijden van de gelovige wordt volgens hem getypeerd door de verwantschap daarvan aan het lijden van Christus. Ook de zaak waarom geleden wordt, is volgens hem bepalend voor het feit of men voor Christus lijdt. Lijdt men om 'Gods zaak' en beschouwd men het lijden als afkomstig van Christus, dan mag de verdrukking worden gezien als het lijden van een gelovige. 'Wel hen, die weten dat hun kruisen niet de hunne, maar dat het Christus' kruisen zijn, want dan zijn hun kruisen goed opgewonden in een weefsel van Zijn liefde, want dan zal het u geen kwaad doen noch u dooden, maar gij zult het lijdzaam en edelmoedig dragen.'³⁵¹ De preek over de Kananese vrouw heeft hij gehouden in 1640, na zijn verbanning in Aberdeen. Zijn verbanning heeft hij beschouwd als een lijden voor Gods zaak. Ook heeft hij daarin de goedheid van Christus mogen proeven, zo zagen we hiervoor. De noties die Rutherford ter sprake brengt in deze preek, lijken dan ook inhoudelijk bepaald door de ervaringen van de balling te Aberdeen.

9.3 Goddelijke motieven voor het lijden

In de theologie van het lijden, zoals we die kunnen destilleren uit de brieven van de puritein, blijkt dat hij het lijden beschouwt als een middel om af te zien van de wereldse genoegens. Zo schrijft hij aan Maria Mac. Naught dat God haar met Zijn 'liefdesbezoeking' heeft bezocht met het doel om haar geen wapenstilstand (*treves*) met de wereld te laten sluiten. De

³⁴⁹ Rutherford, *Preek over Jesaja 41:14-16, Een bedrukt en verdrukt volk bemoedigd*, 13.

³⁵⁰ Rutherford, *Beproeving en overwinning van het geloof*, 66-67.

³⁵¹ Rutherford, *Preek over Jesaja 41:14-16, Een bedrukt en verdrukt volk bemoedigd*, 13.

wereld moet voor haar een strijdtoneel blijven.³⁵² Als Lady Kenmure een kind heeft verloren, schrijft de puritein haar dat God als de Landman reeds enige takken afgekapt heeft en dat dit ertoe moet dienen om haar wit en rijp te maken voor Zijn oogstmes. De Heere heeft -zo gaat hij verder- haar gespeend van de wereld, het is Gods wil geweest dat de wereld niet haar erfdeel zou zijn.³⁵³ In een ongedateerde brief, gericht aan een vrouw die recent weduwe is geworden, schrijft hij: 'Omdat onze Heere Jezus uw man tot Zich genomen heeft, zo weet ik, dat het was, om plaats voor Zichzelf te maken; Hij snijdt uwe liefde tot het schepsel af, opdat u mocht leren, dat God alleen is de rechte eigenaar van uw liefde, droefheid, verlies, bedruktheid, dood, of het ergste wat er is, uitgenomen de zonde (...) u moet leren, het kwade te maken tot uw grote goed, en troost, vrede, blijdschap en gemeenschap met Christus te spinnen uit uwe moeilijkheden...' God heeft haar volgens de puritein bezocht met lijden, zodat ze in deze 'duimbreed tijd' haar hart niet op 'de ijdele wereld' zou zetten.³⁵⁴ Uit deze voorbeelden blijkt dat God volgens Rutherford het lijden gebruikt, om de wereldsgezindheid van Zijn kinderen in te perken en hen de ogen naar boven te doen slaan. Zoals al eerder in dit hoofdstuk bleek, duidt Rutherford het lijden ook regelmatig als een roede die God hanteert.³⁵⁵ De roede die God hanteert, kan evenwel voor de gelovige als ongelovige worden gebruikt. De uitwerking is in beide gevallen echter verschillend. Zo dient zij in het leven van de gelovige tot gerechtigheid en in het leven van de ongelovige tot wrekende gerechtigheid, waarmee Rutherford doelt op een straf.³⁵⁶

9.4 De houding in het lijden

Rutherford heeft zich vooral standvastig getoond inzake kerkelijke kwesties, ook als dit een lijdensweg voor hem betekende. Zo heeft hij zich meerdere malen moeten verantwoorden voor zijn afkeurende houding ten aanzien van het bisschoppelijk gezag. Ook stemde hij niet in met de *Articles of Perth* en verdedigde hij de leer van vrije genade tegenover de arminianen. In zijn pastorale theologie zien we dat hij er meermalen toe oproept om deze standvastigheid vast te houden. Ook als lijden het deel is van onverzettelijkheid, moet dit toch verkozen worden boven de verdrukking. Al eerder kwam Maria Mac. Naught ter sprake.

³⁵² Rutherford, *Brief aan Maria Mc. Naught, Brieven*, deel 3, 84.

³⁵³ Rutherford, *Brief aan Lady Kenmure, Brieven*, deel 3, 70.

³⁵⁴ Rutherford, *Brief aan een edele vrouw na de dood van haar man, Brieven*, deel 1, 50.

³⁵⁵ Rutherford, *Beproeving en overwinning van het geloof*, 23, 66-67.

³⁵⁶ Rutherford, *Beproeving en overwinning van het geloof*, 66-67.

Aan deze penvriendin richtte Rutherford minstens 47 brieven, waardoor zij als een van zijn belangrijkste correspondenten mag worden beschouwd. Maria haar man, William Fullerton, had een aanzienlijke positie bemachtigd als provoost.³⁵⁷ Vanwege deze hoge positie spoorde Rutherford hem verschillende malen aan om standvastig te zijn in zijn presbyteriaanse en christelijke opvattingen. Zo schrijft hij in 1631 aan Maria Mac. Naught: 'Laat uw man in alle zaken van 't gericht Christus' zijde nemen, tot bescherming van de armen, en noodduftigen, en onderdrukten, tot handhaving van recht en billijkheid in de stad. En weest u zonder vrees.' Aan het slot van deze brief spoort hij haar ertoe aan om jegens haar man niet te zwijgen: zij moet hem aansporen tot standvastigheid.³⁵⁸ In een andere brief schrijft hij aan haar: 'Moedig uw man aan; ik wilde hem raden naar Edinburgh te schrijven aan enige verstandige rechtsgeleerden, om te vernemen, wat uw man, als de hoofdofficier mag doen, in een ingedrongen leraar tegen te staan en hoe zich te gedragen omtrent de nieuwe bisschop...' Voorts schrijft hij: 'u zult meer kloekmoedigheid hebben onder de vervolging; vrees niet... En indien uw man de eerste magistraat persoon is, die voor Christus Naam in deze vervolging lijden zal, zo mag hij blij zijn, dat Christus de eerste krans op zijn hoofd en het uwe zet.' Hij besluit deze brief met: 'verzoek uw man mijnentwege, dat hij zich eerlijk toont omtrent Christus; hij zal bij Christus geen verlies doen.'³⁵⁹ Met deze woorden worden Maria en haar man aangespoord om standvastig te zijn inzake hun reformatorische geloofsovertuiging. Als dit een lijdensgang betekent, moet dit door hen als een eer worden beschouwd.

Ook anderen worden tot strijd aangespoord. Vanuit ballingsoord Aberdeen spoort Rutherford zijn penvriend John Gordon aan met de woorden: 'Mijn bemindste in de Heere, staat vast in Christus, houdt het geloof, strijdt voor Christus; worstelt voor Hem, en neemt van de mensen ongunst voor Gods gunst; er is geen vergelijking tussen deze.'³⁶⁰ In een avondmaalspreek over Zacharia 13: 7-9 klinkt het tot de gemeenteleden van Anworth: 'Bent u een belijder en in de kerk? Wees trouw aan Christus, en sta voor Zijn zaak.'³⁶¹

³⁵⁷ Cook, *Samuel Rutherford and his Friends*, 33.

³⁵⁸ Rutherford, *Brief aan Maria Mc. Naught, Brieven*, deel 3, 80.

³⁵⁹ Rutherford, *Brief aan Maria Mc. Naught, Brieven*, deel 3, 104.

³⁶⁰ Rutherford, *Brief aan John Gordon, Brieven*, deel 1, 40.

³⁶¹ Rutherford, *Preek over Zacharia 13:7-9, Communion Sermons, Sermon II*, 2.

Alexander Gordon, die zich moest verantwoorden voor de bisschop van Galloway, wordt door Rutherford toegerust met de woorden: 'Ik heb onlangs gehoord van uw nieuwe beproeving door de bisschop van Galloway. Vrees geen leem, noch wormen-aas. Laat de waarheid van Christus geen ongelijk krijgen in uw handen; het is uw winst, indien Christus verheerlijkt wordt, en 't is uw heerlijkheid, Christus' getuige te zijn. Ik verzeker u, dat uw lijden Christus' voordeel en overwinning is; want 't gelieft Hem het zo te rekenen.'³⁶² Hij die in ballingschap zat vanwege zijn strijd lust tegen het Arminianisme en bisschoppelijke hiërarchie, bemoedigt op deze wijze anderen die in de branding van kerkelijke tegenslag verkeren.

9.5 Overgave

Als het gaat om de houding in het lijden, zoals dit naar voren komt in Rutherfords theologie van het lijden, springt onmiddellijk de onvoorwaardelijke overgave aan God in het oog. Om dit onderdeel recht te doen, staan we daarbij in deze paragraaf stil. In het vorige hoofdstuk kwam aan de orde dat Rutherford zichzelf op zijn lijdensweg onderwierp aan de besluiten van God. Meerdere malen maakt hij er in zijn brieven gewag van, dat hij zijn hand op de mond doet. 'Wat God doet is goed', dat is de teneur in zijn brieven. Deze overgave zien we ook terug in zijn lijdens-theologie. Als Lady Kenmure door een ziekte wordt bevangen schrijft Rutherford haar dat hij gehoord heeft dat ze ziek is. Hij schrijft vervolgens: 'doch ik vertrouw dat u geleerd hebt te zeggen; het is de Heere, Hij doe wat goed is in Zijn ogen.' Verderop in deze brief spreekt hij over een 'heilige onderwerping' ten aanzien van alles wat God afneemt. Hij schrijft vervolgens: 'Daarom Mevrouw, wil uw Heere, dat u in alle staten van het leven zult zeggen: Uw wil geschiede gelijk in de hemel, also ook op de aarde...' Volgens Rutherford weet God wat goed voor haar is.³⁶³ In een andere brief aan deze pen vriendin, spreekt Rutherford over de oven van de verdrukking. Daarna schrijft hij: 'murmureert noch knort niet heimelijk in uw gemoed; als Hij u in liefde slaat, wacht u van terug te slaan; dat is gevaarlijk; want die terug slaan, zullen de laatste slag krijgen.'³⁶⁴ In een brief die Rutherford schrijft vanuit St. Andrews, wijst hij haar erop dat het 'onbetamelijk voor het nietig schepsel is, dat het leem tegen de pottenbakker, de formeerder van alles antwoordde.'³⁶⁵ Als Lady

³⁶² Rutherford, *Brief aan Alexander Gordon, Brieven*, deel 2, 38.

³⁶³ Rutherford, *Brief aan Lady Kenmure, Brieven*, deel 3, 43.

³⁶⁴ Rutherford, *Brief aan Lady Kenmure, Brieven*, deel 3, 58-59.

³⁶⁵ Rutherford, *Brief aan Lady Kenmure, Brieven*, deel 3, 199.

Kenmure haar tweede kind verliest aan de dood, krijgt ze opnieuw een brief van de puritein onder ogen. Hierin leest zij: 'Ik heb ook gehoord mevrouw, dat uw kind is weggenomen; het is het beste te bezitten of te missen naar dat het Hem behaagt.'³⁶⁶ Een jaar later verloren Lady Kenmure en haar man hun derde kind. Kort daarna werd haar man ernstig ziek.³⁶⁷ Als haar man is overleden schrijft Rutherford Lady Kenmure over de goddelijke vertroosting die hij zelf heeft mogen ervaren na het overlijden van zijn vrouw. Hij vervolgt: 'zo vertrouw ik, dat de Heere dit zal gedenken, en geven u nu troost in zo'n tijd als in deze is, waarin uw liefste Heere u tot een weduwe gemaakt heeft, opdat u een vrije vrouw voor Christus mag zijn... Die zo de uwe niet was, terwijl uw man leefde, zo leest Gods goedertierenheid uit deze bezoeking.' Rutherford brengt opnieuw zijn eigen ervaring ter sprake ten aanzien van het verlies van zijn vrouw. Hij duidt dit voor zichzelf als 'de grootste wereldse droefheid.' Hij wijst haar er vervolgens op dat God de lege plaats in het leven van de weduwe met Zichzelf zal vervullen. Hij schrijft: 'Zie, en merk dan, wat u verloren hebt, en hoe weinig het is.'³⁶⁸ In een andere brief die Lady Kenmure van de puritein ontvangt, schrijft deze haar opnieuw over het overlijden van haar man. Rutherford schrijft dat hijzelf bedroefd is vanwege het overlijden van haar man. Hij vervolgt: 'En Hij heeft u geleerd, uw ziel neer te zetten op het welbehagen van de Heere, Die geen rekenschap geeft van Zijn zaken aan iemand van ons... en wij moeten Zijn order eerbiedigen...'³⁶⁹ We zien hierin dat de pastorale theologie en de lijdens-theologie van Rutherford gevoed en gevormd is door zijn eigen lijdenservaring.

Vanuit zijn ballingsoord schrijft Rutherford aan Earlestown de Jonge: 'O, wat een dwaasheid is het, neer te zitten en te wenen over een besluit Gods, dat stom en doof is voor onze tranen, en alzo steeds onbeweeglijk moet staan, als God die het gemaakt heeft; want wie kan achter de Heere komen, om te veranderen of te verbeteren 't geen Hij besloten of gedaan heeft?'³⁷⁰ Als Alexander Gordon tijdelijk in Edinburgh is, overlijden thuis twee van zijn kinderen, zo zagen we eerder. Als dit Rutherford ter ore komt, neemt hij de pen ter hand en schrijft hij hem in een pastorale brief: 'Dank God, dat Christus in uw afwezen in uw huis kwam, en enige van uw kinderen met Zich nam. Hij had zoveel verwachting van uw liefde,

³⁶⁶ Van Valen, *Pelgrim naar Immanuëls land*, 86.

³⁶⁷ Van Valen, *Pelgrim naar Immanuëls land*, 86-87.

³⁶⁸ Rutherford, *Brief aan Lady Kenmure, Brieven*, deel 3, 71.

³⁶⁹ Rutherford, *Brief aan Lady Kenmure, Brieven*, deel 3, 142.

³⁷⁰ Rutherford, *Brief aan Earleton de Jonge, Brieven*, deel 2, 48.

dat u er niet aangestoten zoudt zijn. En al nam Hij ook al de anderen, zo kan Hij toch niet komen aan uw verkeerde zijde. Ik twijfel niet, of al waren uw kinderen van goud, u oordeelt ze goed aan Hem besteed.’³⁷¹

Uit deze gegevens blijkt dat de puritein anderen ertoe aanspoort om zich over te geven aan Gods wil en weg. Volgens hem heeft de mens niet het recht om tegen Gods besluiten in te gaan. De overgave die Rutherford zelf praktiseerde tijdens zijn eigen lijdensgang, wordt door hem als normatief opgelegd aan zijn correspondenten. Zijn verlies van dierbaren en de wijze waarop hij dit heeft verwerkt, is vormend voor de manier waarop hij zijn theologie van het lijden gestalte geeft.

We zien dit ook terug in de wijze waarop hij schrijft over het verlies van goederen. Zelf heeft aan den lijve ondervonden wat het is om verstoken te zijn van kerk en bezit. Hij heeft deze vorm van lijden op verschillende plaatsen geduid als een aangename ervaring die hij dikwijls omschrijft als zoet. In een pastorale brief aan Maria Mc. Naught schrijft de balling vanuit Aberdeen: ‘en Hij (Christus, RdJ) zegt tot Zijn heiligen: Ik geef u een slecht houten zwaard in uw hand , en dat is: lijden, slagen krijgen, beroving van uw goederen. En met uw houten zwaard zult ge de overwinning krijgen en bevechten.’³⁷² In deze bemoediging klinkt de situatie van Rutherfords eigen verbanning door, waardoor hij geld en goed verloor.

Niet alleen in zijn pastorale brieven klinkt een oproep tot overgave door. In de hierboven reeds genoemde preek over Jesaja 41:14-16 klinkt ook een aansporing door zich in situatie van lijden te onderwerpen aan God. Rutherford zegt: ‘Nu het den Heere behaagt Zijn Kerk vele schoone beloften te geven, laat ons, wanneer de lucht in het Westen zwart is, die aangrijpen als wij verdrukt worden; laat ons leeren al onze kruisen van onzen Heere aan te nemen, gelijk het ons betaamt, en onze kruisen niet bederven door ze van eenige andere oorzaak te ontvangen dan uit de hand van God. Als wij konden leeren al onze kruisen in de handen van onzen Heere te geven, opdat Hij erover beschikke, en ze alle van Hem te ontvangen, wij zouden er beter bij varen, dan wij meestentijds doen.’ Rutherford

³⁷¹ Rutherford, *Brief aan Alexander Gordon, Brieven*, deel 3, 76.

³⁷² Rutherford, *Brief aan Maria Mc. Naught, Brieven*, deel 1, 63.

onderstreept zijn boodschap met de woorden: 'Doch het is uw verdiende loon, dat uw kruis en uw moeite uw dood is, wanneer gij ze niet aan uw Heere wil overgeven...'³⁷³

9.6 Vergelding

Op verschillende plaatsen legt Rutherford een milde houding en vergevingsgezindheid aan de dag.³⁷⁴ Toch is zijn houding jegens zijn opponenten ambivalent. Daar waar enerzijds sprake is van vergevingsgezindheid, leggen verschillende passages uit zijn brieven en preken nadruk op de notie van de vergelding. Vanuit zijn ballingsoord Aberdeen schrijft Rutherford aan Maria Mac. Naught: 'De Heere heeft mij laten zien, en doet mij dagelijks klaar zien, welke diepe voren de Arminianen, en de volgers ervan op Gods Israël zullen trekken. Doch onze Heere snijdt de koorden van de goddelozen af.'³⁷⁵ Ook schreef hij: 'God heeft Zijn vijanden bijeenverzameld, als schoven om te dorsen. Laten wij stilstaan en rusten op deze beloften.'³⁷⁶ In de genoemde preek over de Kananese vrouw zegt de Schot: 'Nu laat God van de hemel een droevige stortbui van bloed op deze drie koninkrijken regenen. Maar Hij heeft in al Zijn werken Zijn ene voet op de gerechtigheid gezet, opdat Zijn toorn de beker van kwaadwilligen, prelaten en pausgezinden tot de rand zal vullen, en Zijn andere voet op de barmhartigheid, om af te wassen de drek der dochteren Sions...'³⁷⁷ Overigens worden in zijn preken ook verwijzingen gemaakt naar 'de grote vijand van de genade, Jacobus Arminius'³⁷⁸ of naar 'godslasterlijke papen.'³⁷⁹ Omdat deze preken veel pastorale theologie bevatten, wordt deze vorm van theologie daardoor tegelijk gestempeld door het ongenoegen van Rutherford over bepaalde personen en opvattingen. De strijd die hij zelf heeft moeten voeren met deze kerkelijke fronten, klinkt dan ook volop door in de wijze waarop hij zijn pastorale theologie vorm geeft in deze preek.

³⁷³ Rutherford, *Preek over Jesaja 41:14-16, Een bedrukt en verdrukt volk bemoedigd*, 9.

³⁷⁴ Van Valen, *Pelgrim naar Immanuëlsland*, 74. Zie ook: Cook, *Samuel Rutherford and his Friends*, 46.

³⁷⁵ Rutherford, *Brief aan Maria Mc. Naught, Brieven*, deel 3, 93.

³⁷⁶ Van Valen, *Pelgrim naar Immanuëls land*, 51.

³⁷⁷ Rutherford, *Beproeving en overwinning van het geloof*, 34. Met 'drie koninkrijken' worden Ierland, Schotland en Engeland bedoeld, zie dezelfde bron.

³⁷⁸ Rutherford, *Beproeving en overwinning van het geloof*, 45, 53.

³⁷⁹ Rutherford, *Preek over Openbaring 21:4-8, Een bedrukt en verdrukt volk bemoedigd*, 103.

9.7 Geleende panden en afgesneden bloemen

Rutherford heeft in zijn leven acht kinderen verloren. Hij heeft er nergens melding van gemaakt hoe hij dit verlies heeft ervaren. Wel biedt hij verschillende malen pastorale steun aan zijn correspondenten, die eveneens met kindersterfte werden geconfronteerd. In de woorden waarmee de puritein zijn lezers bemoedigt, kunnen we een duidelijke vorm van lijdens-theologie onderscheiden. Zo beschouwt hij kinderen als 'leenpanden' die men vrijwillig moet teruggeven aan God als Hij ertoe besluit hen tot Zich te nemen. Ook vergelijkt hij gestorven kinderen met afgevallen bloemen. Zo schrijft Rutherford in een brief aan Agnes Mc. Math: 'Indien de Heere uw kind weggenomen heeft, zo is de tijd, die tot bezitting van hem gegund was, uitgelopen; en omdat Christus hem niet wilde missen, zo staat het u toe, stil te zwijgen en de soevereiniteit en vrijheid te aanbidden, die de Formeerder heeft over 't leem, en over de stukken van aardse nieten, aan welke Hij het leven gaf. En wat is de mens, dat hij de Almachtige zou roepen, en dagvaarden hierbeneden voor zijn lager hof; want Hij geeft geen rekenschap van Zijn doen. En indien u een kind ter leen zult ontvangen, en hem met vrolijkheid aan onze Heere weer teruggeven, gelijk Zijn geleende goederen tot Hem dienden weer te keren, zo gelooft, dat hij niet weggegaan, maar vooruit gezonden is; en dat de verandering van 't land u moest doen denken, dat hij voor u niet verloren is, die voor Christus gevonden is (...). Indien hij in zijn fleur en bloem is afgevallen, denkt de bloem is in Christus' schoot in de hemel gevallen. En gelijk hij voor een poos geleend was aan de tijd, zo is hij gegeven aan de eeuwigheid, die u zelf zal ontvangen.'³⁸⁰

Als Lady Kenmure in het jaar 1632 een kind heeft gekregen, schrijft Rutherford: 'Ik heb gehoord, dat God u een kind gegeven heeft, of liever Hij heeft er u voor een tijd één geleend. God wil niet dat u 't zelf iets anders achten zult dan een geleende bloem; laat de bloem verwelken, wanneer het Hem belieft, die zomer en winter maakt, en laat de reuk daarvan u niet na aan 't hart gaan... Doch het zou wijsheid zijn, dat u dacht, dat geleende goederen geen eigendom zijn, en dat u alles wat God u geeft, zachtjes en middelmatig in uw hand hield.'³⁸¹ Twee jaar later blijkt de Lady een kind te hebben verloren. Vanuit Anworth schrijft de puritein haar met de woorden: 'zo geloof ik, dat het geloof u zal leren, een slaande Heere te kussen, en te erkennen, dat de soevereiniteit Gods, in de dood van een kind, boven de

³⁸⁰ Rutherford, *Brief aan Agnes Mac. Math, Brieven*, deel 3, 139-140.

³⁸¹ Rutherford, *Brief aan Lady Kenmure, Brieven*, deel 3, 63.

macht van ons sterfelijke mensen is, als die een bloem mag afplukken in het uitbotten, zonder daarover berispt te worden. indien onze lieve Heere één van Zijn rozen afplukt, en zure en groene vrucht aftrekt, voordat de oogst is, wie kan Hem beschuldigen?’³⁸² Ook een andere penvriendin in Earleston moet haar kinderen als geleend beschouwen: ‘Laat uw kinderen zijn als zoveel bloemen u van God geleend; indien de bloemen sterven of verwelken, zo dank God voor een zomers genot ervan, en houd goede nabuurschap, mits Hem te lenen en te borgen.’³⁸³

9.8 Het lijden aan de kerk

In het vorige hoofdstuk kwam Rutherfords houding inzake de *Articles of Perth* al ter sprake. We zagen dat hij keerde tegen deze Engelse vormen en gebruiken, die men ontleende aan het voor-reformatorische en rooms-katholieke denken. Nadat Rutherford is verbannen naar Aberdeen, schrijft hij een pastorale brief aan zijn gemeente in Anworth, die hij met pijn in het hart heeft achtergelaten. De ‘onderdrukte gevangene van Christus’ bemoedigt zijn gemeente in deze brief. Naast bemoedigende woorden, klinken echter ook pastorale aanwijzingen. Hij schrijft: ‘Ik heb u onderwezen omtrent het bijgeloof en afgoderij van ’t knielen, als men ’s Heeren nachtmaal ontvangt, van het kruismaken in de doop, en ’t onderhouden van dagen van mensen, zonder enige toestemming van Christus, onze volmaakte Wetgever.’³⁸⁴ Met deze woorden roept hij zijn gemeente ertoe op om niet in te stemmen met de artikelen van Perth. Vanwege zijn afkeuring van deze artikelen, had hij zichzelf moeten verantwoorden. De houding van standvastigheid die hem daarin kenmerkte, vraagt hij ook van zijn gemeente: ‘stem niet toe met het witte overkleed en gestel van de mispaap (...) het gruwelijk buigen voor de houten altaren, dat onder u zal komen.’ En verder: ‘U bent geen gehoorzaamheid schuldig aan de bastaardcanones of regels, zij zijn onwettig, lasterlijk, en bijgelovig; al de ceremonieën, die in de vuile schoot van de antichrist liggen.’ Hij roept zijn gemeente er verder toe op om vervolging te accepteren en Christus’ kruis op zich te nemen.³⁸⁵

³⁸² Rutherford, *Brief aan Lady Kenmure, Brieven*, deel 3, 70.

³⁸³ Rutherford, *Brief aan vrouwe Earleston, Brieven*, deel 1, 60.

³⁸⁴ Rutherford, *Brief aan zijn gemeente, Brieven*, deel 1, 21.

³⁸⁵ Rutherford, *Brief aan zijn gemeente, Brieven*, deel 1, 21.

Ook Alexander Gordon wordt door de balling uit Aberdeen aangespoord om te lijden voor de goede zaak. Gordon moest zich verantwoorden voor het Hoogerechtshof in Edinburgh vanwege zijn steun aan de presbyterianen. Ook zou hij geweigerd hebben een predikant aan te stellen, die van hogerhand was toegewezen aan deze gemeente. Hij werd hiermee de eerste uit de provincie Galloway die gedagvaard werd vanwege 'de Naam van Jezus.'³⁸⁶ Rutherford spoort hem als volgt aan in een brief: 'Ik heb gehoord, hoe uw tegenpartijders boosaardig tegen u gemoed zijn... Maar het is een groot deel van uw heerlijkheid, dat de zaak niet uwe, maar van uw Heere is, Die u dient; en ik twijfel niet, of Christus zal het Zijn eer rekenen, Zijn zwakke knecht te hulp te komen... U zult Christus, een koning, tot borg hebben, voor uw inkomsten, en voor al uw verliezen (...) al zouden lichaam, leven en goederen voor Christus uw Heere gaan, en al zoudt u 't hoofd voor Hem verliezen, nochtans, Luk. 21:18: niet één haar van uw hoofd zal verloren gaan vs. 19: bezit dan uw ziel in uw lijdzaamheid; en omdat u de eerste man bent in Galloway, die voor de Naam van Jezus is opgeroepen, en proces aangedaan, zo is Zijn oog op u geweest, als op een, die Hij aangesteld heeft, om te zijn onder Zijn getuigen. Christus heeft gezegd: Alexander Gordon zal de eerste aanleider zijn in 't getuigen van een goede belijdenis, en daarom heeft Hij de krans van voor Hem te lijden, eerst op uw hoofd gesteld.'³⁸⁷ Uit alles valt op te maken dat de weg die Rutherford als dissident moest gaan, hier de motivatie vormt om zijn medebroeder pastoraal te ondersteunen. Rutherford spoort Gordon aan tot standvastigheid en wijst hem erop dat hij voor een goede zaak zal lijden. Zelf heeft Rutherford voortdurend in zijn brieven aangegeven dat hij ook voor de goede zaak heeft geleden en dat het een 'zoete zaak' is om voor Jezus Naam gevangen te zitten. Ook hierin zien we de pastorale theologie beïnvloed door Rutherfords eigen biografie.

³⁸⁶ Van Valen, *Pelgrim naar Immanuëls land*, 76.

³⁸⁷ Rutherford, *Brief aan Alexander Gordon, Brieven*, deel 3, 75.

9.9 Evaluatie

Op basis van bovenstaande kunnen we concluderen dat de pastorale theologie en de theologie van het lijden van Samuël Rutherford diepgaand is beïnvloed door diens eigen biografie. Rutherford wist hoe het was om zich te moeten verantwoorden voor zijn opvattingen en om hiervoor verbannen te worden. Op verschillende plaatsen bepaalt deze wetenschap en ervaring zijn pastorale theologie. Niet alleen wordt zijn gemeente, die hij noodgedwongen moest achterlaten, opgeroepen om staande te blijven in hun opvattingen. Ook verschillende correspondenten worden door Rutherford aangemoedigd om te blijven staan voor hun standpunt en om het lijden dat hieraan verbonden is dankbaar te accepteren. Deze zaken uit zijn pastorale theologie weerspiegelen haarfijn zijn eigen biografie.

Met name als het gaat om kindersterfte, springen zijn theologische opvattingen met betrekking tot het lijden in het oog. Herhaaldelijk wijst hij zijn correspondentievrienden erop om kinderen te beschouwen als zijnde geleend van God. God kan over hen beschikken en hen al vroeg tot Zich nemen. Als God hiertoe besluit, kan deze beslissing slechts worden aanvaard in onderwerping aan Hem. Het past de mens niet om Hem ter verantwoording te roepen. Verschillende malen gebruikt Rutherford de metafoer van een bloem die afgesneden wordt in de zomer van het leven. Zelf heeft hij in grote mate ervaren hoe het is om kinderen te verliezen. Hoewel we in zijn schriftelijke nalatenschap niet kunnen vinden hoe hij hiermee omgegaan is, lijkt zijn theologie van het lijden toch sterk bepaald door zijn eigen ervaring van kindersterfte.

Rutherford heeft het lijden vooral geduid als een 'roede'. Het feit dat God deze roede hanteert, geeft aan dat men participeert in het heil. God kastijdt Zijn kinderen, terwijl bastaardkinderen hieraan ontkomen. Hierdoor fungeert het kruis als een waarmerk voor de gelovige. Het vormt een kenmerk van genade, waaraan de lijder zichzelf kan toetsen. Ook kan de verdrukte hieraan troost ontleen. Men is immers op de goede weg. Wel wijst Rutherford er met nadruk op dat het niet alleen gelovigen zijn, die met Gods roede in aanmerking komen. Ook ongelovigen kunnen door God worden geslagen, zij het dat dit dan in het teken staat van oordeel en straf. Bij Gods volk heeft het slechts een uitwerking ten goede. Het gaat volgens Rutherford om de aard en het doel van de roede. Het lijden moet

volgens er volgens de puritein toe dienen dat het aardse leven haar glans verliest. Zelf heeft hij er blijk van gegeven vanuit deze overtuiging te leven. Zo spreekt hij op verschillende plaatsen geringschattend over het leven op de wereld, ten gunste van het hemelleven. Zijn correspondenten worden er door hem herhaaldelijk op gewezen dat hun lijdensweg eraan zal bijdragen dat men gespeend wordt van de wereld. Hierdoor zal God aan Zijn eer komen, omdat Hij in deze weg op de eerste plaats komt. Ook het verlies van gezinsleden moet eraan bijdragen dat men zich met meer toewijding richt op God. Gezien het feit dat Rutherford deze opvattingen niet motiveert met een bijbelse onderbouwing, lijken deze opvattingen vooral ontleend te zijn aan zijn persoonlijke overtuiging. Dat ook hierin zijn eigen lijdenservaring heeft meegespeeld, kan moeilijk worden ontkend.

10. Conclusies

10.1 Conclusie deelvragen

In deze masterthesis werd een onderzoek verricht naar de verhouding tussen de biografie en pastorale theologie bij John Bunyan, Ralph en Ebenezer Erskine en Samuël Rutherford. Het ging daarbij om de vraag hoe de pastorale theologie in brede zin, of lijdens-theologie in engere zin, is beïnvloed door de lijdenservaring van deze puriteinen. Aan deze hoofdvraag ging een drietal onderzoeksvragen vooraf. Zo werd eerst de vraag gesteld in hoeverre de vier puriteinen zelf aan lijden onderworpen zijn geweest. Daarna volgde een onderzoek naar de wijze waarop zij dit lijden hebben geduid en hoe zij zich hiertoe hebben verhouden. Deze drie deelvragen zullen nu eerst aan bod komen, waarna een conclusie volgt ten aanzien van de hoofdvraag.

10.1.1 Hun persoonlijk lijden

Gesteld kan worden dat de vier onderzochte puriteinen op grote schaal een ervaring van lijden hebben doorgemaakt. Ze werden in de eerste plaats geconfronteerd met veel sterfgevallen in hun gezinsleven, dan wel familiekring. Ook hebben de mannen persoonlijk te kampen gehad met fysieke problemen als ziekte en mentale problemen als depressies. Voor de vier mannen geldt eveneens dat ze hebben geleden aan de kerk. Bunyan verdween voor meer dan twaalf jaar achter de tralies wegens non-conformisme. Dit betekende een lange periode waarin hij gescheiden werd van vrouw en kinderen. Zijn oudste dochter was blijvend blind en daardoor hulpbehoevend. Ook kon Bunyan in de jaren van hechtenis geen dienstwerk doen, met uitzondering van zijn schrijversactiviteit. De gebroeders Erskine kwamen onder meer buiten de kerk te staan, met alle (financiële) gevolgen van dien. Ralph Erskine zag zich in een kerkelijk conflict geconfronteerd met zijn eigen zoon. Rutherford werd losgemaakt van zijn gemeente en als banneling naar het noorden van Schotland gestuurd. Hoewel hij hierbij gescheiden werd van geliefden, drukte hem het noodzakelijke afscheid van zijn gemeente nog het meest.

10.1.2 Hun duiding van het lijden

Door de vier onderzochte puriteinen wordt het lijden vooral als een roede geduid. God hanteert deze roede om het leven van de gelovige te zuiveren van zaken die in het leven van Gods kinderen niet thuis horen. Het kaf wordt op deze manier gescheiden van het koren. Het lijden moet er verder toe dienen dat men meer gericht wordt op God en Zijn dienst. Ebenezer Erskine kwalificeert zijn overleden kinderen en vrouw als afgoden waarop hij zijn hart niet teveel mag stellen. Volgens hem behaagt het God om ze daarom van hem af te nemen. Het gevolg is dat hij zich meer richt op de zaken van God en Zijn Koninkrijk. Met het kwalificeren van het lijden als roede, krijgt het lijden het karakter van een echtheidskeurmerk. God kastijdt Zijn kinderen met het oog op een goede uitwerking daarvan. Bastaardkinderen zijn vreemd aan deze behandeling. Rutherford stelt op verschillende plaatsen dat ongelovigen weliswaar aan lijden worden onderworpen, maar dat het doel en uitwerking daarvan significant verschilt van de lijdenservaring van de gelovige.

10.1.3 Hun houding in het lijden

De houding in het lijden wordt bij alle vier puriteinen gekenmerkt door overgave en onderwerping. De hand moet op de mond, want wie is de mens dat hij God ter verantwoording zou roepen? Waarom-vragen komen bij het viertal puriteinen niet aantoonbaar voor. Elke vorm van emotie die tendeert richting opstandigheid of onbegrip, wordt teruggebracht tot het niveau van de onderwerping. Dit betekent overigens niet dat het lijden op een lijdelijke manier wordt ondergaan. Het zijn met name de gebroeders Erskine die op een geestelijke activiteit aan de dag leggen met betrekking tot de beloften uit de Schrift. Ook zijn ze zich sterk bewust van Gods verbond, waarop ze veelvuldig pleiten. Het is met name de kindersterfte die hun werkzaam maakt met de toezeggingen in Gods Woord. Bij alle vier puriteinen valt verder op dat ze zich standvastig hebben getoond in kerkelijke twisten. Deze onverzettelijkheid heeft in verschillende opzichten hun tol geëist in hun levens.

10.2 Conclusie hoofdvraag

Op basis van het onderzoek naar de hoofdvraag kunnen de volgende conclusies worden getrokken:

1. De lijdens-theologie en pastorale theologie is in de eerste plaats op een thematische wijze beïnvloed door de biografieën alle vier onderzochte puriteinen. Zo blijkt dat Bunyans oeuvre geheel bepaald is door het thema 'lijden omwille van de gerechtigheid.' Zijn lijdens-theologie heeft vooral betrekking op het lijden vanwege het evangelie. Deze nadruk op het lijden vanwege het evangelie wordt op een overtuigende wijze gevormd door zijn eigen biografie. Bunyans leven is namelijk sterk gestempeld door gevangenhouding omwille van het evangelie, dan wel het zich niet willen conformeren aan vormen van eredienst die volgens hem aan dat evangelie geen recht deden.

Bij de gebroeders Erskine wordt de thematiek van hun lijdens-theologie grotendeels gevoed door de theologische controverses waarin beide broers betrokken raakten. Zo ademen vooral de preken een theologie die duidelijk te herleiden is naar de conflicten waarin ze beide verwickeld raakten. Ook hun vele dagboeknotities maken hier melding van.

De theologie van het lijden bij Samuël Rutherford wordt in thematisch opzicht ook door die kerkelijke omstandigheden bepaald, waardoor hijzelf heeft geleden. We zien in zijn lijdens-theologie de kerkelijke fronten terug, waarmee hij in zijn leven werd geconfronteerd en waartegen hij de strijd heeft aangebonden.

Kijkend naar de thematiek die binnen de lijdens-theologie van deze puriteinen wordt aangesneden, dan valt daarin de afwezigheid van kindersterfte op. Alleen van Ralph Erskine kregen we hiervan een beperkt beeld, door zijn catechesemateriaal onder de loep te nemen. Rutherford schrijft in zijn brieven weliswaar over verschillende overlijdensgevallen van kinderen, maar in biografisch opzicht zwijgt hij hierover. Ook biografen weten er bij hem geen licht op werpen.

Het is moeilijk om de afwezigheid van dit thema wetenschappelijk te kunnen verklaren. Vermoedelijk zal de algemeen gangbare kindersterfte in die tijd ervoor hebben gezorgd dat ze hier relatief weinig aandacht hebben besteed. Daarbij hebben

kerkelijke conflicten kennelijk de gemoederen dermate bezig gehouden, dat men veel schriftelijk werk daaraan heeft besteed.

2. De lijdens-theologie en pastorale theologie is in de tweede plaats inhoudelijk bepaald door de biografieën van de onderzochte puriteinen. Zo wordt het lijden door alle vier geduid als een roede die God hanteert in het leven van de gelovige. Rutherford heeft daarbij ook oog voor het feit dat God het lijden als roede kan hanteren in het leven van de ongelovige.

Daarnaast komt bij alle vier puriteinen het lijden als kenmerk voor de gelovige naar voren. God kastijdt Zijn kinderen, waaruit juist hun kinderschap blijkt. Zoals gezegd brengt Rutherford hierin een nuance aan, waarbij hij spreekt over 'bastaardkruisen' als het gaat om verdrukking in het leven van ongelovigen.

Alle onderzochte puriteinen benadrukken de noodzaak tot overgave en onderwerping aan de leiding van God. Zelf hebben ze hier blijk van gegeven, maar ze vragen dit ook van hun publiek. Waarom-vragen worden door geen van de onderzochte puriteinen gesteld. Voor zover er sprake is van enige opstand, wordt deze onmiddellijk bestraft en teruggebracht tot het niveau van onderdanigheid. Bij de gebroeders Erskine valt hun werkzaamheid met Gods beloften op. Hieraan ontnemen ze niet alleen zelf hun troost, maar proberen ze ook anderen te troosten.

Een ander inhoudelijk aspect dat bij de vier puriteinen terugkomt, is de positieve waardering van het lijden. Men heeft het lijden weliswaar als verdrukking ervaren, maar toch krijgt dit een positieve spits. Ze roepen anderen ertoe op om het lijden eveneens als positief te duiden. Met name wordt deze gedachte bij Rutherford uitgewerkt. Uit zijn brieven wordt duidelijk dat hij zijn persoonlijke lijden als een welkome ervaring heeft beschouwd. Het is voor hem een eer om voor God en het evangelie te lijden. Dit komt alleen al tot uitdrukking in de vele malen dat hij het lijden als 'zoet' kwalificeert.

Wat de inhoud van hun lijdens-theologie betreft, kunnen we concluderen dat de vier puriteinen hun lezers en hoorders er veelvuldig op hebben gewezen om standvastig te zijn in hun afwijkende opvattingen. Met deze nadruk op onverzettelijkheid weerspiegelen de mannen hun eigen biografie. Alle vier wisten ze wat het was om strijdbaar te zijn en te staan voor een afwijkende opvatting. Ook gold

voor alle vier, dat hen die opstelling duur kwam te staan. Ook hierin zien we een relatie tussen biografie en pastorale theologie.

Inhoudelijk kan verder van alle vier puriteinen worden gezegd dat ze het lijden beschouwen als een middel om de wereld gering te leren achten. Niet alleen blijkt in hun eigen leven een relatief lage waardering van het aardse bestaan, ook hun lijdens-theologie ademt deze gedachte. De lezers en hoorders worden erop gewezen dat het lijden ertoe moet dienen dat men des te meer wordt aangespoord om God te dienen. Ebenezer Erskine spreekt daarbij van afgoden die God hem kennelijk wil afnemen, als hij afscheid moet nemen van vrouw en kinderen.

In relatie daarmee staat het eschatologische aspect. Zelf legden de puriteinen een sterk verlangen naar het hemelleven aan de dag. Verschillende passages lieten zien dat ze op bepaalde momenten sterk naar de dood verlangden. Dit stond ook in relatie tot het lijden, omdat er verschillende malen een verband aanwijsbaar was tussen het overlijden van geliefden en hun wens om deze dierbaren weer te ontmoeten.

Toch hebben de pastorale theologie en lijdens-theologie van deze puriteinen niet een eschatologische spits. Het toekomstige hemelleven wordt wel genoemd, maar dit is geen pregnant thema in hun werk. In relatie tot hun eigen biografie is dit opmerkelijk te noemen.

Epiloog: En stil berust' in Uw beleid?

In de berijmde versie van psalm 131:4 wordt Israël ertoe opgeroepen om stil te berusten in Gods beleid. Het zevende couplet uit de Avondzang vormt een bede om ons in tegenspoed stil te maken voor God. En om niet meer te noemen: het Gebed des Heeren bevat de berijmde bede: 't Is majesteit al wat Gij doet; Dat ieder stil daarin berust.'

De puriteinen die in deze masterthesis onderwerp van onderzoek waren, hebben allen opgeroepen tot een onvoorwaardelijke overgave aan Gods beleid. Men onderwierp zich aan Gods beslissing, ook als dit besluit inhield dat men kinderen of een echtgenote moest afstaan aan de onverbiddelijke dood. Van Ebenezer Erskine lazen we dat hij zichzelf vermande na het overlijden van zijn vrouw. Men kon immers ook te ver gaan in rouwen om een geliefde, zo was zijn redenering. Rutherford duidde het overlijden van twee kinderen van een van zijn correspondenten dermate positief in een brief, dat het grensde aan de vorm van een felicitatie. Waarom-vragen werden niet gesteld. De hand moest op de mond.

Maar hoe gereformeerd is deze houding in het lijden eigenlijk? En hoe gereformeerd is hun lijdens-theologie die oproept tot een onvoorwaardelijk buigen voor God in een weg van lijden? Hoewel deze vraag geen onderdeel uitmaakt van dit onderzoek, dringt ze zich wel aan ons op. De puriteinen wilden in het spoor van de reformatoren gaan en hun gedachtegoed breed uitdragen in gezin, kerk en maatschappij. Ze streefden ernaar om op basis van het erfgoed van de reformatie te zorgen voor een verdere hervorming van kerkelijke liturgie, leer en leven.³⁸⁸

Om hun lijdens-theologie inzake de houding in het lijden te taxeren, moeten we dus terug naar de beginselen van de Reformatie. Hierbij komt onmiskenbaar het *Sola Scriptura* in beeld: Alleen de Schrift als norm voor leer, leven en liturgie. Als we de Bijbel openslaan, komen we echter verschillende emoties tegen die een ander beeld laten zien dan een

³⁸⁸ Van 't Spijker, *Puritanisme*, 242-245.

onvoorwaardelijke onderwerping. De lijdende Job sprak een vloek uit over de dag waarop hij geboren was (Job 3:1, 3). Hij wenste wel dat hij dood geboren zou zijn geworden of als een miskraam ter wereld zou zijn gekomen (Job 3:11, 16). Ook verschillende psalmdichters laten andere geluiden horen. Zo roept de dichter van psalm 44: 'Waak op, waarom zoudt Gij slapen, HEERE! Ontwaak, verstoot niet in eeuwigheid' (vers 23, SV). Hij wil met deze schreeuw God als het ware wakker schudden. Ook een dichter als Asaf heeft momenten gehad waarop hij hardop twijfelde aan de genade van God (psalm 77: 7-9). Naast deze psalmdichters kunnen we nog wijzen op enkele profeten. Zo heeft Jeremia in zijn klaagliederen God omschreven als 'een loerende beer' (Klaagl. 3:10) en klinkt er een cri du coeur uit Habakuks mond: 'HEERE! hoe lang schreeuw ik, en Gij hoort niet, hoe lang roep ik geweld, tot U, en Gij verlost niet! Waarom laat Gij mij ongerechtigheid zien, en aanschouwt de kwelling?' (Hab. 1:2). En horen we tenslotte uit Jezus' eigen mond ook niet de waarom-vraag waarin de Godsverlating doorklinkt?

Deze voorbeelden kunnen we misschien niet allemaal als exemplarisch voorstellen. Toch blijkt wel dat God deze klachten niet afwijst. Dit gegeven impliceert op z'n minst dat er ruimte mag zijn voor dergelijke emoties. In het mensenleven dat door de donkere wolken van het lijden wordt overschaduwd, mag de mogelijkheid er zijn om de nood met alle bijbehorende vragen als een klacht voor God neer te leggen. Er mag sprake zijn van een zekere worsteling als God onbegrepen wegen gaat. Deze ruimte lijken de puriteinen uit deze masterthesis zich niet te veroorloven. Dit leidt ertoe voor dat ze deze ruimte ook hun pastoranten en correspondenten ontzeggen.

Terug naar de vraag hoe gereformeerd deze mannen inzake hun (voorgeschreven) houding ten aanzien van het lijden waren. Kunnen we hun visie daaromtrent overnemen in prediking en pastoraat? In mijn optiek begrenzen ze het gebied waarbinnen de menselijke emoties een plaats mogen hebben te scherp. De motieven hiervoor zullen voortkomen uit een oprechte vorm van vroomheid, die ze ongetwijfeld Bijbels geijkt hebben. Toch ben ik van mening dat ze zich meer bewegingsvrijheid inzake het lijden hadden kunnen veroorloven. De Bijbel biedt deze ruimte namelijk. Als men zichzelf en hun publiek meer hadden gekend in hun menselijke emoties, was men evengoed binnen bijbelse kaders gebleven en was men evenmin in de berm terecht gekomen op de weg van de Reformatie. Men had in dat geval

meer recht gedaan aan het onbegrip en verdriet van de betrokken pastoranten en correspondenten.

Hoewel we veel kunnen overnemen van deze vier puriteinen en hoewel ze zich zeker verdienstelijk hebben gemaakt met hun lijdens-theologie, verdient het mijn aanbeveling om meer ruimte te bieden aan het menselijke aspect in het lijden. Er mogen op de weg van het lijden vragen en klachten worden geuit aan het adres van God, of beter gezegd *juist* aan het adres van God. Dat alles in de hoop dat diezelfde God eens alle tranen van de ogen zal afwissen. Dan zal de vrucht juichend worden binnengehaald.

Farewell trouble and welcome rest.

Farewell church militant and false brethren and welcome church triumphant.

Farewell sweet promises and welcome full and glorious performance.

Welcome grace in perfection, which is everlasting glory.

Ralph Erskine (1685-1752)

Literatuur

Bronnen

Beeke, J.R., *Living for Gods Glory. An Introduction to Calvinism* (Lake Mary: Reformation Trust, 2008).

Beeke, J.R. (ed.), *Memoirs of Thomas Halyburton* (Grand Rapids: Reformation Heritage Books, 1996).

Beeke, J.R., *Reformatorsche Spiritualiteit* (Kampen: De Groot Goudriaan, 2009).

Brown, John., *John Bunyan. His Life, Times, and Work* (London: Wm. Isbister Limited, 1887).

Bunyan, John., *Genade verheerlijkt aan de voornaamste der zondaren* in: Bunyan, John., *Al de werken, vol. 3* (Houten: Den Hertog, 1967).

Bunyan, John., *Overdenkingen in den kerker* in: Bunyan, John., *Al de werken, vol. 1* (Houten: Den Hertog, 1967).

Bunyan, John., *Paulus' sterven en kroon*, in: Bunyan, John., *Al de werken, vol. 3* (Houten: Den Hertog, 1967).

Bunyan, John., *Grace Abounding to the Chief of Sinners* in: Bunyan, John., *The Works of John Bunyan, Vol I* (Edinburgh: The Banner of Truth Trust, 1991).

Bunyan, John., *Mr. Bunyans Last Sermon* in: Bunyan, John., *The Works of John Bunyan, Vol II* (Edinburgh: The Banner of Truth Trust, 1991).

Bunyan, John., *Prison Meditations* in: Bunyan, John., *The Works of John Bunyan, Vol I* (Edinburgh: The Banner of Truth Trust, 1991).

Cook, Faith., *Samuël Rutherford and his Friends* (Carlisle, The Banner of Truth Trust, 1992).

Erskine, Ralph, *The Works of Ralph Erskine, 6 volumes* (Glasgow: Free Presbyterian Publications, 2014).

Es, van, T., *Nieuw Licht. De strijd om en de prediking van het aanbod van genade in de periode 1750-1800* (Kampen: De Groot Goudriaan, 2005).

Fisher, Edward., *Het Merg van het Evangelie* (Kampen: Brevier, 2015).

Fraser, Donald., *Het leven en dagboek van Ebenezer Erskine* in: *Al de Werken van R. en E. Erskine, vol. XX* (Utrecht: De Banier, 2005).

Harten, van, P.H., *De Erskines-Inleiding tot hun leven en geschriften met kernteksten* (Kampen: De Groot Goudriaan, 2009).

Harper, James., *Memoir of the Rev. Ebenezer Erskine A.M., Father of the Secession Church* (Edinburgh: Fullarton & Co, 1849). Online geraadpleegd in de digitale bibliotheek van de Theologische Universiteit Apeldoorn.

Hasebroek, J.P., (red.), Costa, Da, Isaïc., *Da Costa's kompleete Dichtwerken, deel II* (Leiden: Sijthoff, 1870).

Heitink, Gerben., *Pastorale Zorg, Theologie, Differentiatie, Praktijk*, (Kampen: Kok, 1998).

Koeijer, de, R.W., *Geestelijke strijd bij de Puriteinen- Een spiritualiteit-historisch onderzoek naar Engelse puriteinse geschriften in de periode 1587-1684* (Utrecht: De Banier, 2010).

Linde, van der, S., lemma 'Erskine' in: Grosheide, F.W., en Itterzon, van, G.P., *Christelijke Encyclopedie, deel II* (Kampen: J.H. Kok N.V., 1957).

Meyers, Stephen, G., *The Gospel In It's Majesty: The Theology and Ministry of Ebenezer Erskine* (Edinburgh: The university of Edinburg, 2007). Online geraadpleegd in de digitale bibliotheek van de Theologische Universiteit Apeldoorn.

Morrison, G.H., 'Inleiding' in: Boston, Thomas., *Het leven is mij Christus, De autobiografie van Thomas Boston*, (Kampen: De Groot Goudriaan, 2008).

Neal, Daniel., *History of the Puritans, vol. I* (Staffordshire: Tentmaker Publications, 2002)

Offor, George., *Levensgeschiedenis van John Bunyan* in: Bunyan, John., *Al de werken- vol. I* (Houten: Den Hertog, 1967).

Rendell, Kingsley G., *Samuel Rutherford, a new biography of the man & his ministry* (Fearn: Christian Focus Publications, 2003).

Rittgers, Ronald, K., *The Reformation of Suffering – Pastoral Theology and Lay Piety in Late Medieval and Early Modern Germany* (Oxford: Oxford University Press, 2012).

Rutherford, Samuël., *Beproeving en Overwinning van het Geloof* (Apeldoorn: De Banier, 2017).

Rutherford, Samuël., *De Brieven van Samuël Rutherford, 362 brieven in drie delen* (Lopik: Benschop, 1996).

Rutherford, Samuël., *Een bedrukt en verdrukt volk bemoedigd* (Houten: Den Hertog, 1987).

Rutherford, Samuël., *Communion Sermons, Sermon II, Preek over Zacharia 13:7-9* (www.puriteinsepreken.nl , vertaald door Paul Vogelaar, 2017).

Spijker, van 't, W., 'Puriteinse patronen' in: Spijker, van 't, W., Bisschop, R., Hof, Op 't, W.J., *Het Puritanisme. Geschiedenis, theologie en invloed* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2001).

Veld, van 't, H., *De pelgrimsstaf is in mijn hand- Een biografie* (Utrecht: De Banier, 2004).

Valen, van, L.J., *Pelgrim naar Immanuëls Land, het leven van Samuël Rutherford* (Houten: Den Hertog, 1998).

Secondaire literatuur

Erskine, Ralph., *Blijde Boodschap in Zware Tijden* (Amsterdam: Höveker, 1854). Online geraadpleegd in de digitale bibliotheek van de Theologische Universiteit Apeldoorn.

Lang, A., *Puritanismus un Pietismus. Studien zu ihrer Entwicklung von M. Butzer bis zum Methodismus* (Neukirchen: Buchhandlung des Erziehungsvereins, 1941).

Citaten

Citaat op pagina 5: Erskine, Ebenezer, *Verhandeling over Ps. 76:11, Al de Werken*, vol. VI, 310.

Citaat op pagina 50: Erskine, Ralph, *The Works of Ralph Erskine*, vol. 3, sermon LXIV, 287.
Deze passage is vrij geciteerd.

Fotoverantwoording

De foto op pagina 42 werd genomen uit: Fisher, Edward., *Het Merg van het Evangelie* (Kampen: Brevier, 2015).

